

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSFAHANÎ'NİN “MEKÂTİLÜ'T-TÂLİBİYYİN” ADLI
ESERİNE GÖRE EHL-İ BEYT MENSUPLARININ
ÖLDÜRÜLMELERİ

Cemil KESKİN

Danışman

Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT

İZMİR-2020

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İsfahani'nin “Mekâtilü't-Tâlibiyyîn” Adlı Eserine Göre Ehl-İ Beyt Mensuplarının Öldürülmeleri”adlı çalışmamın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2019

Cemil KESKİN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İsfahanî'nin "Mekâtilü't-Tâlibiyyîn" Adlı Eserine Göre Ehl-i Beyt

Mensuplarının Öldürülmeleri

Cemil KESKİN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

İslam Tarihi ve Sanatları Programı

Hz. Peygamber henüz hayattayken yapılan Mûte Savaşı'nda Ca'fer b. Ebi Tâlib'in öldürülmesiyle başlayan ve oğlu Muhammed b. Ca'fer'in de Sıffin Savaşı'nda amcası Ali b. Ebî Tâlib'in safında, Muaviye b. Ebî Süfyan'a karşı savaşırken öldürülmesiyle devam eden Tâlibîlerin kayıpları, Emevî ve Abbâsiler döneminde artarak devam eder. Tâlibîlerin Hz. Peygamber'le akraba olmaları yanında, Hz. Ali'nin de Hz. Peygamber'in damadı olması ve neslinin Ehl-i Beyt olarak adlandırılması, onları iktidarın en güçlü adayları olmalarına sebep olmuştur.

Nitekim Hz. Osman'ın katlinden sonra da Hz. Ali'nin halife olmasıyla birlikte şartlar, Tâlibîleri ister istemez iktidar mücadelesinin içine çekmiştir. Tâlibîler, hem Emevî hem de Abbâsî hilafeti dönemlerinde iktidar açısından potansiyel tehlike olarak görülmüşler; bu yüzden kimi zaman baskı, zulüm ve şiddete maruz bırakılıp katledilmişlerdir.

Bu çalışma, Emevî ailesine mensup Arap tarihçi ve edebiyatçısı Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin *Mekâtilü't-Tâlibiyyîn* adlı eserini merkeze alarak Tâlibîlerin akıbetlerini ortaya koymayı ve onların öldürülme nedenlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tâlibîler, Emevîler, Abbâsîler, Katliamlar, İsfahanî.

ABSTRACT

Master Thesis

The Killings of the Prophet Muhammad's Family Members According to al-Isfahani's "al-Maqatul al-Talebiyyin"

Cemil KESKİN

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Islamic History and Arts

Islamic History and Arts Program

Ja'fer b. Abû Tâlib's being murdered in the Battle of Mu'tah (8/629) during the period of Muhammad, and then his son Muhammad b. Ja'fer's in the Battle of Siffin (37/657) against Muaviyah in the lines of his uncle Ali was the first losses of Tâlibîs, which were accelerated under the caliphates of Umayyads and Abbasids. Besides Tâlibîs' kinship with the Prophet, Ali's being son-in-law of the Prophet and thus his generation being called as Ahl al-Bayt had made Tâlibîs the strongest candidate for the power.

After Caliph Osman was murdered, Ali was elected as Caliph; thus the circumstances inevitably drew Tâlibîs into the power struggle. So, Tâlibîs were considered as a potential threat for the power from the caliphates of Umayyads and Abbasids, and were consequently subjected to oppression, persecution and even massacre.

This study aims to explore Tâlibîs fate and the reasons of their death by taking Maqatul al-Tâlibiyyîn to the centre, an early Islamic historical source by Abu al-Faraj al-Isfahani, an Arab historian from the Umayyad family.

Keywords: Tâlibis, Umayyads, Abbasids, Massacres, al-Isfahani.

**MAKÂTİLÜ'T-TÂLİBİYYÎN'E GÖRE TALİBOĞULLARI'NIN
ÂKİBETLERİ**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

**EMEVİLER ÖNCESİ VE EMEVİLER DÖNEMİNDE EHL-İ BEYT
SUİKASTLERİ**

1.1.EMEVİLER ÖNCESİ EHL-İ BEYT SUİKASTLERİ	6
1.1.1. Ca'fer b. Ebî Tâlib	6
1.1.2. Muhammed b. Ca'fer	8
1.1.3. Ali b. Ebî Tâlib	9
1.2. EMEVİLER DÖNEMİ	14
1.2.1. Hasan b. Ali	15
1.2.2. Kerbelâ Olayı'nda Katledilen Tâlibîler	18
1.2.2.1. Müslim b. Akîl	19
1.2.2.2. Hüseyin b. Ali	21
1.2.2.3. Ali (Ekber) b. el-Hüseyin	25
1.2.2.4. Diğer Kerbelâ Şehitleri	26
1.2.3. Ebû Bekr b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib	29
1.2.4. Avn b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib	29
1.2.5. Ubeydullah b. Ali b. Ebî Tâlib	30

1.2.6. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib	30
1.2.7. Zeyd b. Ali b. Hüseyin	30
1.2.8. Yahyâ b. Zeyd	33
1.2.9. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib	35
1.2.10. Abdullah b. Müsevver b. Avn b. Ca'fer b. Ebî Tâlib	35
1.2.11. Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Ca'fer b. Ali b. Ebî Tâlib	35
1.2.12. Ubeydullah b. Hüseyin b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib	37
1.3. DEĞERLENDİRME	37

İKİNCİ BÖLÜM

ABBÂSÎ DEVLETİ ZAMANINDA ÖLDÜRÜLEN TÂLİBÎLER

2.1. EBÛ CA'FER EL-MANSÛR DÖNEMİ	38
2.1.1. Muhammed b. Abdullah İsyanı	38
2.1.2. İbrahim b. Abdullah İsyanı	42
2.2. MUHAMMED EL-MEHDÎ DÖNEMİ	44
2.3. MÛSÂ EL-HÂDÎ İLELHAK DÖNEMİ	45
2.4. HÂRÛNÜRREŞİD DÖNEMİ	46
2.5. ME'MÛN DÖNEMİ	50
2.5.1. Muhammed b. İbrahim ve Ebü's-Serâyâ eş-Şeybânî İsyanı	50
2.5.2. Diğer Gelişmeler	52
2.6. MU'TASİM-BİLLÂH DÖNEMİ	53
2.7. VÂSİK-BİLLÂH DÖNEMİ	54
2.8. MÛTEVEKKİL-ALELLAH DÖNEMİ	54
2.9. MÛNTASİR-BİLLÂH DÖNEMİ	56
2.10. MÛSTAİN-BİLLÂH DÖNEMİ	56
2.11. MU'TEZ-BİLLAH DÖNEMİ	57
2.12. MÛHTEDÎ-BİLLÂH DÖNEMİ	58
2.13. MU'TEMİD-ALELLÂH DÖNEMİ	59
2.14. MU'TAZİD-BİLLÂH DÖNEMİ	60
2.15. MÛKTEFÎ-BİLLÂH DÖNEMİ	61
2.16. MUKTEDİR-BİLLÂH DÖNEMİ	61

2.17. DEĞERLENDİRME

63

SONUÇ

64

KAYNAKÇA

67

KISALTMALAR

bkz.	bakınız
b.	ibn veya bin
byy.	basım yeri yok
c.	Cilt
çev.	çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	hicri
m.	miladi
s.	sayfa
ss.	sayfalar/sayfa aralığı
thk.	tahkik
trc.	tercüme
ty.	Tarih yok

GİRİŞ

Hız. Peygamber'in vefatından sonra başlayan Hulefâ-yı Râşidîn döneminin (632-661) sonlarına doğru baş gösteren çeşitli muhalif hareketler ve İslam dünyası içerisinde cereyan eden iktidar mücadeleleri, zaman zaman vahim sonuçları olan olayları tetiklemiştir. Kimi zaman bu olaylar, itikâdi ve siyasi ayrılıklara sebep olduğu gibi, kimi zaman da etkisi yüzyıllar boyu süregelmiştir. Hız. Ali'nin hilafeti (656-661) sırasında şiddeti iyiden iyiye artan Muaviye önderliğindeki Emevi hareketi de bunlardan biridir. Sıffin'de Müslümanların karşı karşıya gelmesine, kanlı çarpışmaların yaşanmasına, Haricilik gibi yeni fırkaların oluşmasına kadar giden bu olaylar, sonrasında Hız. Peygamber'in soyunun devam ettiği ve Ehl-i Beyt olarak da anılan Hız. Ali evladına yönelik cebrî tutumlara sebep olmuştur. Ehl-i Beyt mensuplarına yönelik muhalif tutum ve davranışlar, ilerleyen zamanlarda çeşitli kovuşturma, takibat ve hatta katledilme noktasına varan boyutlara ulaşmıştır. Ehl-i Beyt mensuplarının katli, İslam tarihinin erken dönem kaynaklarından sayılan *el-Eğânî*'nin müellifi ve İslam tarihçisi Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahanî (ö. 356/967) tarafından *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn* adlı çalışmayla kayda geçmiştir.

Çalışmanın Konusu, Amacı ve Metodu

Çalışmamızın konusu Ebü'l-Ferec el-İsfahanî tarafından Abbasi Hilafeti döneminde kaleme alınan *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn* adlı çalışmadan hareketle, Tâlibîlerin, yani Ehl-i Beyt mensuplarının nerede, nasıl ve niçin öldürüldüklerini tespit etmektir.

Bu çalışmanın amacı, el-İsfahanî'nin ele aldığı Ehl-i Beyt mensuplarının ölüm gerekçelerini ortaya koyarak, öldürülmelerinin ardındaki temel motivasyonu tespit etmeye çalışmak olacaktır. Yaklaşık üç asırlık dönemi kapsayan eser, Tâlibîlerin gerek Emeviler, gerekse Abbasiler dönemlerinde, tabiri caizse, hedef tahtası haline geldiğini işaret etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmamız ile Tâlibîlerin niçin her iki dönemde de hedef alınmış olabileceğini ortaya koymaya çalışacağız.

Araştırmamızın metodu, modern ve bilimsel tarih anlayışlarını esas alacaktır. Buna göre, rivayet metodunu benimseyen el-İsfahanî'nin eserinde sözü edilen Ehl-i Beyt mensuplarının öldürülmeleri hakkında bilgiler, kritiğe tabi tutularak, mümkün mertebe gerek İsfahanî'nin çağdaşı tarihçilerin eserleriyle, gerekse sonraki dönem ve

modern araştırcıların ve tarihçilerin eserleriyle mukayese edilerek değerlendirilecektir.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışmamızın iki noktadan önemli olduğu kanaatindeyiz. İlk olarak, Hz. Peygamber'in neslinin devam ettiği Hz. Ali evladına yönelik şiddet derecesindeki eylemler, müstakil bir çalışma ile ortaya konmuş olacaktır. İkinci nokta ise, bu çalışma vesilesiyle İsfahanî'nin *Mekâtilü't-Tâlibiyyîn* adlı eserinin Arapçadan Türkçeye çevirisinin tarafımızdan yapılmış olup, ilerleyen zamanlarda basılacak olmasıdır.

Ayrıca, Tâliboğullarının Emevi ve Abbasi dönemlerindeki âkıbetleri hakkında yaptığımız bu çalışma, kendisi de bir Emevî ailesi mensubu olan İsfahanî tarafından kaleme alınması bakımından, ayrıca önem arz etmektedir. Dolayısıyla müellifin eserini kaleme alırken, ilmi tarafsızlığını ne derece koruduğunu da zaman zaman tespit etmeye gayret ettik.

Çalışmanın Kaynakları

Çalışmamızın temel kaynağı, Ebü'l-Ferec el-İsfahanî nisbesiyle bilinen Emevi ailesine mensup tarihçi Ali b. Hüseyin'in *Mekâtilü't-Tâlibiyyîn*¹ adlı eseridir. Bu eserde, Talipoğullarından gerek Peygamber döneminde gerek Emevî ve Abbâsiler dönemlerinde öldürülenlerden toplamda 173 kişinin adını verilmekte ve bunlar Emevi ve Abbâsiler dönemlerinde öldürülenler olarak iki bölümde işlenmektedir. Çalışmasında rivayet metodunu kullanan müellifin, genellikle isnada bağlılığı ön planda tutarak şahsi kanaatlerini öne çıkarmadığı görülür.

Müellif, kendine has bir üslup kullanarak eserini vücuda getirdiğini söyler ve bu öldürülenlerin arasında hile ile zehir içirilerek, sultandan kaçıp gizlendiği yerde öldürülen veya kendiliğinden ölen, hapsedildiği yerde ölen veya öldürölmüş olanların ölüm nedenlerini kendine koyduğu kurallar çerçevesinde ele alacağını beyan eder. Bu üslubun dışına çıkarak onların öz geçmişinden, sosyal hayatından, faziletinden bahsetmeyeceğini; amacının sadece neden, niçin, nasıl, nerede, hangi durumda bulduklarını ve öldüklerini yazmak olduğunu söyler. Fakat tespitlerimize göre bazı yerlerde müellif, konunun dışına çıkmakta fakat sözü pek uzatmadan tekrar konuya geri dönmektedir. O, asıl amacının bu haberleri yazarken herhangi bir polemige veya

¹ Ebü'l-Ferec Alı b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşi el-İsfahanı, **Mekâtilü't-Tâlibiyyîn**, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), 3. Baskı, el-A'lâmî Neşriyat, Beyrut, 1998 (1419).

anlamsız bir tartışmanın içine girerek bozgunculuk yapmak olmadığını, tarihin kendi zamanında meydana gelen bu vakaların unutulmaması, karanlıkta kalmaması ve bilinmezliklerin içinde kaybolmaması gerektiğine inandığı için bunları yazmayı kendine bir vazife edindiğini açık yüreklilikle ifade eder.

Eserin müellifinin Emevi ailesine mensup olmasının, eserin kıymetini daha da arttırdığı kanaatindeyiz. Aynı zamanda yazıldığı h. 310 yıllarında Abbâsi hanedanının iktidarda olduğu ve Abbâsilerin Tâliboğullarına karşı baskıları arttırdıkları dikkate alındığında, eserin güvenilirliğinin arttığı düşünülebilir. Nitekim eseri incelediğimizde, Ümeyyeoğulları ile Hâşimîler arasındaki mücadeleyi anlatırken tarafsız bir şekilde anlattığını, öyle ki bu tutumunu eserin başından sonuna koruduğunu saptadığımızı söyleyebiliriz.

Eser Talipoğullarının âkıbetlerini gün yüzüne çıkarmakla siyasi tarih açısından önemli bir yer işgal ederken; aynı zamanda o dönemin pek bilinmeyen ama çok önemli kültürel, medeni ve gündelik tarihine dair satır-arası bilgiler de sunmaktadır. Örneğin; gerek insan, gerek hayvan sağlığında yapılan tedavi yöntemlerini, kuzu ciğerinden çıkartılan beyaz bir kısmın yaraya sarılması, akraba evliliklerinin sağlıklı olmayacağı gibi bilgileri bize aktarırken, müstakil bir çalışma gerektirecek kadar mühim bir konu olarak ateşli silahların varlığına dair ipuçları da serdetmektedir.

Çalışmamızın temel kaynağı, İsfahânî'nin Eġânî'den sonraki diğer meşhur eseri olan *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn* olacağını belirtmiştik. Bunun yanında tezi kaleme alırken, ilk dönem İslam tarihçileri arasında en önemli isimlerden biri olan İbn Sa'd'ın (ö. 230) *Kitâbü Tabâkâti'l-Kebîr*'i (*et-Tabâkâtü'l-Kübrâ*),² İbn Kuteybe'nin (ö. 276) *el-İmâme ve's-Siyâse*'si,³ yine İsfahânî'nin hocası olan İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310) *Taberî Târîh*'i⁴ kullandığımız kaynaklardır. Ayrıca, Nemerî'nin (ö. 463/1071) *el-İstî'âb'ı fî Ma'rifeti'l-Ashâb*'i⁵ ile şehir ve ülke coğrafyaları ve tarihi

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî, **Kitâbü Tabâkâti'l-Kebîr (et-Tabâkâtü'l-Kübrâ)**, I-VIII, (thk. İhsan Abbâs), Dâru's-Sader, Beyrut, 1968 (1398). Ayrıca, bkz.: **Kitâbü Tabâkâti'l-Kebîr**, I-VIII, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-Alâmiyye, Beyrut, 1990 (1410).

³ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, **el-İmâme ve's-Siyâse**, (thk. Ali Şîrî), Dâru'l-Edvâ, Beyrut, 1990.

⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Baġdâdî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, I-XI, 2. Baskı, Dâru't-Türâs, Beyrut, 1967 (1387).

⁵ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), **el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb**, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Beccâvi), Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1992 (1412).

alanlarında kaleme alınan Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463) *Târîhu Bağdâd*'i⁶, Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu Dımaşk*'i⁷ ile Yakût el-Hamevî'nin (ö. 626) *Mu'cemü'l-Buldân*'i⁸ da müracaat ettiğimiz eserlerden bir kısmını teşkil etmektedir. İbnü'l-Esîr'in (ö. 630) *Üsdü'l-Ğâbe*'si⁹ ve *el-Kâmil fi't Târih*'i¹⁰ ile Ebü'l-Hadîd'in (ö. 656) *Nehcü'l-Belâğa*'sı¹¹ ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'si¹² de kullandığımız klasik kaynaklar arasında yer almaktadır.

Modern dönem eserleri de çalışmamızda zaman zaman kullandık. Bu noktada, Ethem Rûhi Fığlalı'nın *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*¹³ adlı eserinden, Hasan Onat'ın *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*¹⁴ adlı çalışmasından, Gülgün Uyar'ın *Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali Fâtıma Evlâdı*¹⁵ ile Ahmed Ağırakça'nın *Emeviler Döneminde Kıyamlar*¹⁶ ve Cem Zorlu'nun *Abbâsilere Yönelik Dînî ve Siyasî İsyânlar*¹⁷ adlı çalışmalarından istifade ettik. Ayrıca dergi, makale gibi konumuzla alakalı sair çalışmalardan yararlandık. Bunların haricinde, isimlerini burada zikredemediğimiz eserlere Kaynakça'da yer verdik.

Çalışmamız, iki ana bölümden oluşacaktır. İlk bölümde Emevi iktidarı öncesi ve Emeviler döneminde katledilen Tâlibîlilere temas edilecek, akabinde Abbasiler döneminde öldürülen Evlâd-ı Ali'ye değinilecektir. Sonuç bölümünde ise ilk iki bölümden istidrac ettiğimiz bilgiler ışığında değerlendirmelerimize yer verilecektir.

⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, 1987.

⁷ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfî (İbn Asâkir), *Târîhu Dımaşk*, I-LXXX, (thk. Ömer b. Gurâmî el-Ömeravî), Dârü'l-Fikr li't-Tibâati ve't-Tevzîc, Beyrut, 1995 (1415).

⁸ Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân ve Mu'cemü'l-üdebâ*, I-VII, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1995.

⁹ İbnü'l-Esîr Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VIII, (Ali Muhammed Meûd ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Dârü'l-Kütübî'l-Alâmiyye, Beyrut, 1994 (1415).

¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't Târih*, I-X, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1997 (1417).

¹¹ Ebü Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, Beyrut, 1954 (1374).

¹² Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, 1. Baskı, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Dâru Hicr li't-Tabâkâti ve'n-Neşri ve't-Tevzî ve'l-İ'lem, Kâhire, 1997 (1418).

¹³ Ethem Rûhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1980.

¹⁴ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

¹⁵ Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt: İslam Tarihinde Ali-Fatıma Evladı (260/873'e kadar)*, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2004.

¹⁶ Ahmed Ağırakça, *Emeviler Döneminde Kıyamlar*, 2. Baskı, Şafak Yayınları, İstanbul, 1994.

¹⁷ Cem Zorlu, *Abbâsilere Yönelik Dînî ve Siyasî İsyânlar: Ebu Cafer el-Mansur Dönemi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.

Bu alışma sırasında desteklerini esirgemeyen başta Danışman Hocam Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT'e ve her daim yardımlarını sunan kıymetli Hocam Prof. Dr. Rıza SAVAŞ'a hassaten Őukranlarımı sunarım. Ayrıca, yönlendirme ve tavsiyelerileri ile tezimizin Őekillenmesinde emeği olan jrideki hocalarıma ve kıymetli vakitlerini esirgemeyerek tezin bu hale gelmesinde büyük emekleri olan ArŐ. Gör. Ali TEKKOYUN hocama teŐekkürü borç bilirim.

BİRİNCİ BÖLÜM

EMEVİLER ÖNCESİ VE EMEVİLER DÖNEMİNDE EHL-İ BEYT SUİKASTLERİ

Çalışmamızın bu ilk bölümünde, İsfahanî'nin eserini kaleme alırken belirttiği ve prensip olarak takip ettiği, Evlâd-ı Resûl'den iyi kimseleri ele alacağı ilkesi gereğince, Emeviler döneminde hayatını kaybeden Tâlibîlerin nerede, nasıl ve niçin öldürüldüğünü değerlendirmeye çalışacağız. Bunu yaparken, İsfahanî'nin bahsettiği bütün isimler üzerinde tek tek durmak gibi bir iddiamız ve gayretimiz olmadığını belirtmek durumundayız. Zira bu çalışma, eserin tam bir tahkiki değil; eserde ismi geçen Tâlibîlerin ölümleri üzerinden bir yargıya ulaşma gayretidir. Dolayısıyla biz bu bölümde, İslam tarihinde meşhur şahısları ve dikkati celbeden olay ve ölümleri ele alacağız. Ancak şu istisnâ durumu belirtmekte fayda olacaktır. Ebü'l-Ferec, eserinde, her ne kadar dönem itibariyle Emeviler Dönemine dâhil olmasa da, Mûte Savaşında (8/629) öldürülen Ca'fer b. Ebî Tâlib ile Sıffîn'de öldürülen oğlu Muhammed b. Ca'fer'i ve Kûfe'de bir suikast sonucu öldürülen halife Ali b. Ebî Tâlib'i de ele almaktadır. Fakat biz bunu Emeviler öncesi dönem olarak müstakil bir başlık altına almayı uygun gördük.

1.1. EMEVİLER ÖNCESİ EHL-İ BEYT SUİKASTLERİ

1.1.1. Ca'fer b. Ebî Tâlib

Her ne kadar Ca'fer b. Ebî Tâlib, Emeviler Dönemini görmemiş olsa da, kanaatimizce Tâlibîlerin en önemli isimlerinden biri olması hasebiyle, İsfahanî tarafından eserinde katledilen Tâlibîler arasında ilk isim olarak zikredilmekte ve onun hakkında şu bilgiler verilmektedir: *“Tâliboğullarından ve müslümanlardan ilk öldürülenlerdendir. O; Ebî Tâlib Abdimenaf b. Abdülmuttalib (Şeybe) b. Hâşim (Amr b. Abdimenaf) olup ehli onu, Ebâ Abdullah diye adlandırılırdı.”*¹⁸

¹⁸ İsfahanî, s. 25.

Yazar, bir taraftan Ca'fer'den eserinde zikrederken, diğerk taraftan onun kardeşi Akıl b. Ebî Tâlib'in ölümüne dair eserinde bahis açmamaktadır. Bunun sebebi olarak şahsi düşüncemiz, borcundan dolayı kardeşi Hz. Ali'den destek isteyen Akıl'in, karşılık bulamayınca Muaviye'den destek alması ve bunun üzerine Sıffın'de Muaviye'nin safında yer almasıdır.¹⁹ Bu da bize yazarın kendisinin Emevî ailesi mensubu olmasına rağmen tarihçi kişiliğinin tarafsız olduğu kanaatini edindirmektedir.

İsfahani'nin, Ebû Hureyre yoluyla naklettiğı bir haberde Ca'fer'in, babasının üçüncü çocuğı olduğunu, en büyüklerinin Tâlib ve Akıl, en küçüklerinin ise Ali olup kardeşler arasında onar yıl ara olduğunu söylemektedir.²⁰ Ca'fer b. Ebî Tâlib 590larda Mekke'de doğmuş ve Hz. Peygamber'e ilk iman edenler arasında yer almıştır. Ebû Hureyre, "*Ca'fer'den başka onun kadar kimse Rasûlullah'a benzemezdi, sarığıyla, binite binmesiyle, hareketleriyle, giyim-kuşamıyla, ayakkabısıyla. O, her şeyiyle Rasûle benzeyen ve en faziletlisiydi.*" der.²¹

Bilindiğı üzere Ca'fer, Habeşistan'a hicret eden ikinci kabilede yer almış; Hz. Peygamber tarafından kabile başkanı tayin edilmiş; burada Habeş hükümdârı Necâşî Ashame'nin huzurunda Müslümanların sözcülüğünü yapmıştır. Tâ ki Hayber'in fethi sonrası Medine'ye dönen son kabilede yer alan Ca'fer, Hz. Peygamber tarafından Mûte Savaşı (8/629) için Zeyd b. Hârise komutanlığında Bizans'a karşı gönderilen orduda görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber'in "*Eğer Zeyd yaralanırsa Câ'fer b. Ebî Tâlib geçsin, o da yaralanırsa Abdullah b. Revâha insanların başına geçsin,*" talimatı uyarınca, savaş esnasında Zeyd'in şehit düşmesiyle Ca'fer, ordu komutanlığı vazifesine geçmiştir. Ca'fer, devam eden mücadele sırasında şehit düşmüş ve onun yerine de sancağı Abdullah b. Revâha devralmıştır.

Kaynaklarda, Ca'fer b. Ebî Tâlib'in Mûte Savaşındaki kahramanlıkları ilgili çeşitli rivayetler aktarılmaktadır. Kızıl yeleli güzel bir atının olduğu, savaş alanından kaçmamak için o atını orada boğazladığı²² rivayet edilirken; bir başka rivayette ise "*Ca'fer'in o günkü halini sanki görür gibiyim, vallahi yeleleri kızıl olan atını hasmın*

¹⁹ Ahmet Önkâl, "Akıl b. Ebû Tâlib," **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 2, 1989 s. 264.

²⁰ İsfahani, s. 25.

²¹ İbn Sa'd, 8/126, (1990).

²² İbn Sa'd, 2/129, (1968).

üzerine öylesine sürüyordu, tâ ki ölene dek bu şekilde yaptı,”²³ denilmektedir. Ca‘fer’in şehadeti konusunda yine kaynaklarımızda bazı haberler vardır. Onun kahramanca çarpıştığı ve iki kolu kesilmiş halde şehit olduğu rivayet edilmektedir. Bu sebeple Hz. Peygamber’in, onun kesik kollarına karşılık Allah tarafından iki kanat bahşedildiği ve bu sebeple kendisine “Tayyar” (uçan) ve “Zü’l-cenâheyn” (iki kanat sahibi) lakaplarını verdiği ifade edilmektedir.²⁴

İsfahanî, Ca‘fer b. Ebî Tâlib’in öldürüldüğündeki yaşı hususunu tartışmakta ve onun 33-34 yaşlarındayken öldürüldüğünü iddia edenlerin yanlış olduğunu ifade etmektedir. O, Mûte savaşında yani, hicri 8’de öldürüldü. Bi’set ile hicretin arası on bir sene ve Ca‘fer de Ali’den on yaş büyük olduğuna göre, Ali’nin de ekseriyetin görüşüne göre Müslüman olduğunda yaşı on beş ise, bu durumda onun yaşı, iddia edildiği gibi 33-34’ten daha büyüktü. Nitekim, *Şerhû’l-Mevâhib*’deki rivayete göre öldürüldüğünde yaşının 41 olduğu ifade edilir.²⁵

1.1.2. Muhammed b. Ca‘fer

Ca‘fer b. Ebî Tâlib’in oğlu olan Muhammed’in künyesine dair malumat yoktur. Muhammed de babası gibi Emeviler Dönemi öncesi ölen/öldürülen Tâlibîlerden biridir. Sıffin’deki iki Müslüman ordusu arasında meydana gelen savaşta (37/657) hayatını kaybetmiştir. Tam olarak nasıl öldüğü veya öldürüldüğü belli değildir. Ancak İsfahanî, Muaviye’nin saflarında yer alan Ubeydullah b. Ömer ile Muhammed b. Ca‘fer’in birebir mücadeleye girdiklerini, mızrak ve kılıçlarının kırılana kadar çarpıştıklarını, sonra yumruk yumruğa kavgaya devam ettiklerini ve ikisinin birbirine sarılır halde ölü bulduklarını belirtmektedir.²⁶ Savaşın Ali taraftarlarının lehine sonuçlanmasının ardından muharebe meydanında iki kardeş gibi birbirilerine sarılmış halde cesetlerinin bulunması üzerine Hz. Ali’nin “*Bunlar birbirine sarılarak öldüler ama bu sarılma sevgiden kaynaklı bir sarılma değildi,*” dediği rivayet edilmektedir.²⁷ Bu halde ölü bulunmalarına rağmen, onları kimin öldürdüğü tartışma konusudur.

²³ Nemerî, 1/245.

²⁴ İbn Sâd, 4/37, (1990).

²⁵ Nemerî, 1/245.

²⁶ İsfahanî, 38.

²⁷ İsfahanî, bu rivayete kendisinin bizzat rastlamadığını ve duymadığını ifade ederek, bu rivayetin Osman b. Dahhak’ın olduğunu belirtmektedir. İsfahanî, s. 38.

Nitekim İsfahanî, rivayetin devamında, Hasan b. Ali ve beraberindekiler, savaş sonrası muharebe alanındaki Rakta' birliğinin bulunduğu yerden geçerken, Hemedanlı olduğunu öğrendikleri bir adamı, Muhammed b. Ca'fer'in mücadele ettiği ve birbirine sarılı halde ölü buldukları Ubeydullah'ın cesedine yaslanmış halde bulurlar. Hemedanlı adamı sorguladıklarında o, Ubeydullah'ı öldürenin Henî b. Hattâb olduğunu söylemiş; Hasan b. Ali'nin beraberindeki bir Hadramevli ise onu öldürenin Mâlik b. Amr et-Tübâi olduğunu iddia etmiştir. Yine gruptan Bekr b. Vâil ise Ubeydullah'ı öldürenin Teym kabilesinden Mâlik b. es-Sahsah adında Basralı biri olduğunu dile getirmiştir. Bunların yanında bir kısım siyerciler, Muhammed b. Ca'fer'in katili hakkında, *“Ubeydullah'ı öldüren, belki onu da kesip biçmiştir”* şeklinde yorum yapmışlardır.²⁸ Sonuç olarak, Sıffîn'de öldürülen Muhammed b. Ca'fer'in katilinin kim olduğu hususu tartışmalı ve muallak kalmıştır.

1.1.3. Ali b. Ebî Tâlib

Hasan ve Hüseyin'in babası anlamında Ebü'l-Hasen ve Ebü'l-Hüseyin künyesiyle anılan, ilk Müslümanlardan ve İslam Devletinin dördüncüsü halifesi olan Hz. Ali'nin şahsiyeti, hayatı ve icraatları hakkında çok fazla malumat olduğu için biz burada bu konulara temas etmeyeceğiz. Konumuz gereği, Hz. Ali'nin şehadetini İsfahanî'nin aktardıkları çerçevesinde, sair kaynaklarla kıyas ederek değerlendirmeye çalışacağız. Ca'fer ve oğlu Muhammed gibi Hz. Ali de Emeviler öncesi dönemde hayatını kaybeden Tâlibîlerden olmasına rağmen, İsfahanî ona da eserinde yer vermiştir. Lakin, şunu da belirtmekte fayda var ki, Hz. Ali'nin katledilmesinin temel sebebi, Emevilerin kurucusu Muaviye'nin iktidar mücadelesine çekilmiş olmasıdır.

İsfahanî, eserinde Hz. Ali'ye dair birçok bilgi aktarmaktadır. Ancak biz, bunları konudan sapmamak amacıyla burada vermeden, Hz. Ali'nin hilafeti sırasında ve Sıffîn Savaşı sonrasında bir suikast sonucu yaralanması ve sonra şehit olması üzerinde duracağız.

²⁸ İsfahanî, s. 38.

Malum olduğu üzere Siffin'deki iki Müslüman ordusunun çarpışması sonucu, Hâriciler (Havâric)²⁹ olarak anılan ve hem Ali taraftarlarına hem de Muaviye taraftarlarına karşı muhalif olan bir grup tezahür etmiştir. Genel olarak, cereyan eden olaylardan her iki tarafı mesul tutan Hâricîler, meselenin çözümü için sorumlu kabul ettikleri Ali, Muaviye ve Amr b. Âs'ın öldürülmesi gerektiğine karar kılmışlardır.

Bundan sonraki süreçle ilgili olarak İsfahanî, hac yapma bahanesiyle Mekke'de bulunan Havâric'den birkaç kişinin toplanarak meselenin çözümü için “*Keşke nefislerimizi Allah'a satsak, dalaletin imamlarına gitsek de perçeminden yakalasak, belde ve içindeki insanları kurtarsak, böylece Nehravan'da şehit olan kardeşlerimizin öcünü alsak,*” dediklerini aktarmaktadır. Bunun üzerine Abdurrahman b. Mülcem, Ali'yi öldürmek üzere gönüllü olurken; iki kişi de Muaviye ve Amr b. Âs'ı öldürmek için gönüllü olmuşlardır. Abdurrahman b. Mülcem, Ramazan ayı içinde bir gece Ali'yi öldürmüştür.³⁰ Muaviye ve Amr b. Âs suikastları için gönüllü olanların ismini İsfahanî, zikretmemektedir. Ancak kaynaklarımızda bu iki ismin Berk olarak bilinen Haccâc b. Abdullah es-Sarimî ve Benî Anber'in kölesi Azaveyh (asıl adı Amr b. Bekr) oldukları bildirilmektedir.³¹

İsfahanî, Abdurrahman'ın gönüllü olarak ortaya çıkmasıyla alakalı bazı yorumlarda bulunmaktadır. Ebu et-Tufeyl'den naklettiği bir olaya göre Ali, biat almak üzere halkı topladığında, İbn Mülcem'in biatini 2-3 kere reddetmiş; ancak sonra onun biat etmesine izin vermiştir. Bunun üzerine İbn Mülcem, Ali'nin bu davranışını sorgulayarak bu işe kan bulaşacağını söylemek suretiyle tehditvâri bir dil kullanmış ve ardından şu dizeleri seslendirmiştir:

*“Ölüme hazırlan ölümden kaçma
Ölüm seni bekliyor
Ölüm vâdilerde dolaşıyorken
Sen ölümden niye kaçıyorsun?”*

Bunun üzerine ise Ali, halka dönerek onunla ilgili şu dizeleri okumuştur:

*“Ben bunun yaşamasını istiyorum o benim ölümümü
Her birimizin niyeti farklı.”³²*

²⁹ Hâricilik konusunda geniş bilgi için bkz. Ali Muhammed es-Sallabi, **Doğuşundan Günümüze Hâriciler**, Ravza Yayınları, İstanbul, 2015; Adnan Demircan, **Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015.

³⁰ İsfahanî, s. 46.

³¹ İbn Kuteybe, 1/179-180.

³² İsfahanî, s. 46. Ayrıca bkz.: Mutahhar b. Tâhir el-Makdîsî, **el-Bed' ve't-Târîh**, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kâhire, 1962, 1/327.

Mezkûr rivayetten bu olayın ne zaman geçtiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Ancak, Hz. Ali'nin biat almak için halkı toplamasından hareketle, onun hilafetinin ilk zamanları olduğu sonucuna varabiliriz. Fakat Ali'nin niçin ve hangi gerekçeyle İbn Mülcem'in biatını almak istemediği belirsizdir.

İbn Mülcem ve diğer iki arkadaşının aynı gün ve aynı vakitte, bu işten sorumlu tuttıkları isimlere suikast konusunda anlaşmaları ve bunu kimseye söylememek üzere yeminleşmelerinin ardından İbn Mülcem, Kûfe'ye gelerek Kindeli dostlarıyla buluşur. İsfahanî, olayın devamını Ebî Zühre el-Absî'den naklederek, onun Kûfe'de iken Nehrevan'da yakınlarını kaybeden Teymü'r-Ribâb kabilesinin ağıt merasimine rast geldiğini ve burada da Katâmi bint el-Ahdar bint el-Ahdar b. Şicn (Şihne) adında bir kadına tesadüf ettiğini anlatır. Kadına âşık olan İbn Mülcem, onunla evlenme isteğini beyan eder. Katâmi, mehir için İbn Mülcem'e ne verebileceğini sorunca, dilediği şeyi kendisinden istemesini söyler. Bunun üzerine Katâmi, *“Üç bin dirhem para, sohbet arkadaşı hizmetçi biri kadın, bir de erkek hizmetçi ve Ali b. Ebî Tâlib'i öldürmen,”* diyerek, Nahrevan'da öldürülen babası ve erkek kardeşinin sorumlusu gördüğü Hz. Ali'den intikam almak istediğini ortaya koyar. Gözünü kara sevda bürüyen İbn Mülcem, bütün isteklerini kabul ettiğini söyleyince Katâmi, *“Eğer Ali'yi öldürürsen içimin yangınına söndürmüş, acılarımı dindirmiş olursun, ikimiz mutlu bir yaşam süreriz, şayet yakalanır da öldürülürsen, Allah'ın yanında olman dünyada olmaktan daha iyidir,”* der. Bunun üzerine İbn Mülcem, Ali'yi öldürmek için Mısır'dan yola düşüp Kûfe'ye geldiğini söyleyince, Katâmi, bu işi halletmesi için Teymü'r-Ribâb kabilesinden Virdan b. Mecâlid'i ona yardımcı olarak verir. Bununla beraber, İbn Mülcem de uzun ısrarlar sonunda Eşcâ kabilesinden Şebîb b. Becere'yi kendilerine katılması için ikna eder.

Bu üç kişi, anlaşlıkları üzere suikast gecesi buluşarak *el-Mescidü'l-a'zam*'da itikâfa girmiş bulunan Katâmi'nin yanına uğramışlar; Katâmi'nin bellerine ipekten bir kuşak bağlamasından ve kılıçlarını kuşanmalarından sonra buradan ayrılarak Hz. Ali'nin namazı kıldığı camiye gitmişlerdir. İsfahanî, bu noktada, olayın yaşandığı tarih konusunda Ebû Mahnef'in Hicri kırk yılının Ramazan ayının ondokuzu olduğunu söylediğini, fakat kendisinin de kabul ettiği tarihin Ebu Abdurrahman es-Sülemî'nin de beyan ettiği üzere, on yedisi olduğunu belirtmektedir.³³

³³ İsfahanî, s. 46; Makdîsî, 1/327.

İsfahanî, *el-Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn* adlı eserinde Hz. Ali'nin katledilmesiyle ilgili oldukça tafsilatlı bilgiler sunmaktadır. Cuma gününün sabah namazında vukuu bulan olayla ilgili olarak İsfahanî, el-Eclah ve el-Eslâh'tan gelen habere göre, namazda Eş'as b. Kays'ın da camide olduğunu ve bir köşede oturduğunu söylemektedir. Hucr b. Adî, Eş'as'ın İbn Mülcem'e, şafak vaktinin yaklaştığını ve bir an önce işi bitirmesini söylediğini işittiğini belirtmektedir. Olaydan sonra ise Hucr'un Eş'as'a "*Ey tek gözü kör, onu öldürdün mü?*" dediği yine rivayet edilen haberler arasındadır.³⁴ Bu anlatılanlardan, suikast girişiminden Eş'as'ın haberinin olduğu, onun İbn Mülcem ile konuşmasını fark eden Hucr'un olayı anladığı sonucu çıkarılabilir. Nitekim, suikast esnasında bir taraftan İbn Mülcem'in, Hz. Ali'ye doğru kılıcıyla koşarken, diğer taraftan da Hucr'un atıyla Ali'ye yetişip onu uyarmak ya da korumak istediği, ancak İbn Mülcem'in önce davranarak Ali'ye kılıcıyla darbe vurduğu rivayetlerde haber verilmektedir.³⁵

Suikast girişiminde, önce Şebib b. Becere, Hz. Ali'ye saldırmak ister, ancak kılıcı bir yere takıldığı için darbe vuramaz, hemen akabinde ise İbn Mülcem kılıcıyla Ali'yi başından ağır bir şekilde yaralar. Bu durum, Hasan b. Ali'nin "*Ben de o gece iki adam gördüm; biri vurdu değdiremedi, öbürü ise kılıcı vurunca başını yarı,*" sözüyle teyit edilmektedir.³⁶ İsfahanî, İbn Mülcem'in kılıç darbesinin çok şiddetli olduğunu ifade etmek amacıyla, vurduğu darbeden sonra Ali'nin başının yarıldığını ve İbn Mülcem'in kılıcının yamulduğunu söylemektedir.³⁷

Olayla ilgili Abdullah b. Muhammed'in rivayetini, babasından işiterek nakleden Ebû Mahnef, suikasttan sonra insanların İbn Mülcem'i yakaladıkları ve Hemedânî Ebâ Edmâ lakaplı bir adamın İbn Mülcem'in kılıcını elinden aldığını söylemektedir. Yezid b. Ebî Ziyâd'ın rivayetine göre ise el-Muğîra b. el-Hâris b. Abdûlmuttalib, İbn Mülcem'in üzerine çarşafa benzer kadife gibi bir şey atmış, onu devirip kılıcını almıştır. Diğer taraftan Yezid b. Ebî Ziyâd'ın anlattığına göre, Şebib başarısız hamlesinden sonra dışarı kaçmış fakat bir adam onu yakalayıp üstüne oturmuş ve kılıcını elinden alarak atmıştır. Toplanan halk, adamın Şebib'i öldüreceği endişesiyle üstünden kalkmasını istemişler; bu esnada fırsattan istifade Şebib,

³⁴ İsfahanî, s. 47.

³⁵ İsfahanî, s. 47

³⁶ İsfahanî, s. 53

³⁷ Kılıcın yamulduğu ifadesi İsfahanî'in kendi şerhidir. İsfahanî, s. 53.

kurtularak olay yerinden kaçmış ve evine saklanmıştı. Yezid b. Ebî Ziyâd, devamında, amcasının oğlunun Şebib'i takip ederek evine girdiğini, boynundaki hançeri görünce suikastı onun işleyip işlemediğini sorduğunu, Şebib'in korku ve panikle "evet" demesinin ardından hemen orada onu öldürdüğünü anlatmaktadır.³⁸

İsfahanî, suikasttan yaralı kurtulan Ali ile suikastı gerçekleştiren İbn Mülcem'in akıbetiyle alakalı olarak bilgi vermeden önce, geçen sürede yaşananlarla ilgili geniş bilgiler vermektedir; ancak konuyu dağıtmamak için bunlara burada yer vermemeyi uygun gördüğümüzü belirtmek isteriz. Şu var ki, Ali yaralı halde yatarken, İbn Mülcem huzuruna getirilmiş; onun akıbeti konusunda, şayet kendisi ölürse kısas uygulanmasını istemiş; eğer ölmezse cezasını kendisinin belirleyeceğini ifade etmiştir.³⁹

Hız. Ali'nin tedavisi için birçok tabibin Kûfe'de toplandığını ve bunlar arasından Esîr b. Amr b. Henî' es-Sükûni adındaki bir tabibin tedaviyi üstlendiğini Ömer b. Temîm ve Amr b. Ebî Bekkar'dan nakleden İsfahanî, tabibin "*Ey Mü'minlerin Emîri! Ölüme hazırlan, ölüme!*" sözü üzerine Ali'nin vasiyetini yazdığını söylemektedir. İsfahanî, Ali'nin vefat tarihi olarak Ramazan'ın 21. gününü vermekte; onun vefat ettiğinde yaşının 64 olduğunu belirtmektedir. Cenazesinin oğlu Hasan ile Abdullah b. Abbas tarafından yıkandığını, kefen için gömlek olmadığını ve sadece üç parça bezle kefenlendiğini, cenaze namazını yine oğlu Hasan'ın beş tekbirle sabah namazını müteakip kıldırıldığını ve Kinde'de defnedildiğini anlatmaktadır.⁴⁰

İbn Mülcem'in akıbetiyle ilgili olarak İsfahanî, defin işlemlerinden sonra Hasan'ın onu huzuruna getirdiğini ve boynunun vurulmasını emrettiğini dile getirmektedir. Hasan'ın huzuruna getirilince İbn Mülcem'in, "*Gel sana söz vereyim. Elimi eline koyayım, Şam'a gideyim. Bakayım Muaviye'yi öldürdüler mi, öldüremediler mi? Şayet öldüremedilerse öldüreyim, o zaman hükmünü uygula!*" dediği; buna karşılık Hasan'ın "*Heyhat! Geçmiş ola. Vallâhi sana soğuk su bile içirmeyeceğim, seni öldürecekim, ateşe götüreceğim!*" şeklinde cevap verdiği ve boynunu vurdurduğu rivayet edilmektedir. Akabinde Ümmü el-Heysen bint el-Esved

³⁸ İsfahanî, s. 49.

³⁹ Taberî, 5/146.

⁴⁰ İsfahanî, s. 44.

en-Nâhiye'nin “*Onu bana verin, ateşe süreyim,*” diyerek cesedi yakmak için istemiştir.⁴¹

Hz. Ali'nin öldürülmesi olayında *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*'de aktarılan bilgiler ile diğer klasik İslam kaynaklarında aktarılan bilgiler arasında ciddi farklılıklar olmadığını görmekteyiz. Sadece olayın cereyan ettiği esnada yaşananlar hususunda nüanslar olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, İsfahanî, Ali'nin vefatıyla ilgili Hz. Aişe'nin tutumu⁴² ve Muaviye ile Amr Âs'a yönelik suikast girişimleriyle⁴³ ilgili bilgiler aktarmaktadır; ancak konu dışına taşmamak için, bunları sadece zikretmekle yetinmenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

Böylece, İsfahanî'nin, eseri *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*'de bahsi geçen Emeviler öncesi dönemde öldürülen Tâlibîleri ele almış olduk. Bunlardan ilki olan Ca'fer b. Ebî Tâlib'in Mûte Savaşında şehit edildiğini görmüştük. Dolayısıyla onun ölümünün siyasi bir yönü olmadığını ve Emevilerle ilişkili bir husustan bahsedilemeyeceğini ifade etmek gerekir. Ancak oğlu Muhammed'in Sıffin'de meydana gelen savaşta Muaviye'ye karşı Ali saflarında yer almasından hareketle böyle bir ilişkiden bahsedilebilir. Fakat onun vefatının da savaş meydanında gerçekleşmesinden hareketle, özellikle Tâlibîlerden olmasından kaynaklı bir öldürülmeden bahsetmek mümkün olmayabilir. Şunu da söylemek gerekir ki, onun nasıl ve kim tarafından öldürüldüğü de muallaktır. Dolayısıyla siyasi saiklerle gerçekleşen bir olayın sonucunda meydana gelen Sıffin Savaşında öldürülmüş olsa da, onun ölümünü doğrudan Emevilerin Tâlibîlere yönelik siyasetine bağlamak doğru olmayacaktır. Benzer şekilde, Râşid halifelerin dördüncüsü olan Ali'nin vefatı da, Muaviye'nin başlattığı iktidar mücadelesinin bir sonucu olarak vukuu bulsa da, olayın faillerinin Hâricîler olması, bizi Emevilerin Tâlibîlere yönelik siyasetiyle ilişkilendirmekten alıkoymaktadır.

1.2. EMEVİLER DÖNEMİ

Bu başlık altında, Emeviler Döneminde katledilen Ehl-i Beyt mensuplarını ele alacağız. Önceki kısımlarda da bahsedildiği üzere, Hz. Ali'nin suikast sonucu

⁴¹ İsfahanî, s. 44.

⁴² Taberî, 5/150. Ayrıca geniş anlatım için bkz. İsfahanî, s. 55-56.

⁴³ Detaylı anlatım için bkz. İsfahanî, s. 43-45.

öldürülmesine kadarki süreçte cereyan eden olaylar, henüz Emevilerin iktidarda olmadığı dönemde gerçekleşmişti. Ancak Ali'nin vefatından sonra Muaviye'nin halifeliğini ilan etmesiyle başlayan Emeviler Dönemi (h. 41-132 / m. 661-750), potansiyel tehlike gördükleri Tâlibîlere karşı sistematik bir yıldırma politikası izlemişler; onlara yönelik kovuşturma, takibat ve hatta ölümle sonuçlanan eylemlere imza atmışlardır. Şimdi, bu dönemde katledilen Tâlibîlerin İsfahanî tarafından nasıl aktarıldığını ve mümkün olduğu mertebe diğer kaynaklara müracaat ederek bu bilgilerin sıhhatini değerlendirmeye çalışacağız.

1.2.1. Hasan b. Ali

Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib, Hz. Peygamber'in kızı Fâtîma'dan dünyaya gelen torunu olup künyesi Ebû Muhammed'dir. İsfahanî, ilk olarak Hasan'ın nesebini vermekte, annesi Fâtîma ile babası Ali b. Ebî Tâlib'in evliliklerinden ve onun doğumundan bahsetmektedir.⁴⁴ Biz, konumuz bağlamında, Hasan'ın iktidar mücadelesindeki hususları zikrederek vefatına sebep olan olayları değerlendirmeye çalışacağız.

Hz. Ali'nin bir suikast sonucu vefat etmesinin ardından bir taraftan Muaviye, Şam'da biat alırken; diğer taraftan Hasan'ın, babasının vefatından sonra Kûfe'de Ehl-i Beyt'in faziletinden ve Hz. Peygamber'e yakınlığından bahseden bir hutbe irad etmesi üzerine, İbn Abbas'ın (ö. 687) davetiyle halk Hasan'a hilafet konusunda biat etmeye başlamıştı.⁴⁵ Bundan sonraki süreci detaylıca anlatan İsfahanî, Muaviye'nin kendisine olup bitenden haberdar etmeleri için gönderdiği adamlardan, bunların yakalanıp öldürülmelerinden, sonrasında Muaviye ile Hasan arasında bir dizi mektuplaşma ile başlayan diplomatik görüşmelerden söz etmektedir.⁴⁶ Nihayet, Muaviye'nin yaptığı çağrı neticesinde Menbiç Köprüsünde toplanan orduya karşılık; Hasan da askerlerini toparlayarak “*Güya biz ona doğru çıkmışız da o da bize doğru çıkmış, Nahîle'ye gidip bekleyelim bakalım ne olacak*” diyerek yola koyuldu. Ancak, İsfahanî'nin ifade ettiği üzere, Hasan insanların kendisini yalnız bırakmasından korkuyordu, çünkü kimseden bir ses çıkmıyordu; onların Hasan'ı yarı yolda bırakacağı

⁴⁴ Bkz. İsfahanî, s. 57-60.

⁴⁵ İsfahanî, s. 62.

⁴⁶ Bkz. İsfahanî, s. 63-70.

o anki tutum ve davranışlarından belliydi.⁴⁷ Bu durumu göz önünde bulunduran Hasan, askerlerine bir konuşma yaparak; asıl niyetlerinin savaş olmadığını, birlik olmanın tefrika oluşturmaktan daha hayırlı olduğunu söyledi. Bu sözler karşısında şaşkınlık yaşayan bir grup, Hasan'ın Muaviye'yle sulh yapacağını ve bu yüzden, onun da babası gibi dinden çıktığını iddia ederek çadırında ona saldırdılar. Abdurrahman b. Abdullah b. Cüâle el-Ezdf'nin, Hasan'ın altından seccadesini, omuzundan ridâsını söküp alması üzerine Hasan, Rebîa ve Hemedân kabilesinden güvendiği kimseleri yanına alarak buradan ayrıldı. Fakat, Esedoğullarının Benî Nasr b. Kâyin kolundan Cerrah b. Sinân, Medâin'e gitmek üzere yola çıkan Hasan'a saldırdı ve "*Allahü Ekber ey Hasan! Sen de baban gibi şirke girdin,*" diyerek Hasan'ı yaraladı. Hasan, babası Ali'nin atadığı Medâin valisi Saîd b. Mes'ûd es-Sakaffi'ye giderek burada tedavi oldu.⁴⁸

Bundan sonraki süreçte, devam ettirilen diplomatik görüşmeler neticesinde Muaviye'nin gönderdiği Abdullah b. Âmir ve Abdurrahman b. Semûre'yle görüşen Hasan, sunduğu şartların kabul edilmesi koşuluyla hilafeti Muaviye'ye bırakmıştır. Hasan'ın bu teslimiyetçi tavrının halk tarafından hoş karşılanmadığı, İsfahanî tarafından belirtilmektedir.⁴⁹

Ali'nin suikast sonucu ölmesinden sonra Hasan ile Muaviye arasında baş gösteren ve özetle verdiğimiz bu iktidar mücadelesi, Hasan'ın sulhu seçerek hilafetten feragat etmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak, anlaşıldığı kadarıyla bu sulh, Muaviye'yi tatmin etmemiştir. Muhtemel ki, kendisinin ölümünden sonra Hasan'ın hilafet için en büyük aday olacağı düşüncesi, ki daha önce bahsettiğimiz mektuplarda bu düşüncüyü öne çıkaran ifadeler mevcuttur, Muaviye için Hasan'ın potansiyel bir tehdit olarak algılandığı izlenimi vermektedir.

Nâşir ve muhakkik Seyyid Ahmed Sakr'ın, İsfahanî'nin *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn* adlı bu çalışmasında vermiş olduğu rivayetler, bu düşüncüyü destekler mahiyettedir. Örneğin, Ebû İshak'tan naklettiği "*Ben Nahle'deyken Muaviye'den duydum: Hasan'a verdiğim her bir söz iki ayağımın altında. Zaten de sözümde de durduğum yok*" ve "*Muaviye sadakatsiz ve hainin biriydi*"⁵⁰ rivayetleri ile Said b. Süveyd'den Muaviye'nin Nahle'de verdiği Cuma hutbesinde, velev ki Nahle'dekilerin bunu

⁴⁷ İsfahanî, s. 70.

⁴⁸ İsfahanî s. 72.

⁴⁹ İsfahanî, s. 75.

⁵⁰ İsfahanî s. 77.

istememiş olsun, kendisinin iktidar olması için savaştığı⁵¹ mealindeki rivayeti, sayılabilir. Elbette ki bu tür rivayetleri şüpheyle karşılamak gerekir, ancak Muaviye'nin eylemlerine bakıldığında, bu rivayetlerin doğruluk payının olabileceği düşüncesi mümkün hale gelmektedir. Nitekim, iktidar mücadelesini kazanmış olsa bile, hala Hasan'la ilgili bazı tereddütler yaşadığı anlaşılmaktadır.

Bu tereddütlerden kaynaklı olsa gerek, Muğire'nin anlattığına göre, Muaviye, Hasan'ın eşlerinden biri olan Ca'de bint Eş'as b. Kays'ı, oğlu Yezid ile evlendirme vaadiyle ve bin dirhem karşılığında Hasan'ı zehirletmiştir. Fakat, daha sonra söz verdiği halde Ca'de'yi oğlu Yezid'le evlendirmemiştir. Ebû Bekr b. Hafs da benzer bir rivayette, Muaviye'nin iktidarının üzerinden on yıl geçtiğini ve bu vakitte Hasan ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın zehirlenerek öldürüldüklerini bildirmektedir.⁵²

Hasan'ın zehirlenmesiyle ilgili başka rivayetler de vardır. Bunlardan biri Umeyr b. İshâk'ın (ö. 333) anlattığı haliyle şöyledir:

*“Ben Hasan ve Hüseyin ile evde beraberken Hasan evden çıktı, sonra tekrar girdi ve bize dönüp dedi ki: Ben defalarca zehir içtim ama bu defa ki öyle değil, ciğerimi parçaladı, ağzıma gelen tükürüğü ben balgam zannettim, fakat onu şöyle çöple karıştırıp baktım ki ciğerimmiş.”*⁵³

Devamında, Hüseyin'in zehri kimin içirdiğini sormasına karşılık Hasan, bunun artık önemi olmadığını ve Allah'ın ondan daha kuvvetli intikam alacağını söyleyerek, katilinin akıbetini Allah'a havale etmiştir.⁵⁴

Zehirlendikten sonra birkaç gün daha yaşadığı anlaşılan Hasan'ın, kardeşi Hüseyin'e, vefat etmesi halinde dedesi Rasûlullah'ın yanına defnedilmesini vasiyet ettiği, mümkün olmazsa Cennetü'l-Bâki'de annesinin yanına defnedilmesini istediği kaynaklarda aktarılmaktadır.⁵⁵ Ne var ki, Müslümanlar arasında kan dökülmesini istemediği için hilafetten feragat eden Hasan, siyasi işleri bırakıp Medine'ye yerleşmiş olduğu halde Muaviye tarafından tehdit olarak görülüp zehirlenmiş; dahası vasiyeti

⁵¹ İsfahanî s. 77.

⁵² İsfahanî s. 80.

⁵³ Ebü'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî, **Kitâbü'l-Mihan**, (thk. Ömer Süleyman el-Ukaylî), Dâru'l-Ulûm, Riyad, 1984 (1404), 1/164. Ayrıca Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşraf**, (thk. Süheyl Zekkârî ve Varyâd ez-Zerkalî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996 (1417), 3/59; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem**, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-Alâmiyye, Beyrut, 1992 (1412), 5/225. İsfahanî'de geçen bu rivayetle ilgili olarak eserin muhakkiki Seyyid Ahmed Sakr, bu ismin İbn Ebî Hadid'de İmran b. İshak şeklinde geçtiğini belirtmektedir. İsfahanî, s. 81.

⁵⁴ İsfahanî s. 81; Belâzürî, 3/55.

⁵⁵ İbn Asâkir, 13/289.

olan Rasûlullah'ın yanına gömülme isteği de kabul görmeyerek Ümeyyeoğullarının muhalefetiyle karşılaşmıştır. Mervan b. el-Hakem, Hasan'ın cenazesinin Rasûlullah'ın yanına defnedilmek istendiğini duyar duymaz silahlanarak oraya gelmiş; Hz. Osman'ın oraya gömülmesine izin verilmediğini söyleyerek Hasan'ın da oraya gömülmesine izin vermeyeceğini söylemiştir. Hüseyin'in "*ben illa ki de Rasûlullah'ın yanına gömeceğim*" ısrarına karşılık Abdullah b. Ca'fer araya girerek, "*Eğer sana söz söylemeye hakkım varsa Bâki'ye gömülsün*" diyerek gerginliğin büyümesine izin vermemiştir. Netice itibariyle, Ca'fer b. Muhammed'in aktardığına göre kırk sekiz yaşında öldürülen Hasan, Sa'îd b. Âs'ın kıldıracağı cenaze namazı sonrası, Bâki'de defnedilmiştir.⁵⁶ Bu konuyla alakalı olarak İbn Sa'd'da geçen rivayete göre, Hüseyin, Hasan'ın cenaze namazını kıldırması için Sa'îd b. Âs'ı öne sürmüştü; onun öne çıktığını gören Haşimîler ise, Hz. Hüseyin'e onun cenaze namazını kendisinden başkasının kıldıramayacağını belirtmişlerdir. Ancak Hüseyin "bizden öne çıkan yok" diyerek bu görevi Sa'îd b. Âs'a tevdi etmiştir.⁵⁷ Kanaatimizce Hâşimîlerin, namazı Hüseyin'in kıldırması gerektiği yönündeki düşüncesi, onu meşru halife kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır.

1.2.2. Kerbelâ Olayı'nda Katledilen Tâlibîler

Bu bölümde, İslam Tarihinin en acı olaylarından biri kabul edilen Kerbelâ Olayında (h. 61 / m. 680) hayatlarını kaybeden Tâlibîler zikredilecektir. Tezimizin konusu itibariyle, burada ne Kerbelâ olayının sebep-sonuç ilişkisini ele alacağız, ne de bu olayın İslam dünyası ve Müslümanlar üzerindeki siyasi, sosyal ve psikolojik etkilerinden bahsedeceğiz. Gerek klasik kaynaklarda, gerekse modern çalışmalarda Kerbelâ olayına dair devasa sayılabilecek bir külliyatın mevcudiyeti zaten malumdur. Dolayısıyla biz, çok fazla detaya girmeden Kerbelâ Olayının gelişim sürecini özetle anlatıp, Kerbelâ'da katledilen Ehl-i Beyt'e mensup isimleri İsfahanî'nin eserinden hareketle zikretmekle yetineceğiz. Ancak, Hüseyin b. Ali adına Kûfe'ye biat almak

⁵⁶ İsfahanî, s. 82. İbn Asâkir, 13/289.

⁵⁷ İbn Sa'd, 1/344 (1968). Bu konuda, Hüseyin'in tavrını ortaya koyan İbn Asâkir'deki şu rivayet dikkat çekicidir: "Sünnet olduğu için onu öne geçirdim. Şayet farz olsaydı, o zaman ben kıldırırdım." İbn Asâkir, 7/45.

üzere gönderilen Müslim b. Akîl ile Hüseyin b. Ali üzerinde biraz daha geniş duracağız.

1.2.2.1. Müslim b. Akîl

Babası Akîl b. Ebî Tâlib olup, Hz. Ali'nin yeğeni ve Hasan ile Hüseyin'in amcasının oğludur. Muaviye'nin veliaht tayin ettiği oğlu Yezid'in Emevi halifesi olarak başa geçmesinden sonra ona biat etmeyen Hüseyin, Medine'den ayrılarak Mekke'ye gelmişti. Bunu duyan Kûfelilerden bir grup, Ebû Abdullah el-Cudeli başkanlığında Hüseyin'le görüşmeye gelmiş; beraberlerinde ise Şübs b. Rabi', Süleyman b. Surad, Müseyyeb b. Nuceyh gibi Kûfe'nin ileri gelenleri tarafından Hüseyin'e biat edeceklerine dair yazılan mektupları da getirmişlerdi.⁵⁸ Bu gelişme üzerine Hüseyin, hem Kûfe'deki durumu gözlemlemesi, hem de Kûfe'den kendisine biat edecek olanların biatlerini alması için Müslim b. Akîl'i Kûfe'ye göndermiştir. Müslim'e, *"Kûfe'ye git, gönderdikleri mektuba göre toplandıklarını görürsen ve sen de bana ihtiyaç olduğuna kanaat getirirsen, o zaman bildiğini, gördüğünü, düşünce ve kanaatlerini bana bildir,"* diyerek durumu kendisine bildirmesini istemiştir.⁵⁹

Müslim, Kûfe'ye ulaşmasından sonra, Kûfelilerden Hüseyin adına biat almaya başlamıştı. O sırada Kûfe valisi olarak bulunan Nu'mân b. Beşîr'den gerekirse şiddet kullanarak bu işe son vermesini isteyen Yezid, Nu'mân'ı, pasif kaldığı gerekçesiyle valilikten azledip yerine Ubeydullah b. Ziyad'ı vali tayin ederek Kûfe'ye gönderdi.⁶⁰ Yüzünde siyah bir peçe ve siyah elbisesiyle Kûfe'ye ulaşan Ubeydullah'ın Hz. Hüseyin olduğunu sanan halk, ona vali konağına kadar eşlik ederek sevgi gösterisinde bulundu. İsfahanî, vali Ubeydullah'ın Kûfe'ye ulaşmasından sonra karşılaştığı manzara neticesinde, halkı toplayıp bir konuşma yaptığını, kabile reislerini de çağırarak bu duruma izin vermemeleri konusunda tehditle uyardığını bildirmektedir.⁶¹

Ubeydullah'ın Kûfe'ye geldiğini duyan Müslim, tedirgin olmaya başlamış; kendisine destek veren halkın korkudan desteğini çekmesiyle Mezhic kabilesinin reisi Hâni b. Urve el-Mürâdî'nin evine sığınmak durumunda kalmıştı. Ubeydullah, mevlâsı

⁵⁸ Lut b. Yahya Ebû Mihnef, **Maktelü'l-İmam el-Hüseyin**, (thk. Hasen Abullah Ebû Salih), byy, 1997, s. 17.

⁵⁹ Taberî, 5/347.

⁶⁰ Taberî, 5/348.

⁶¹ İsfahanî, s. 103.

Ma'kıl'ı bir miktar parayla göndererek gizlice Müslim'e yaklaşmasını ve olup biteni kendisine aktarması için görevlendirmişti. Ma'kıl, nihayet Müslim'e ulaşarak Hüseyin'e biat etmek istediğini bildirmiş; böylece onun güvenini kazanmıştır. Verilen vazife gereği, Müslim'in Hâni'nin evinde saklandığını Ubeydullah'a bildirdikten sonra vali, Hâni'yi saraya çağırarak ondan Müslim'i teslim etmesini istemiş; o da evine sığınan birisini teslim edemeyeceğini söyleyince dövülerek hapsedilmiştir. Hâni'nin vali tarafından esir alındığı haberi şehirde yayılınca Müslim, Hâni'nin evinden ayrılarak Hüseyin adına biat aldığı kişileri Ubeydullah'a karşı isyan başlatmaya teşvik etmişti. Nitekim bu girişiminde başarılı olmuş, halk Hâni'nin serbest bırakılması gerektiğini bahane ederek vilayet konağını sarmıştı. Ubeydullah, halkı sultanın üzerlerine ordu göndermekle tehdit ederek korkutmuş; bu tehdit karşısında Müslim'in destekçileri kısa zamanda dağılmıştı.⁶²

İşlerin aleyhine döndüğünü fark eden Müslim, hiçbir kabile reisinin kendisini kabul etmeyeceği düşüncesiyle, Tav'a⁶³ adındaki bir kadının evine saklanmak mecburiyetinde kalmıştır. İsfahani'nin detaylıca anlattığı bu gelişmeler neticesinde Müslim'in bulunması için Ubeydullah, halkı tehdit ederek korkutmuş; nihayet Tav'a'nın oğlu, Müslim'in, annesi tarafından saklandığını ihbar etmiştir.⁶⁴

İhbar üzerine Ubeydullah, askerlerini Müslim üzerine gönderdi, Müslim çaresiz bir şekilde teslim olmak istemedi, kılıcını çekerek bunlarla çarpıştı, fakat yaralı halde esir düşmekten kurtulamadı; yakalanarak Ubeydullah'ın huzuruna getirildi. Su içmesine dahi müsaade edilmediği gibi, vasiyetini bildirmesine rağmen vasiyetinin yerine getirilmesine de izin verilmedi. Zira vasiyetinde, Hüseyin'e durumu bildiren haberler bulunmaktaydı. Ubeydullah, Müslim'e, "*Seni ben öyle bir ölümle öldürmeliyim ki bugüne kadar kimse de böyle bir ölüm şekliyle ölmüş olmasın,*" deyince, Müslim de ona, "*Senin geçmişin pis,*" diyerek karşılık verdi. Ubeydullah, Müslim'i vali konağın çatısına çıkartarak, burada boynunu vurdurmuş; gövdesinden ayrılan başını da sokağa atmıştır.⁶⁵

⁶² Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb b. Miskeveyh, **Tecâribü'l-Ümem ve Te'âkibü'l-Himem**, (thk. Ebu'l-Kâsım İmamî), 2. Baskı, Serûş, Tahran, 2000, 1/149.

⁶³ Tav'a, Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'âs'ın âzad ettiği bir kadındı. Esîd el-Hadramî ile evlenerek Bilâl adında bir çocukları doğdu. Oğlu Bilâl de Müslim için çıkanlardan biriydi. Taberî, 5/371.

⁶⁴ İsfahani, s. 106; Taberî, 5/371.

⁶⁵ Taberî, 5/378; Miskeveyh, 2/54; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 3/146; Belâzürî, 2/83.

İsfahanî, Müslim'in katli sonrası yazılan bir şiire eserinde yer vermektedir. Müslim ve Hâni'nin nasıl öldürüldüğünü tasvir eden bu şiiri, aynen aktarılması kanaatindeyiz:

*“Sen ölen birini eğer görmemişsen, ölümün nasıl olduğunu bilemezsin
Çarşıya git de bir bak, Hâni'yle İbni Akîl'i nasıl öldürmüşler
Cesur bir adama bak ki kılıç yüzünü paramparça etmiş
Öbürü de yukarıdan düşerek ölmüş
Görüyorsun ki cesetlerini ölüm değiştirmiş
Her yerinden her yöne kan fışır fışır akıyor
Emir'in emriyle öldürüldü diyerek gelenin gidenin diline düştüler
Korkmadan rahvan giden ata biner misin?
Mezhic'teki olaya (kan dökene) gidiyor öcünü almak için
Kafasındaki düşüncelerin etrafında uçuyor
Hepsi birbirine soruyor ne oldu buna diye
Sizler eğer kardeşinizin kanını yerde koyarsanız
Orospunun az bir paraya razı olduğu gibi râzı olursunuz.”⁶⁶*

Ana hatlarıyla verdiğimiz Müslim b. Akîl'in Kûfe'de Hüseyin adına biat almak ve Hüseyin'i davet etmek için orada Hüseyin taraftarlarını örgütlemek gayesiyle Kûfe'ye gönderilmesi, nihayetinde orada yakalanarak gaddarca öldürülmesi olayı, bize göstermektedir ki, Emeviler, zor da olsa elde ettikleri iktidarı korumak için her yolu denemeye hazırdırlar. Nitekim bu süreç, İslam Tarihinin en acı olaylarından biri olarak tarihe geçen Kerbelâ Olayının da hazırlayıcısı olmuştur.

1.2.2.2. Hüseyin b. Ali

Künyesi Ebû Abdullah olup, Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma yoluyla torunudur. Hicri dört yılında doğmuş ve Kerbelâ'da 10 Muharrem 61 (m. 680) tarihinde vefat etmiştir. Az önce değindiğimiz üzere, Kûfelilerden gelen teklifle Hüseyin, kendisinin hakkı gördüğü hilafeti elde etmek için Müslim'i Kûfe'ye göndermiş; ondan oradaki gelişmeleri kendisine bildirmesini istemişti. Şartların uygun hale gelmesiyle de kendisinin bizzat Kûfe'ye geleceğini de belirtmiş ve Mekke'de Müslim'den gelecek haberleri beklemeye başlamıştı.

Yezid'in Muaviye tarafından hilafet için veliaht tayin edildiği dönemde, buna itiraz edenler arasında Hüseyin'le birlikte Abdullah b. Zübeyr de bulunmaktaydı. O

⁶⁶ Şiirin kime ait olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Bir kısmına göre Abdullah İbni ez- Zübeyr el-Esedî'ye ait olduğu söylenmekte; bazıları ise bunun Ferzad'ın mısralarının olduğunu ifade etmektedir. Taberî, 5/350. Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî, **el-Ahbârü't-Tivâl**, (thk. Abdülmennam Âmir), Daru İhyâi'l-Kitâbi'l-Arabî, Kâhire, 1960, s. 208, 210.

dönemde Medine bulunurlarken, Muaviye'nin hilafet konusunda kendileriyle görüşmeye geleceği haberini duyunca onlar, bu görüşmeden kaçmak için Mekke'ye gelmişlerdi. İşte bu süreçte, Hüseyin'e Kûfelilerden gelen davet üzerine Müslim, bölgeye gönderilmiş; Hüseyin ise Mekke'de gelecek haberleri beklemeye başlamıştı. Sürecin uzaması ve Hüseyin'in bu süre zarfında Mekke'de kalmaya devam etmesi, daha sonra hilafetini ilan edecek olan Abdullah b. Zübeyr'i (h. 64-73 / m. 683-692) huzursuz etmekteydi. Dolayısıyla Hüseyin'e sürekli olarak Kûfe'ye gitmesi yönünde telkinlerde bulunmaktaydı. Nihayet İbn Abbas'ın tüm uyarı ve itirazlarına rağmen Hüseyin Kûfe'ye gideceğine dair kararını açıklayıp Mekke'den ayrıldığında, İbn Abbas'ın Abdullah b. Zübeyr'e şöyle dediği rivayet edilmektedir:

*“Ey tarla kuşu! İster hopla, istersen zıpla meydan sana kaldı
Her yer bomboş istediğin gibi oyna
Neyi gagalarsan gagala
Hüseyin gidiyor gözün aydın, artık rahatla.”⁶⁷*

Hüseyin, Kûfe'ye doğru yola çıkmış; ona karşı da Kûfe valisi Ubeydullah, Hür b. Yezid komutasında bir grup asker sevk etmiştir. Hüseyin'in Kûfe yolunda karşılaştığı Benû Esed'den iki kişinin *“Ey Rasûlullâh'ın oğlu! İnsanların gönlü seninle ama kılıçları senin tepende! Dön, zira onlar Müslim b. Akil'i öldürdüler,”*⁶⁸ şeklindeki uyarısından sonra Hüseyin, bir an dönmeyi düşündü, fakat beraberindeki Müslim b. Akil'in çocuklarının *“Hayır intikamımızı alana kadar dönme ya gider canlarını alarak intikamımızı alırız ya da hepimiz ölürüz,”* sözü üzerine dönmekten vaz geçti. Hüseyin, yanında bulunanlara dönerek, *“Kim ki dönmek istiyorsa bana olan biatından vazgeçerek dönsün”* diyerek, yanındakileri gitme-kalma konusunda serbest bıraktı. Ne var ki, yakın dostlarından ve Ehl-i Beyt'ten olanlardan başka herkes döndü. Hüseyin, kalanlarla Kûfe'ye doğru yola devam ederken, kendilerini karşılamak üzere gelen Hür b. Yezid ve askerleriyle Kerbelâ mevkiinde karşılaştı. Hür, Hüseyin'e kendisini nerede bulursa öldürmesi emrinin verildiğini ve başka bir yere gitmesine izin veremeyeceğini söyleyince Hüseyin, yapacak bir şeyinin olmadığını, bu durumda kendisiyle çarpışacağını ifade etmiştir. Hüseyin'in kullandığı *“akıllı ol alçak, kendini tehlikeye atarsın anası ağlayasica”* tabirinin üzerine Hür, *“Vallahi bu sözü senden*

⁶⁷ Taberî, 5/384; İbnü'l-Esir, *Kâmil*,3/149; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, (thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmûri), 2. Baskı, Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1993 (1413), 5/9.

⁶⁸ Ağırakca, s. 88.

başka Araplardan biri söyleseydi anasını ağlatırdım, fakat senin anana söz söylemeye hakkım yok, ancak onu hürmetle yâd ederiz,” cevabı kayda değerdir.⁶⁹

Hür, Hüseyin’in ne Kûfe’ye gitmesine, ne de geri dönmesine izin veriyordu. Durumdan haberdar edilmesi üzerine Ubeydullah, Ömer b. Sa’d’a, Hüseyin’i öldürmesini söyleyerek bunun karşılığında Rey valisi olacağını taahhüt etmişti. Ömer, önce bu teklifi reddetmiş, ancak ertesi gün teklifi kabul ettiğini bildirerek Ubeydullah’ın emrine verdiği orduyla Hüseyin’in üzerine yürümüştür. İsfahanî’nin detaylarıyla ve diğer anektodlarıyla anlattığı o gecede Hüseyin, Ömer komutasındaki orduyu görünce yanındakilere bir konuşma yaparak, kendisinin öldürülmesi halinde onların karanlıktan istifade ederek dağılmalarını söyler. Ancak, akraba ve dostları, sonuç ne olursa olsun, ondan ayrılmayacaklarını ifade ederler.⁷⁰

Ömer b. Sa’d, Hüseyin’le karşılaşınca kendisinden ne istediğini sorar, Hüseyin de cevaben üç isteğinin olduğunu; ya Yezid’le görüşmesine, ya diğer İslâm topluluklarının cephelerine⁷¹ katılmasına, ya da geri dönmesine izin verilmesini ister. Bu teklifleri duyan Ömer, Ubeydullah’ın sevineceği düşüncesiyle bunları ona iletir; ancak olumsuz cevap aldığı gibi, işini hakkıyla yapmadığı düşüncesiyle Şemir b. Zî’l-Cevşen ed-Dabâbî’yi onu uyarması ve Hüseyin’le savaşmasını söylemesi için gönderir. İsfahanî, bu noktada aslında Ubeydullah’ın Hüseyin’den gelen Yezid’le görüşme teklifine olumlu baktığını, ancak Şemir’in “*Eğer Hüseyin’i Yezid’e gönderirsen ona hiçbir zarar vermez... Ayrıca Yezid nezdinde yeryüzünde hiç kimsenin sahip olamayacağı bir konuma sahip olur*” şeklindeki itirazından sonra bu düşüncesinden vazgeçtiğini belirtir.⁷²

Çarpışmanın başlamasıyla, Ömer’in saflarında yer alan yaklaşık otuz Kureyşlinin, Rasülün torununun teklifine rağmen savaşmaya karar verdikleri için isyan ederek Hüseyin saflarına geçtiği rivayet edilmektedir.⁷³ Ömer b. Sa’d, 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) günü, Hüseyin ve yanındakilere karşı saldırıyı başlattı. Savaş esnasında, başta oğlu Ali (Ekber) olmak üzere birçok yakınının öldürülmesine

⁶⁹ Taberî, 5/402.

⁷⁰ Konu bütünlüğünü bozmamak adına o gece Hüseyin ve yanındakiler arasında geçenlerle ilgili detaylı bilgi ve anektodlar için bkz. İsfahanî, s. 112-114.

⁷¹ Buradan kastın Türklere karşı savaşan Müslümanların cephelerine katılmak olduğuna dair rivayetler vardır. Bkz. İbn Kuteybe, 2/11.

⁷² İbn Kuteybe, 2/12.

⁷³ İbn Kuteybe, 2/12.

şahit olan Hüseyin'in Kerbelâ'da yaşadıkları hakkında detaylı bilgiler veren İsfahanî, adeta bu trajik olayı gözler önüne sermektedir. Konumuz itibariyle bazı detayları atlamak durumunda kalacağımızı belirterek, Hüseyin'in öldürülmesi üzerinde durmak istiyoruz.

Az sonra da değineceğimiz üzere, savaşın başlamasıyla Hüseyin'in taraftarları arasından oğlu Ali (Ekber), ilk öldürülen olmuştur. Oğlunun öldürüldüğünü gören Hüseyin, onun yanına giderek üstüne kapanmış; daha sonra onu çadırın içine taşımıştır. Saîd b. Sâbit der ki: Ali (Ekber) insanların üzerine üzerine gidince babası Hüseyin bu manzara karşısında gözyaşlarını tutamayıp *"Allâh'ım şahit ol! Allâh'ın Rasûlüne benzeyen reşit olmuş bir genç çıktı, cirit atıyor."* diyerek duygularını gizleyememiştir. Yaralanıp da çadıra getirildiğinde *"Ey baba! Susadım, içim yanıyor"* deyince Hüseyin *"Sabret yavrucuğum, akşam olmadan Allâh'ın Rasûlü sana bardağı ile verecek,"* diyerek hem teselli etmeye çalışıyor; hem de muhtemel akıbetlerini görüyordu. Oğlunun susması üzerine Hüseyin, *"Su getirin"* diyordu. Şemir ona, *"Suyu değil, ateşi görürsün,"* diye karşılık verirken, bir diğeri de, *"Ey Hüseyin! Fırat'a bak görüyor musun şırıl şırıl hayat dolu? Suyu tadamadan, suya özlem duyarak,"* diyerek alay ediyordu. Hüseyin'in *"Allâh'ım! Bu adamı susuz olarak öldür"* diye dua ettiği ve bu duasının kabul olduğu; o adamın ölürken *"Allah için su verin içeyim,"* nidalarına cevaben getirilen suyu ağzına verdikleri halde suyu içmeden geri çıkarttığı ve ölene dek böyle devam ettiği rivayet edilmektedir.⁷⁴

İsfahanî, savaş esnasında cereyan eden bir olayı Hamîd b. Müslim'den şöyle aktarmaktadır:

*"Hüseyin'i çembere aldılar. Hüseyin'in yeğenlerinden biri onun yanına doğru yürüdü. Hüseyin, Zeyneb'e 'çocuğu al' dedi ama çocuk onun elinden kurtulup Hüseyin'e doğru varıp yanına durdu. Ebcer b. Kâb kılıcı Hüseyin'e doğru savurunca çocuk 'Ey haram işleyenin oğlu, amcamı öldürmek mi istiyorsun?' dedi. O ise acımadan kılıcını vurdu, çocuk kılıca eliyle engel olmaya çalışırken bileğini kesip derisini sallandırdı. Çocuk 'Anam!' diye ferya etti. Hüseyin çocuğu kucağına aldı ve ona: 'Ey abimin oğlu! Allâh'a havale et. Mükâfatını Allah'tan iste. Allah seni iyi babalarından Rasûl'e; Hamza'ya, Ali'ye, Ca'fer ve Hasan'a kavuşturacak,' dedi."*⁷⁵

Hüseyin, bir taraftan hasta yatağında yatan oğluyla ilgileniyor, diğer taraftan da çadırdan çıkıp düşman üzerine saldırıyordu; tâ ki, karşı tarafın komutanı Husayn b.

⁷⁴ Taberî, 5/412.

⁷⁵ İbn Kesir, 8/203.

Numayr'ın attığı bir ok gelip boğazını delene kadar.⁷⁶ Bunun üzerine oğlu Ali'nin (Ekber) *“Ey baba! Selâm olsun sana! İşte dedem Rasûlullah, sana selâm ediyor ve senin için bana diyor ki: Baban gecikmeden gelsin,”* dediği ve bunu duyan Hüseyin'in, orada canını teslim ettiği rivayet edilmektedir.⁷⁷ Kaynaklarda aktarıldığına göre Hüseyin, şehadete kavuşmadan önce birçok darbe aldığı gibi, şehit düştükten sonra da cesedi üzerinden zulme uğramıştır. Buna göre, Mâlik b. Bisr el-Kindî, Hüseyin'e ilk kılıç darbesini indirmiş; Kûfelilerden Amr b. Hâlid et-Tahvî, Hüseyin'in böğrüne ok saplamaş; Zür'a b. Şerik et-Temîmi çok daha ağır bir kılıç darbesi indirip elini yahut sol omzundan kolunu kesmiş; Enes b. Amr en-Nehâi ise köprücük kemiğinden sapladığı kılıcı veya mızrağı göğsünden çıkartmıştır.⁷⁸ Onun şehadetinden sonra Havâlî b. Yezid, Hüseyin'in başını kesmek istemiş ama bunu yapamayınca kardeşi Şi'b b. Yezid keserek başını Havâlî'ye vermiştir.⁷⁹ Hüseyin'in katledilmesinden sonra Kays b. eş-Eş'as, onun imamesini, bir başkası kılıcını, bir başkası ayakkabısını, bir diğeri pantolonunu almış, sonra da kalan mallarını yağmalamışlardır.⁸⁰ Ubeydullah ise Hüseyin'in cesedinin atlara çığnetilmesini emretmiştir.⁸¹ Öldürüldüğünde, Hüseyin'in vücudunda 33 ok ve mızrak yarası, 34 tane de kılıç darbesinin izi olduğu rivayet edilmiştir.⁸²

İsfahanî, Hüseyin'in öldürülmesinin ardından oğulları Ali (Zeynelabidin) ve Ömer ile kızı Sükeyne ve kardeşi Ümmü Kulsûm da dâhil olmak üzere akrabalarının ismini vermekte; bunların Yezîd'e götürüldüğünü ve buradan geçen konuşmaları aktarmakta; nihayetinde Yezid'in onların Medine'ye göçmesine izin verdiğini belirtmektedir.⁸³

1.2.2.3. Ali (Ekber) b. el-Hüseyin

Ali Ekber diye bilinip soyu devam etmedi. Künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Anne tarafından Muaviye ile akrabalığı vardır. Muhtemel ki, bu sebeple Muaviye ona

⁷⁶ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, 3/181.

⁷⁷ İsfahanî, 116.

⁷⁸ Taberî, 5/453.

⁷⁹ Taberî, 5/468.

⁸⁰ Bağdâdî, 5/341.

⁸¹ Makdîsî, 6/11; Ağırakça, s. 107.

⁸² Taberî, 5/453; İbn Kesîr, 11/549; Ağırakça s. 108.

⁸³ İsfahanî, s. 121.

ihitimam gösterirdi. Muğîra'nın ifadesine göre Muaviye etrafında bulunanlara sorar: "Emirlikte hak kimindir?" Etrafindakiler, "Senin," diye cevap verince, Muaviye şu karşılığı verir: "Yok. Bu hak ilk olarak Ali b. el-Hüseyin b. Ali'nindir. Onun üzerinde, dedesi Rasûlullah Beni Hâşimin şecaati, Beni Ümeyye'nin cömertliği ve Sakif'in olgunluğu var."⁸⁴ Bu rivayetin mahiyeti, sıhhatini sorgulamaya sebepse de, Muaviye'yle akrabalığını göstermesi açısından kayda değerdir.

İsfahanî, Ca'fer b. Muhammed'in babasından işittiği rivayete göre, Hüseyin saflarından ilk öldürülenin Hüseyin'in oğlu Ali (Ekber) olduğunu söylemekte; Ali'nin vurulmadan önce insanlara cesaret veren şu sözlerini aktarmaktadır:

*"Ben Hüseyin oğlu Ali'yim! Dedem Ali, Hüseyin de onun oğlu
Nebî bize lâyük çünkü o bize daha yakın
Biz de bu işe paçaları sıvar dört elle yapışırsız
Hâşimîlerden, Alilerden bir genç vuruldu
Hamîyyet gününde babamın hakkını korumak için
(Vallâhi İbni ed-Dâî bize hükmedemez)"⁸⁵*

Ali, düşmana karşı hücumla geçince, Mürre b. Münkaze el-Abdî tarafından atılan bir mızrakla vurulmuş, yere düşünce paramparça edilip gözü oyularak ve parçalanarak öldürülmüştür.⁸⁶ Ancak, Ağırakça onu öldürenin Kaysoğullarından İbn Nûman olduğunu söylemektedir.⁸⁷ Onun bu halini gören Hüseyin'in "Allah da seni öldürenleri öldürsün ey oğulcuğum! Allah'tan korkmadan sana cüret ettiler. Sen (onu öldüreni kastederek) Rasûle hürmetin sınırını aştın! Senden sonra yaşamak neye yarar," dediğini Hâmid b. Müslim, bizzat duyduğunu söyleyerek rivayet etmiştir.⁸⁸

1.2.2.4. Diğer Kerbelâ Şehitleri

Kerbelâ'da Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra yaptığı evliliklerden biri olan Ümmü'l-Benîn bint Hizâm'dan dünyaya gelen **Abdullah, Ca'fer, Osman** ve **Abbas** adlarındaki dört oğlu da Kerbelâ'da şehit edilmiştir.

⁸⁴ İsfahanî, s. 86.

⁸⁵ İsfahanî, s. 115

⁸⁶ İsfahanî, s. 115.

⁸⁷ Ağırakça, s. 98.

⁸⁸ Ağırakça, s. 106.

Abdullah'ın Hanî b. Sâbit el Hadramî tarafından öldürüldüğü ve 25 yaşında olduğu, Ubeydullah b. el-Hasan ve Abdullah b. el-Abbas tarafından rivayet edilmiştir.⁸⁹

Ca'fer de henüz 19 yaşındayken Kerbelâ'da şehit edilmiştir. Onu öldürenin, Havlî b. Yezid el-Esbahî olduğu söylenmektedir.⁹⁰

Dahhak el-Müşerrefî'nin dediğine göre Havlî b. Yezid, Osman b. Ali'yi uzaktan attığı bir cisimle başını kopartarak şehit etmiştir. Osman'ın öldürüldüğünde 21 yaşında olduğu haber verilmektedir. Hz. Ali'nin "kardeşim" dediği Osman b. Mu'az'a nispetle onun adını verdiği de belirtilmektedir.⁹¹

Bu dört kardeşten en son öldürülenin Ebu'l-Fadl lakaplı Abbas olduğu rivayet edilmektedir. Savaşta Hüseyin'in sancaktarlığını yapmıştır. Güzel ata binmesiyle meşhur Abbas'a, ay yüzlü anlamında "Haşimîlerin Kameri" denildiği bildirilmektedir. Bu dört kardeşten sadece Abbas'ın nesli devam etmiştir. Ebû Ca'fer'in rivayetine göre onu Rukâde el-Cenbî ve Hakîm b. et-Tufeylî es-Senbesî öldürmüştür. Abbas'ın kahramanlığıyla ilgili olarak dile getirilen şu beyitlere yer vermek istiyoruz:

*"Eğer ağlayacaksak Abbas b. Ali'ye ağlamalıyız
Eğer ağlayacaksak Kerbelâ'da Hüseyin'nin ağladığına ağlamalıyız.
Hüseyin'in kardeşi, Ali'nin oğlu Ebu'l Fadl kana bulanmış, kanlar içinde
Susuzlukla yaptığı mücadele dâhi hiçbir şey onun bileğini bükemedi."*

Yine onun için Kemit b. Zeyd'in şu satırları vardır:

*"Ebu'l Fadl'in sözleri öyle hoş öyle latîfti
Hasta ruhlara şifâ gibiydi
Kendi öldü ama onunla beraber iyiler/iyilikler de öldü
Yağmur bulutları gibi cömertti."*

Kerbelâ'da dört oğlunu kaybeden Hz. Ali'nin eşi Ümmü'l-Benîn'in Bâki mezarlığına gidip orada ağıt yaktığı ve Mervân da dâhil, bunu duyanların ağladığı rivayet edilmiştir.⁹²

Yine Hz. Ali'nin oğullarından **Muhammed el-Asgâr**, Temimî Abban b. Dârim tarafından öldürülmüştür.⁹³

⁸⁹ İsfahanî, s. 88; Taberî, 5/153, 468.

⁹⁰ İsfahanî, s. 89; Taberî, 5/153.

⁹¹ İsfahanî, s. 89; Taberî, 5/153, 468.

⁹² İsfahanî, s. 90; Taberî, 5/468.

⁹³ Taberî, 5/468; Mustafa Öz, "Ali Evlâdı" Cilt: 2, **DİA**, İstanbul, 1989, s. 392-393.

Hız. Ali'nin Leylâ bint Mes'ud'dan olma oğlu **Ebu Bekr** de Kerbelâ'da Şehit edilmiştir. Onun bir Hemedânlı tarafından öldürüldüğüne dair rivayetler olduğu gibi, kimin öldürdüğünün belli olmadığına dair iddialar da söz konusudur.⁹⁴

Muhammed b. Ali b. Hamza'nın zikrettiğine göre **İbrâhim b. Ali b. Ebî Tâlib**'in de o gün öldürüldüğü ifade edilse de İbrahim adında böyle birinin varlığının yalnız burada iŐitildiđi; ensab kitaplarında ise İbrahim adında birine rastlanılmadığı ifade edilmektedir. Ebû Bekr b. Ubeydullah et-Talha'nın babasından iŐittiđine göre **Ubeydullah b. Ali**'nin de el-Mezar gününde el-Muhtar b. Ebî Ubeyde'nin arkadaşları tarafından öldürüldüğü söylenmektedir.⁹⁵

Hasan'ın oğullarından **Ebû Bekr**'in, Abdullah b. Ukbe el-Ganevî tarafından öldürüldüğü; aynı anadan olma kardeşi **el-Kâsım**'ın da başına aldığı kılıç darbesiyle öldüğü bildirilmiştir. Hasan'ın es-Selîl b. Abdullah'ın kızından olan oğlu **Abdullah**'ı Hermele b. Kâhil el-Esedî'nin öldürdüğü zikredilir.⁹⁶

Kerbelâ'da Şehit edilen Hüseyin'in oğullarından biri olan **Abdullah** için Hamîd b. Müslîm'den Şu rivayet aktarılmaktadır:

“Hüseyin çocuğu getirtip kucağına oturtmuŐtu. Ukbe b. BiŐr çocuğun boğazını okla delerek babasının kucağında öldürdü. Hüseyin Őâhit olduğu bu olayın ŐaŐkınlıđından olsa gerek, kederinden dökülen kanları alıp alıp avuçlayarak, ‘Bu acı bana hiç de kolay olmadı’ diye diye etrafa savuruyordu.”⁹⁷

Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'in oğullarından **Avn**'ın, Abdullah b. Katâne et-Teyhânî; **Muhammed**'in, Âmir b. NeŐsel et-Temîmi tarafından öldürüldüğü; **Ubeydullah**'ın ise Hüseyin'le birlikte Şehit olduğu bildirilmektedir.⁹⁸

Kerbelâ'da Akîl'in oğulları **Abdurrahman** ile **Ca'fer**'in de Şehit edildiği; Abdurrahman'ın Osman b. Hâlid b. Useyd, İbn EŐîm el-Cehnî ile BeŐir b. Havt el-Kayadî tarafından; Ca'fer'in ise Urve b. Abdullah el-Hasamî tarafından öldürüldüğü söylenmektedir. Diğer bir oğlu **Abdullah Ekber**'i ise Osmân b. Hâlid b. Esîr el-Cühenî ve Hemedânlı bir adamın öldürdüğü zikredilmiŐtir.⁹⁹

⁹⁴ İsfahanî, s. 90; Taberî, 5/468.

⁹⁵ İbn Sa'd, 5/88 (1990).

⁹⁶ Taberî, 5/468.

⁹⁷ İsfahanî, 95.

⁹⁸ İsfahanî, s. 96; Taberî, 5/469.

⁹⁹ İsfahanî, s. 96-97. Ancak Taberî, Ca'fer'i öldürenin BeŐir b. el-Havt el-Hemadânî; Abdullah el-Ekber'i öldürenin ise Amr b. Sabîh es-Sadâi olduğunu söylemektedir. Taberî, 5/469.

Müslim b. Akîl'in oğlu **Muhammed**'i Ebî Ca'fer Muhammed b. Alî Ebû Merhem el-Ezdî ve Lükayta b. İyâs el-Cühenî'nin öldürdüğü rivayet edilmiştir. Henüz çocuk yaştaki diğer oğlu **Abdullah**'ın ise Abdullah b. Urve el-Has'amî'nin attığı okla öldürüldüğü kaydedilmektedir.¹⁰⁰ Ancak Abdullah'ın Amr b. Sabîh'in attığı oku karşılamak üzere elini yüzüne götürdüğü sırada okun hem eline hem de alınına isabet etmiş olduğu halde şehit edildiği Alî b. Muhammed el-Medâinî ve Hamîd b. Müslim tarafından rivayet edilmiştir.¹⁰¹

Muhammed b. Ebî Saîd el-Ahval b. Âkîl b. Ebî Tâlib'in Lügayta b. Yâsir el-Cühenî'nin attığı okla şehit olduğu rivayet edilmektedir. İsfahanî, Hamîd b. Müslim'in Muhammed b. Ali b. Hamza'dan naklettiği rivayette, onun Ca'fer b. Muhammed b. Akîl ile Harre'de öldürüldüğünü söylediğini; ancak ensâb kitaplarında Harre'de Ca'fer adına rastlamadığını belirtmektedir.¹⁰² Son olarak, Kerbelâ şehitleri arasında **Ali b. Akîl** ile **annesi** de zikredilmektedir.

1.2.3. Ebû Bekr b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib

Kerbelâ'dan sonra Müslümanlar arasında yaşanan bir diğer vahim olay Harre Vakasıdır (h. 63 / m. 683). Hicâz bölgesindeki muhalefeti bastırmak gayesiyle Yezid b. Muaviye tarafından gönderilen Müslim b. Ukbe komutasındaki Emevi ordusu, ilk olarak Medine'de sükûneti sağlamak için şehri muhasara altına almış; neticede Medinelilere karşı savaşmıştır.¹⁰³ Tarihte Harre Vakası olarak anılan bu olayda, Medinelilerin safında yer alan Tâlibîlerden de hayatlarını kaybedenler olmuştur. Bunlardan biri Ebû Bekr b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'dir (h. 63 / m. 683).¹⁰⁴

1.2.4. Avn b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib

Harre'de öldürülen Tâlibîlerden bir diğeri de Avn b. Abdullah'tır. Müslim b. Ukbe'nın adamları tarafından öldürüldüğü söylenmektedir. İsfahanî, İbn Habîb'in *el-*

¹⁰⁰ İsfahanî, s. 97.

¹⁰¹ Taberî, 5/469; Dîneverî, 257.

¹⁰² İsfahanî, 98.

¹⁰³ İsfahanî, 122.

¹⁰⁴ İsfahanî, s. 96, 97.

Mahber'indeki ifadesine göre Avn b. Abdullah b. Ca'fer ve kardeşi Muhammed'in başları Şam'da bulunan Yezid'e gönderildiğini aktarmaktadır.¹⁰⁵

1.2.5. Ubeydullah b. Ali b. Ebî Tâlib

H. Ali taraftarı olan, Hüseyin ve Ehl-i Beyt'ten öldürülenlerin intikamını almak için isyan hareketi başlatan Muhtar b. Ebî Ubeyd es-Sekafi'nin, kendi saflarına katılması teklifini kabul etmeyen Ubeydullah, hilafetini ilan etmiş olan Abdullah b. Zübeyr'in, Basra valisi tayin ettiği kardeşi Musâb b. Zübeyr'in saflarına katıldığı rivayet edilmektedir. Tam olarak ne zaman ve kim tarafından öldürüldüğü belli olmamakla birlikte, Musâb'ın Muhtar üzerine yaptığı savaşta hayatını kaybettiği belirtilmektedir.¹⁰⁶

1.2.6. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib

Gassan b. Abdülhamid'den gelen rivayete göre Abdullah, ihtiyaçları için Süleyman b. Abdülmelik b. Mervân'ı ziyarete gitmiş; döneceği vakit vedalaşmak için Süleyman'a gittiğinde onun yemek davetine katılmış; akabinde Süleyman tarafından hazırlanan yolluk ve su ile oradan ayrılarak yola koyulmuştur. Yolda susayınca bu sudan içerek zehirlenmiş; yolda hayatını kaybetmiştir. Cenazesi Şam'daki Hamîme'ye defnedilmiştir.¹⁰⁷ Rivayette ne zaman öldüğü belirtilmemektedir. Dolayısıyla bu olayın Emevi halifeliği yapan Süleyman b. Abdülmelik'in (h. 96-99 / m. 715-717) hilafeti zamanında mı, yoksa öncesinde mi gerçekleştiği hususu net değildir.

1.2.7. Zeyd b. Ali b. Hüseyin

Zeyd b. Ali, kişiliği, icraatleri, ilmi ve görüşleriyle Ehl-i Beyt mensupları arasında önemli bir yer işgal etmiştir. Adına nispetle Zeydiye mezhebi ortaya çıkmış; onu ve fikirlerini benimsemeyip ayrılanlar ise Rafizîler olarak anılmıştır. Muhtemeldir ki, sevenleri ve taraftarları tarafından üretilen ve/veya bazı ilavelerle geliştirilerek Hz.

¹⁰⁵ İsfahanî, 123.

¹⁰⁶ İbn Sâ'd, 5/88.

¹⁰⁷ İbn Kuteybe, 2/149.

Peygamber'e ve Hz. Ali'ye isnad edilen onu övücü mahiyetteki rivayetler, onun siyasi ve dinî kişiliğiyle yakından ilgilidir; dolayısıyla bu tür rivayetlere ihtiyatla yaklaşılmalıdır.¹⁰⁸

Konumuz gereği, Zeyd'i ölüme götüren h. 122 (m. 740) yılındaki Emevi iktidarına karşı ayaklanması sürecini özetle ele almakta fayda olacaktır. Zeyd'in ayaklanmasına götüren iki olaydan bahsedilmektedir. Bunlardan ilki, Irak valisi olarak görev başındayken şikâyetler üzerine görevden alınan Hâlid b. Abdullah'ın yerine Yusuf b. Ömer getirilmiş; yeni vali Yusuf da Hâlid ile ilgili şikâyetleri değerlendirerek Zeyd'in ismini de zikrettiği bir mektup kaleme alıp bunu Halife Hişâm b. Abdülmelik'e göndermiştir. Buna göre rivayete göre Hâlid, aralarında Zeyd'in de olduğu bazı şahıslara emaneten mal ve para vermiş;¹⁰⁹ bir diğer rivayete göre ise, Zeyd'den on bin dinar karşılığında arsa almış, daha sonra bu arsayı Zeyd'e hediye etmiştir.¹¹⁰ Mektubun Halifeye ulaşması üzerine, Hişâm Zeyd'i ve mektupta ismi geçenleri davet ederek onları dinlemiş; iddiaları reddeden Zeyd'in söylediklerinden ikna olmuş halde, yüzleşmeleri amacıyla Irak valisi Yusuf'la görüşmesi için göndermiştir. Bu görüşmede Zeyd ve Hâlid, iddiaları yalanlayınca Yusuf onları bırakmıştır. Zeyd'in, bu olaydan sonra bir müddet daha Kûfe'de kaldığı rivayet edilmektedir.¹¹¹

Zeyd'in ayaklanma sürecine götüren bir diğer olay olarak ise Hz. Ali'den kalan vakıf arazileri üzerindeki anlaşmazlıktan kaynaklanan görüşmeler gösterilmektedir. Buna göre Zeyd ile Abdullah b. Hasan anlaşmazlığa düşmüş; bunun üzerine de ikisi mahkemelik olmuşlardır. Medine valisi Hâlid b. Abdülmelik b. Hâris huzurunda yapılan görüşmelerde iki taraf arasında gerginlik yaşanmış; daha sonra valinin iki tarafı kışkırtarak Evlâd-ı Ali'yi halk nezdinde itibarsızlaştırmak istediği düşüncesiyle

¹⁰⁸ Abdülmelik b. Süleyman'ın ifadesine göre Hz. Peygamber'in, *ehlinden bir adamın öldürülüp çarmıha asacakları, çarmıhtayken edep yerlerine bakanların cennet yüzü göremeyecekleri* rivayet edilmektedir. Yine Ali b. Ebî Tâlib'e isnad edilen bir söze göre de; *Kûfe'den melekler gibi nurlu birinin çıkacağı, kendi gibi amel işleyenlerin dışında kimsenin ona ulaşamayacağı, ashabıyla birlikte bölük bölük herkesin arasından çıkarak onları orada meleklerin karşılayacağı, bunların dünyadayken hakka davet ettiklerinden dolayı Rasûlullah tarafından karşılanacağı ve hesapsız cennete gireceklerden oldukları* söylenmektedir. Ebû Ca'fer ise, Peygamber'in torunu Hüseyin'in sulbünden Zeyd adında birinin çıkacağını, insanların arasından ashabı ile beraber geçerken ışıl ışıl olduğunu söylemektedir. Bu ve benzeri rivayetler için bkz. İsfahanî, s. 127-128.

¹⁰⁹ İsfahanî, s. 130; Taberî, 7/161. Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî, **Bugyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb**, (thk. Süheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty., 9/4028.

¹¹⁰ Saffet Köse, "Zeyd b. Ali," Cilt: 44, **DİA**, İstanbul, 2013, s. 313-316; Ağırakça, s. 272.

¹¹¹ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 4/260.

Zeyd, Halife Hişâm ile görüşme talebinde bulunmuştur. Israrlı talep karşısında görüşmeyi kabul eden Hişâm, bu görüşme sırasında, Zeyd'in hilafet iddiasını anlamış olmalı ki, cariyeden olma bir kimsenin halife olamayacağını söyleyerek onu aşağılamıştır. Bu tahkirin Zeyd'in ayaklanma sürecini hızlandırdığı bazı kaynaklarda kaydedilmektedir. Bu görüşmeden sonra Kûfe'ye dönen Zeyd, bir müddet burada kalmış; vali Yusuf'un ayrılma noktasındaki ısrarlı taleplerinden sonra Medine'ye doğru yola çıkmıştır.¹¹²

Nihayet Kûfe'den ayrılan Zeyd, Kâdisiye'ye ulaştığında Ali taraftarlarının kendisine gelip Kûfe, Basra ve Horasan'dan Emevi karşıtı yüz elli bin kılıçlıının arkasında olduğunu beyan etmesiyle, yaşadığı tereddütlere ve Muhammed b. Ömer b. Ali'nin dedelerine yaptıklarını hatırlatmasına rağmen, onlara güvenerek Kûfe'ye dönmüş ve biat almaya başlamıştır. Cürcan, Rey, Horasan, Musul, Basra ve Medâin halkı hariç on beş bin kişinin kendisine biat ettiği haberleri kaynaklarda geçmektedir.¹¹³

Yaklaşık bir sene civarında Kûfe'de kaldıktan sonra, h. 122 yılının Safer ayının ilk gecesi (6 Ocak 740) çıkmayı planlamış olmasına rağmen, vali Yusuf b. Ömer'in Zeyd'in faaliyetlerinden Süleyman b. Sürâka el-Bârikî kanalıyla haberi olması yüzünden Muharrem ayının sonlarına doğru oradan ayrılmıştır. Bunun üzerine Yusuf, Kûfe valisi Hakem b. es-Salt'a, halkı Büyük Mescid'de toplamasını ve muhasara altına almasını söylemiştir.¹¹⁴

Yusuf, Reyyan b. Seleme el-Belevi'nin 2300 atlısını Kıyakâniyeli okçularla takviye ederek Zeyd'in üzerine gönderdi. Zeyd'in 218 adamı o gece öldürüldü. Zeyd Cebbânetü's-Sayyâdîn'e ulaştı ve oradaki 500 Şamlıyla savaşarak onları hezimete uğrattı. Akabinde Künnâse üzerinden Mezar'a vardı. Ok atmadaki maharetleriyle meşhur Neccâröğullarından gelen takviyeyle, sayıları beş yüz kadar kalan Zeyd taraftarları arasında yaşanan çarpışmada, atılan bir okun başına isabet etmesiyle Zeyd yaralandı; Harran b. Ebî Kerime'nin evine götürülerek Süfyan'ın mevlâsı Benî Duvas oğullarından bir hekim çağrıldı. Hekimin, oku çıkarırsa hayatını kaybedeceğine söylemesine rağmen, acısına dayanamayarak Zeyd, "*Ölüm bana bundan daha kolay*"

¹¹² İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 4/260.

¹¹³ Ağırakça, s. 275.

¹¹⁴ Taberî, 7/182.

diyerek okun çıkarılmasını istedi. Tabibin oku kerpetenle çıkarmasıyla Zeyd, orada hayatını kaybetti (h. 122 / 740).¹¹⁵

Zeyd'in vefatının ardından cenazesinin nereye defnedileceği hususu gündeme gelmiş; yapılan tartışmalarda, iki zırh giydirilerek suya atılmasını, başının kesilerek savaş meydanındaki ölülerin arasına atılmasını teklif etmişlerdir. Ancak oğlu Yahya, babasını kurda kuşa yem etmeyeceğini söyleyince, Abbasi mezarlığına gömülmesi teklifi kabul görmüştür. Zeyd, gizlice iki mezar açılarak birine defnedilmiş; o esnada bahçesinde çalışmakta olan Abdülhamîd er-Râsî ve Muammer b. Haysam'ın mevlâsı Abdî es-Sindî bunu görerek el-Hakîm b. Salt'a söylemiştir. Yusûf, Haccac b. el-Kâsım'ı deveye Zeyd'i mezarından çıkarması için göndermiş; Nasr b. Kâsım'ın anlattığına göre Haccac, Zeyd'i ipe deveye bağlamış, üzerinde kanlı sarı gömleği olduğu halde saraya getirip yere atmıştır.¹¹⁶

İsfahanî'nin anlattığına göre burada Zeyd'in başı kesilerek kapıya astırılmış; tâ ki Velid b. Yezid halife olunca, vali Yusuf'a yazdığı mektupta "*Mektubum eline ulaşır ulaşmaz Iraklıların öküzünü çarımıhtan indir ve yak, küllerini de denize savur*" emrine kadar burada kalmıştır. Halifenin emri gereğince Yusuf, Hıraş b. Havşabe'ye Zeyd'in başını yaktırmış; küllerini de bir kaba koyup Fırat'a serptirmiştir.¹¹⁷ Ayrıca, el-Velid b. Muhammed el-Mûkarî, Rüsâfe'de Zührî ile beraberken çocukların sokakta Zeyd'in başını oynadıklarını söylemektedir.¹¹⁸ Bu rivayetlerden başka, Zeyd'in başının hilafet merkezi Şam'a götürülüp uzunca bir süre burada asılı kaldığı, sonra Medine'ye gönderilip Hişâm ölene kadar orada tutulduğu da aktarılmaktadır.¹¹⁹

1.2.8. Yahyâ b. Zeyd

Zeyd'in oğlu olan Yahyâ, babasının katledilmesinden sonra Cebbânetü's-Sebî'de ikamet etti. Beraberinde sadece on kadar detekçisi kaldığı halde bir müddet Medâin, Rey ve Serahs'ta saklandı. Serahs'ta iken, Emevilere karşı çıkması yönünde telkinlere, Yezid b. Amr'ın uyarıları neticesinde itibar etmedi. Daha sonra buradan ayrılarak Horasan'da bulunan el-Hariş b. Abdurrahmân eş-Şeybânî veya el-Hariş b.

¹¹⁵ Taberî, 7/182.

¹¹⁶ Taberî, 7/182.

¹¹⁷ Taberî, 7/230.

¹¹⁸ İsfahanî, s. 138.

¹¹⁹ İsfahanî, s. 138; Taberî, 7/185.

Amr b. Dâvud'un yanına gitti¹²⁰ ve halife Hişam b. Abdülmelik ölene kadar orada kaldı.

Yahyâ'nın Horasan'a gittiğini haber alan Yusuf b. Ömer, Horasan âmili Nasr b. Seyyâr'a mektup yazarak Yahyâ'yı yakalayıp kendisine göndermesini söyler. Bunu üzerine Nasr, Akîl b. Ma'kıl el-Leysî'yi görevlendirir. Akîl, Hariş'i çağırır ve ona "*Ey Hariş! Ya bana Yahyâ'yı bulup getirirsin ya da seni yok ederim*" diyerek ona tam altı yüz kırbaç vurdurur. Hariş, "*Vallâhi ayağımın altında dahî olsa da saklandığı yeri sana asla göstermem, ne yaparsan yap!*" diyerek Yahyâ'yı teslim etmeyeceğini ifade eder. Ancak, babasının bu haline dayanamayan Hariş'in oğlu, Yahyâ ve beraberindeki Yezid b. Amr ile Abdi Kays'ın mevlası Fâdıl'ın yerini söyleyerek yakalanmasını sağlar. Durumun Yusuf b. Ömer'e bildirilmesi üzerine halife II. Velid'e mektup yazan vali, Velid'in onları bırakması yönündeki cevabı neticesinde, Yahyâ'nın serbest bırakılarak kendisine getirilmesini Nasr'a bildirir. Valinin huzuruna getirilince "*Allah'tan kork! Fitne çıkarma!*" şeklindeki uyarısına, "*Muhammed ümmetinin kanını dökmekten ve hakkınız olmayan şeyi almaktan daha büyük bir fitne olabilir mi?*" diye cevap veren Yahyâ, oradan ayrılarak bazı şehirleri dolaşarak Ebsişehir'e gelir.¹²¹

Ebsişehir'e geldiğinde Amr b. Zürâre komutasında on bin kişilik bir kuvvet gönderen Nasr b. Seyyâr'ın ordusuyla karşı karşıya gelen Yahyâ ve yanında yetmiş adamı, komutan Amr'ı öldürerek ordunun dağılmasına sebep oldu. Akabinde Hire şehrini baştanbaşa geçerek Cüzcân şehrine ulaştı. Nasr b. Seyyâr, bu defa Selime b. Ehûr komutasında sekiz bin kişilik bir ordu daha göndererek Yahyâ ve adamlarını katletti. el-Anza'nın mevlâsı olan Îsâ adında bir şahıs, attığı okla Yahyâ'yı başından vurdu. Sevre b. Muhammed, Yahyâ'nın öldüğünü görünce hemen başını kesti; el-Anza da üstündeki elbiselerini aldı. Sevre, Yahyâ'nın keik başını Nasr b. Seyyâr'a, o da Velid b. Yezid'e gönderdi. Ölüsünü de Cüzcân'ın Medîne kapısına astılar. Başsız bedeni bir müddet asılı kaldıktan sonra bir kadın, onu çarımhtan indirdi; Hâlid b. İbrâhim Ebû Dâvud el-Bekrî, Hâzım b. Harîme ve Îsâ b. Mâhâni ise onu yıkayıp mumlayarak ve kefenleyerek defnettiler.¹²²

¹²⁰ Taberî, el-Hariş b. Amr b. Dâvud'un yanına gittiğini söylemektedir. Taberî, 7/228.

¹²¹ Taberî, 7/228.

¹²² Taberî, 7/229; Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, **el-Muhabber**, (thk. Ilse Lichtenstadter), Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, Beyrut, ty., s. 484.

İsfahanî, daha sonra Ebû Müslim'in, Yahyâ'yı öldürenleri, öldürülmesinde adı geçenleri ve orada hazır bulunanları divâna giderek aldığı sicil defterinden tek tek bulduğunu, hepsini yakalayıp ellerini ve ayaklarını kesmek suretiyle onları öldürdüğünü belirtmektedir.¹²³

1.2.9. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib

Ca'fer b. Muhammed'in kardeşi olup, İsfahanî, onu Benû Ümeyye'den birinin içeceğine zehir katarak öldürdüğü söylemektedir.¹²⁴

1.2.10. Abdullah b. Müsevver b. Avn b. Ca'fer b. Ebî Tâlib

Muhammed b. el-Hakem'in aktardığına göre, Tâlibîlerden zalimliği ile meşhur Ebû Muaviye (Abdullah b. Muaviye b. Ca'fer b. Ebî Tâlib) adındaki bir şahıs, Abdullah b. el-Müsevver'e nâra atarak yaklaşmış onu kırbaçlaya kırbaçlaya öldürmüştür. Sonra Abdullah'ın karısını çağırarak ona bir şeyler söylemiş; kadın onu reddedince, onu da öldürmüştür.¹²⁵ İlginç bir olay olmasına rağmen kaynaklarda öldürülme gerekçesine rastlayamadık. Kanaatimizce bugünkü tabiriyle “şehir magandalığı”ndan veya anlatılan olaya göre Abdullah'ın karısını kendisine istemesinden kaynaklı bir olay olabileceği düşüncesindeyiz.

1.2.11. Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Ca'fer b. Ali b. Ebî Tâlib

Ebâ Muaviye olarak bilinen Abdullah, İsfahanî'nin ifadesine göre cömert, babayiğit ve iyi bir at binicisi olmasına rağmen, aynı zamanda sîreti çok kötü olup yolsuz, eli kanlı kâtil, içi kötü biriydi.¹²⁶

¹²³ İbn Habîb, s. 484.

¹²⁴ İsfahanî, s. 151.

¹²⁵ İsfahanî, s. 151.

¹²⁶ İsfahanî, onun yaptığı zalimliklerle ilgili şu olayları zikretmektedir: “Umâre b. Hamza'yı zındıklıkla suçlardı, Abdullah b. Muaviye de bununla yazıştığından dolayı Abdullah da öyle biliniyordu. Mutî b. İyyâs, Bakla ve Abdullah b. Muaviye, bunların üçü Mansur'un içki dostlarıydı. Abdullâh'ın polis teşkilatından Kays adında Dehrî inancına sahip bir dostu vardı. Gece devriyesinde sokakta kimi görse katlederdi; gece olunca insanlar ondan Allah'a sığınırdu. İbn Muâviye'nin birine canı sıkılsın, onu adamlarına kırbaçlatırdı, demezdi ki durdurun. Ebû Muâviye toplumun içinde kendine vahiy geldiğini iddia ederdi. Biri ona, ‘Yalan söylüyorsun’ demişti; adamı öldürene kadar dövdü. Bir gün köleye

Siyasi karışıklığın hüküm sürdüğü bir dönemde Ebû Hâlid en-Nâkıs Yezîd b. Velîd (III. Yezîd), (h. Cemâziyelâhir - Zilhicce 126 / m. Nisan – Ekim 744) iktidara gelince, Abdullah da harekete geçerek Ehl-i Beyt'ten Ali Rızâ için biat istemeye başlamıştır. Halife Yezîd ile Kûfe âmili arasında cereyan eden çarpışmada, askerlerin bir kısmı Yusuf b. Ömer'in kışkırtmasıyla kaçınca, Abdullah da beraberindeki bir grup arkadaşıyla kaçmak zorunda kalmış; Kûfe ve Basra sularını geçip Hemadan, Kum, Rey, Kûmus, İsfahan üzerinden Fars'a ulaşmıştır. Fars'ta Benî Yeşkûr'ün biatını alarak, sırtında bir gömlek ve ayağındaki terlikle emirin konağına girmiştir. Bu vakitten sonra, daha önce Ali Rıza için biat isterken; artık kendisi için biat almaya başlamıştır.¹²⁷

Mervân b. Muhammed, halifelik makamını ele geçirince, Amr b. Dubâra'yı güçlü bir orduyla Abdullah üzerine göndermiştir. Abdullah, orduya karşı savaşmak istese de yanındakilerin çekingen davranmasından dolayı savaşmayı göze alamamış; Ebû Müslim'in kazandığı güçle kendisine yardım edeceğini umarak Horasan'a kaçmak zorunda kalmıştır.¹²⁸

İsfahanî, Ebû Naîm'in *Târihü İsbahâni* adlı eserinden şöyle nakleder: *"Abdullah b. Muâviye, İsfahan'a beraberinde el-Mansur Ebû Ca'ferle gitti. Mervan'ın gününe kadar orada kaldı, o vâli olunca h.128'de oradan çıkıp Horasan'a kaçtı, Ebû Müslim onu hapsetti. (h.) 131'de de hapiste öldü."*¹²⁹ Bu görüşü destekleyen bazı rivayetlerde onun hapisanede yorganla boğularak öldürüldüğü zikredilmektedir.¹³⁰ Bazı rivayetlerde ise Ebû Müslim'e meşhur mektubunu yazdıktan sonra öldürüldüğü; diğer bazı rivayetlerde ise zehirlenerek öldürüldüğünü ve başının kesilerek Dubâra'ya gönderildiğini, onun da Mervân'a gönderdiği aktarılırken; onun canlı yakalanıp Dubâra'ya teslim edildiği, onun da başını kesip Mervân'a gönderdiği söylenmektedir.¹³¹

sınırlendi, 'Atın onu yüksekte' diye bağırdı; bunun üzerine yüksekte attırttı, o da tırazana takıldı, düşmedi diye tuttuğu elini kestirdi; köle de aşağı düşüp öldü." İsfahanî, s. 152-154.

¹²⁷ İsfahanî, s. 152-154.

¹²⁸ İsfahanî, s. 157.

¹²⁹ İsfahanî, s. 158.

¹³⁰ İsfahanî, s. 140.

¹³¹ İsfahanî, s. 158.

1.2.12. Ubeydullah b. Hüseyin b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib

İsfahanî'nin Muhammed b. Ali b. Hamza'dan naklettiğine göre “Ebû Müslim onu gizlice zehirleyerek öldürdü. Ubeydullah babası sağken öldü. Bu olayı Ehl-i Beyt'in haberlerini takip eden Alevîlerden Yahya b. el Hasan zikretmedi; belki bu Muhammed b. Ali b. Hamza'nın vehmettiklerinden olabilir.”¹³²

1.3. DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, Mûte Savaşından (h. 8 / m. 629) itibaren Emeviler dönemi (h. 41-132 / m. 661-750) sonuna kadar katledilen Tâlibîleri İsfahanî'nin eserini merkeze koyarak ele aldık. Bazı istisnalar hariç, Emevilerin Tâlibîlere karşı yürüttüğü siyasetin arkasında iktidar mücadelesi olduğu açıkça görülmektedir. Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, katledilen isimlerin birçoğu, hilafet iddiasıyla öne çıkan ve bu iddialara destek veren kimselerden oluşmaktadır. Elbette ki, kimin haklı olup olmadığı mevzuu, konumuzun sınırlarını aşmaktadır. Öyle ki bu mevzular, siyasi ve itikadi birçok tefrikaya sebep olacak kadar derindir. Ancak, bu bölüm itibariyle şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Ehl-i Beyt'in katledilme şekilleri, duyguları zorlayan boyutlara ulaşmıştır. İslam Tarihinin en acıklı ve trajik olaylarından biri olan Kerbelâ Vakası, bunun en bariz örneklerindedir. Dolayısıyla Emevilerin Ehl-i Beyt'e yönelik tutumu, sadece şahsi ya da siyasi saiklerle açıklanmanın ötesinde, nesilden nesile aktarılan sosyal ve psikolojik yönleri haiz bir süreç izlenimi vermektedir.

Böylece Emeviler döneminin sonuna kadar katledilen Tâlibîleri ele adıktan sonra, çalışmamızın İkinci Bölüm'ünde Abbasiler döneminde katledilen Ehl-i Beyt'ten isimler üzerinde duracağız.

¹³² İsfahanî, s. 159.

İKİNCİ BÖLÜM

ABBÂSÎ DEVLETİ ZAMANINDA ÖLDÜRÜLEN TÂLİBÎLER

Çalışmamızın bu bölümünde, Abbasi hilafeti zamanında kaltetilen Tâlibîler üzerinde duracağız. İlk bölümden biraz farklı olarak burada Abbasi halifelerini esas alacağız. Böylece Ebûl-Abbâs döneminden (h. 132-136 / m. 750-754) başlayarak Muktedir-Billah (h. 295-320 / m. 908-932) dönemi de dâhil, katledilen Ehl-i Beyt mensuplarını her bir Abbasi halifesinin dönemi altında inceleyeceğiz. Tabii ki, bu isimleri İsfahanî'nin eseri *Mekâtîlü't-Tâlibiyyin*'i merkeze alarak ele alacağız.

2.1. EBÛ CA'FER EL-MANSÛR DÖNEMİ

İsfahanî, Abbasilerin ilk halifesi olan Ebû'l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Alî b. Abdillâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib (ö. h. 136 / m. 754) döneminde, en azından iktidar eliyle herhangi bir Tâlibînin öldürülmediğini belirtmektedir. Tabii ki, bunda Abbasileri iktidara taşıma noktasında onların gayretlerinin etkisi olmuş olmalıdır. Nihayetinde Sıffîn'de ayyuka çıkan Emevi-Tâlibî rekabetinin bir ayağı olan Emevilerin iktidarı sona ermiş; Tâlibîlerin yakın akrabası olan Abbasîler iktidar geçmiştir. Ancak, bu durumun çok uzun sürmeyeceği, aşağıdaki örneklerden de görülecektir.

Ebû'l Abbas es-Seffâh'tan sonra halife olan Ebû Ca'fer el-Mansur (h. 136-158 / m. 754-775), Abbasilerde Tâlibîlere yönelik icraatı başlatan isimdir. Bu dönemdeki Tâlibîlerin katledilmeleri ağırlıklı olarak, az sonra da değinileceği üzere, Abdullah b. Hasan'ın oğulları Muhammed ve İbrahim'in Abbasi hilafetine karşı giriştikleri isyan çerçevesinde cereyan etmiştir.

2.1.1. Muhammed b. Abdullah İsyanı

Ebû Ca'fer el-Mansur, Abdullah b. Hasan ve yakınlarını tutuklatarak önce Kûfe'de, daha sonra da Medine'de hapsedmiştir. Abdullah'ın tutuklanma gerekçesi olarak kaynaklarda şu olay anlatılmaktadır. Mansur'un halife olmasından sonra hac için 754 yılında (h. 136) Mekke'ye geldiği, bu esnada bütün Hâşimilerin halifeyi

ziyaret etmesine rağmen Abdulhah'ın iki oğlu Muhammed ve İbrahim'in bu ziyarete katılmadığı bildirilmektedir. Halifenin, dikkat çeken bu durumu araştırması için Ukbe b. Selm'i görevlendirdiği ve onun da Abdullah ile görüştüğü kaydedilmiştir. Buna göre Abdullah, Ukbe'nin bu görüşmedeki niyetinden habersiz bir şekilde oğullarının bir ihtilal hazırlığı içinde olduğunu söylemiştir. 758 yılında (h. 140) tekrar hac için gelen Mansur, Abdullah'ı huzuruna çağırılmış ve Abdullah'a hilfate bağlılığını sormuş; bu esnada halifenin yanına Ukbe'nin geldiğini görünce içine düştüğü durumu anlayarak af dilemiştir. Ancak halife, onun yakınlarıyla birlikte hapsedilmesini emretmiştir. **Abdullah b. Hasan**, h. 145 yılında Hâşimiyye hapisanesinde 75 yaşında ölmüştür.¹³³

Abdullah'ın kardeşi **Hasan** 68 yaşındayken; bir diğer kardeşi **İbrahim** de 67 yaşındayken aynı sene aynı hapisanede ölmüştür.¹³⁴ Burada dikkat çekici bir husus olarak, üç kardeşin aynı sene içerisinde aynı hapisanede ölmelerinden, bunun doğal yollarla mı gerçekleştiği, yoksa öldürüldüklerinin mi anlaşılması gerektiği tartışmalıdır. İsfahanî bu konuda herhangi bir bilgi vermemektedir. Elimizdeki bilgiler ışığında her iki taraf lehine yorumlar, spekülatif kalacaktır. Zira, Abdullah'la birlikte hapisanede aynı senede ölen yakınları olduğu gibi, sonraki senelerde ölen ve ölmeyip daha sonra salıverilen yakınları da mevcuttur. Dolayısıyla, bu gerçekleşen ve gerçekleşmeyen ölümlerden, sağlıklı bir tespit yapmak mümkün gözükmemektedir.

Abdullah'ın aynı hapisanede tutulan ayrı anneden olma bir diğer kardeşi, **Ali b. el-Hasan**'ın h. 146 yılında Muharrem'in son haftasında 45 yaşında iken secde eder halde öldüğü rivayet edilmektedir. Kendi adıyla aynı ismi taşıyan ve Ali'yle aynı anneden olan kardeşlerinden **Abdullah b. Hasan**, Ebû Ca'fer'in Medine valisi Riyâh tarafından Medine'ye birkaç mil uzaklıkta bir köy olan Rebeze'ye götürülerek burada hapsedilmiş; h. 145 yılı Kurban Bayramında hapisanede iken ölmüştür. Yine kardeşlerinden **Abbas b. Hasan**'ın tutuklanarak götürülürken annesi Aişe bint Talha el-Cûde'nin son bir kez daha sarılmasına izin verilmediği İsfahanî tarafından aktarılmaktadır. Abbas'ın 35 yaşındayken h. 145 yılında öldüğü rivayet edilmiştir.¹³⁵

Abdullah'la beraber hapsedilenler arasında kardeşi İbrahim'in oğulları İsmail ve Muhammed de yer almaktaydı. İsmail'in akıbeti konusunda İsfahanî, iki farklı rivayet aktarmaktadır. Bunlardan Muhammed b. Ali b. Hamza'nın rivayetine göre

¹³³ Mustafa Fayda, "Abdullâh b. Hasan b. Hasan", Cilt: 1, **DİA**, s. 106.

¹³⁴ İsfahanî, s. 173.

¹³⁵ İsfahanî, s. 180.

İsmail, bir diğer kardeşi İshâk ile birlikte öldürüldü. İsfahanî'ye göre ise İsmail, öldürülmedi, tahliye edildi.¹³⁶ Ebû Ca'fer'in Muhammed b. İbrahim için, “*seni öyle bir ölümle öldüreceğim ki, kimse senin ölümün gibi bir ölümle ölmüş olmasın*” dediği; bunun için de canlı bir küp içine konarak ve üzerine taş ve toprak yığılarak o halde bırakıldığı ve böylece öldürüldüğü söylenmektedir.¹³⁷

Ali b. Muhammed ve kardeşi **Mûsâ**, babası Muhammed b. Abdullah tarafından Mısır'a gönderilmiş olmasına rağmen, halifenin adamları tarafından izleri sürülerek yakalanmışlar; Mûsâ, hapsedilmeyip serbest bırakılırken Ali b. Muhammed hapsedilmiş ve orada ölmüştür.¹³⁸

Bu dönemde **Muhammed b. Abdullah b. Amr b. Osman b. Affan** da Abbasi iktidarından nasibini alan Tâlibîler arasındadır. Muhammed, Abdullah b. Hasan'ın aynı anneden olma kardeşidir. Her ne kadar baba tarafından Hz. Osman'ın soyundan gelmiş olsa da, annesi tarafından Hz. Ali neslindedir. Muhammed b. Abdullah, ana bir kardeşi Abdullah b. Hasan ile yakalanıp hapsedilenlerdendir. Burada çeşitli işkencelere uğradığı anlaşılmaktadır. Hâşim b. el-Berîdi'nin ifadesine göre içeriden kamçı sesleri dışarıya duyulmaktaydı. İsfahanî'nin aktardığına göre Muhammed'in boğazını bizzat halife Ebû Ca'fer el-Mansur kesmiştir. Daha sonra onun kesik başını “*Bu Fâtıma'nın oğlu Muhammed b. Abdullâh'tır*” diye şahitlik etmeleri için Horasan'a göndermiştir.¹³⁹

Muhammed b. Abdullah b. Hasan, annesinin cariyesi Rahiyye'den etkilenecek onunla evlenmek istemiş; annesinin ona geçmişinin pek düzgün olmadığını söylemesine rağmen o cariyeyle evlenmiştir. Bundan bir oğlu olduğu zamanlarda, halifenin emriyle peşine düşen Amr b. Osman b. Mâlik el-Cehnî'den kaçarken Rahiyye çocuğu kucağından düşürünce **İbn Muhammed** parçalanarak hayatını kaybetti.¹⁴⁰

Böylece **Muhammed b. Abdullah b. Hasan**'ın katledilmesine geçebiliriz. Ancak, öncesinde onu ölüme götüren süreci ele almanın önemli olduğunu düşünüyoruz. Muhammed b. Abdullah, hem nesebi itibariyle, hem ilmî şahsiyetiyle

¹³⁶ İsfahanî, s. 174; Taberî'de, Muhammed'in hapisteyken değil; hapisten çıktıktan sonra öldürüldüğü rivayet edilmektedir. Taberî, 7/549.

¹³⁷ İsfahanî, s. 181; Taberî, 7/546.

¹³⁸ İsfahanî, s. 182.

¹³⁹ İsfahanî, s. 197, 202; Taberî, 7/551.

¹⁴⁰ İsfahanî, s. 204-205; Taberî, 7/535.

üzerinde barındırdığı vasıflardan dolayı, bazı lakaplara layık görülmüştür. Ana-baba ve dedeleri ümmü veled olmadığı için *Has Kureyşli* anlamında “*Sarîh’u Kureyş;*”¹⁴¹ Mehdî’nin sıfatlarını haiz olduğu için “*Ehl-i Beytin Mehdîsi;*” zühd hayatı itibariyle *arınmış ruh* anlamında “*en-Nefsü’z-Zekîyye*”¹⁴² olarak da anılmaktadır.

İsfahanî’nin anlattığına göre, Hâşimîler Emevi halifesi II. Velid’in ölümünden (h. 126 / m. 744) sonra aralarında Ebû’l-Abbâs (es-Seffâh), Ebû Ca’fer el-Mansur, Sâlih b. Ali, Abdullah b. Hasan (b. Hasan) ve iki oğlu Muhammed ile İbrâhim ve Muhammed b. Abdullah b. Amr b. Osman’ın da olduğu bir topluluk Ebvâ’da toplanmışlardır. Burada Abdullah b. Hasan, bir konuşma yaparak ailesinin faziletlerinden bahsetmiş; halkın, oğlu Muhammed b. Abdullah’ı Mehdî olarak gördüğünü ve dolayısıyla ona biat edilmesini istemiştir. Ca’fer b. Muhammed hariç aralarında müstakbel Abbasi halifeleri olan Ebû’l-Abbâs ve Ebû Câfer de dâhil olmak üzere bu topluluk, Muhammed b. Abdullah’a biat etmişlerdir. Öyle ki, Abdullah b. Sa’d el-Cühenî’nin tanıklığına göre Ebû Ca’fer Muhammed’e iki defa biat etmiştir.¹⁴³

Muhammed b. Abdullah, h. 132 (m. 750) yılında hilafeti ele geçiren Abbasi iktidarını tanımamıştır. Nitekim Ebû Ca’fer Mansûr’un hilafeti zamanında babası ve yakınlarının hapsedilmesi, yukarıda da zikredildiği üzere, onun bu tutumuyla ilgilidir. Ebû Ca’fer Mansûr’un, Abdullah b. Hasan’ın oğlu Muhammed ve kardeşi İbrahim’i yakalamak için onları hapse attığı, bütün ısrar ve zorluklara rağmen Abdullah’ın oğullarının yerini halifeye söylemediği İsfhanî tarafından anlatılmaktadır.

Hapishanede tutulan Abdullah ve yakınlarının h. 145 (m. 762) yılında ölmesi, muhtemelen Muhammed b. Abdullah’ın isyan başlatmasında etkili olmuştur. Kendisi Medine’de, kardeşi İbrahim de Basra’da isyan çıkartan Muhammed b. Abdullah, Medine’deki Abbasi valisi Riyâh b. Osman ve bazı Abbasi taraftarlarını zapt u rapt altına almıştı.¹⁴⁴ Muhammed’in kalkışması Ebû Ca’fer’in kulağına gelince, Îsâ b. Mûsâ komutasında Medine’ye bir ordu göndererek onun öldürülmesi emrini vermişti. Cereyan eden mücadele sonucunda Muhammed, Hamîd b. Kahtaba tarafından öldürüldü. Muhammed’in, kendisini öldürmeden önce Hamîd’e, daha evvel kendisine biat ettiğini söylediği rivayet edilmektedir.¹⁴⁵ Muhammed öldürüldükten sonra Îsâ,

¹⁴¹ Zorlu, s. 220.

¹⁴² Zorlu, s. 220.

¹⁴³ İsfahanî, s. 188.

¹⁴⁴ İsfahanî, s. 232; Taberî, 7/557.

¹⁴⁵ İsfahanî, s. 237.

Muhammed'in kesilen başını el-Kâsım b. Hasan b. el-Hasan b. Zeyd ve İbn Ebi'l-Kiram ile Ebû Ca'fer'e göndermiştir.¹⁴⁶

Muhammed b. Abdullah'ın yanında yer alan Tâlibîlerden **Hasan b. Muâviye b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib**, kalkışmadan sonra bir müddet bir rivayete göre Gassân b. Muaviye'nin ya da bir diğere göre ise Nefise b. Muhammed'in yanında saklandıktan sonra Süleyman b. Ca'fer tarafından tutuklanmış ve dört yüz kırbaç cezasından sonra hapse yollanmıştır. Hasan b. Muâviye, burada Halife Mehdi zamanına kadar kalmıştır.¹⁴⁷

2.1.2. İbrahim b. Abdullah İsyanı

İbrahim b. Abdullah, kardeşi Muhammed'in Medine'de isyan başlattığı haberini alınca kendisi de yaklaşık dört bin kişilik taraftarıyla h. 145 yılı Ramazan ayında Basra'da isyan başlatmıştır. İlk olarak Basra'daki Benî Yeşkûr bölgesinde bulunan Dârü'l-İmâreyi kuşatarak beytûlmalden aldığı paraları taraftarlarına dağıttı. Valiyi muhasara altına alınca, gelen Abbasi kuvvetlerini bozguna uğrattı. Muğira komutasında Ahvâz bölgesine gönderdiği ordu, Abbasi ordusunu mağlup etti. Mansur, ordularının aldığı bu peşpeşe mağlubiyetlerden sonra Medine'de Muhammed b. Abdullah'a karşı savaşan komutanı İsa b. Mûsâ'yı İbrahim üzerine yürütmesi için görevlendirdi.

İki ordu Kûfe yakınlarında savaş düzeni alıp çarpışmaya başladı. İbrahim'in askerleri Abbasilere üstünlük kurunca, İsa ve askerleri kaçmaya başladı. Selma b. Furkad'ın ifadesine göre İbrahim'in askerleri Ca'fer'i kovalıyordu. Bu sırada Muhammed b. Ebi'l Abbas da savaş alanının yakınlarında karargâhından olup biteni izlemekteydi. Askerlerin kaçtığını görünce o da sancağı toparlayıp patika yollardan giderek gözden kayboldu. Bunu gören İbrahim'in askerlerinden bazıları bunun tuzak olduğunu bağırlıyorlardı. Tam bu esnada, savaş alanında bulunan İbrahim'e bir ok isabet etti ve yaralandı, bir müddet sonra da öldü. Ebû Salâbe, İbrahim'in nasıl öldürüldüğü sorulduğunda şunları söylemiştir:

“İbrahim atının üzerinde etrafı gözetliyordu, İsa'nın askerlerinin kaçışına bakıyordu, askerlerin sırtı İbrahim'e dönüktü. İsa da bayrağını toparlamış geri

¹⁴⁶ İsfahanî, s. 242; Taberî, 7/599.

¹⁴⁷ İsfahanî, s. 264.

çekiliyordu, savaş bir taraftan devam ediyordu. Kalın zırh sıcaktan İbrâhim'i bunaltmıştı. Teri kollarından akınca serinlemek için bağrını açtı, o arada bir ok gelip onu vurdu. Yıkılır yıkılmaz yaralı bir vaziyette atına sarıldı.”¹⁴⁸

İbrahim'in h. 145. yılının Zilhicce ayında öldüğü rivayetlerinin yanında, Ebû Naîm, onun Zilkade ayının son beşinde öldürüldüğünü söylemektedir.¹⁴⁹ İbrahim öldürüldükten sonra Ebû Ca'fer onun kesik başını getirtmiş, pazar yerinde astırmıştır. İsfahanî'nin Abdülhamid'den naklettiğine göre Mansur, pazar yerinde münâdiye İbrahim'in kesik başı için “*Bu fâsık oğlu fâsıkın kellesi*” diye bağırtmıştır. Başka bir rivayette ise onun kesik başı Mansur'un önüne getirilince ağladığı ve “*Sen bana ben sana bela olduk birbirimize*” dediği rivayet edilmektedir.¹⁵⁰ Ayrıca, huzuruna gelenlerin İbrahim'i kötüleyip küfürler ettiği; ancak, Ca'fer b. Hanzala'nın “*Allah iyiliğinizi çoğaltsın, taziye amcanın oğluna olsun, Allah onu senin hakkında yanıldıysa affetsin*” şeklindeki taziyesinin hoşuna gitmesinden sonra diğerlerinin de böyle söylemeye başladığı, İsfahanî tarafından aktarılmıştır.¹⁵¹

Görüldüğü üzere, önce Muhammed b. Abdullah'ın Medine'de, sonra kardeşi İbrahim'in Basra'da Abbasi hilafetine karşı kalkışması, bazı noktaları itibariyle ilginç bir olaydır. Henüz Emevilerin sonu gelmeden içlerinde müstakbel Abbasi halifelerinin de bulunduğu bir grup Hâşimî, Muhammed'e hilafet noktasında biat etmişler; ancak hilafet Abbasilere geçince bu biatlerini unutarak onları asi görmüşlerdir. Bu ilginç durum, dönemin önemli fıkıh âlimlerinin de gündemini meşgul etmiştir. Nitekim Ebû Hanife ve Mâlik b. Enes'in de bu konuda görüşlerini serdettikleri ve meşru halifenin Muhammed olduğunu söyledikleri zikredilmektedir.¹⁵² Ancak, biz bu kadarını ifade etmekle yetineceğiz. Zira bu konu, çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır.

İsfahanî, Mansur dönemindeki Tâlibîlerin akıbeti konusunda son olarak **Hüseyin b. Zeyd b. Ali, Mûsâ b. Abdullah, Ali b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib ve Hamza b. İshâk b. Ali b. Abdullâh b. Ca'fer**'in isimlerini zikretmektedir. Bunlardan Hüseyin'in isyan bastırıldıktan sonra saklandığını, kendisine eman verilinceye kadar da yaşamını böyle sürdürdüğünü söylemektedir. Mûsâ'nın akıbetiyle ilgili iki farklı rivayet olduğunu bildiren İsfahanî, bir rivayete göre Mehdi dönemine kadar hapis

¹⁴⁸ İsfahanî, s. 299; Taberî, 7/647.

¹⁴⁹ İsfahanî, s. 300; Taberî, 7/648.

¹⁵⁰ İsfahanî, s. 302; Taberî, 7/648.

¹⁵¹ İsfahanî, s. 302; Taberî, 7/648.

¹⁵² İsfahanî, s. 249, 310, 314.

yattığı; bir diğer rivayete göre ise ölene kadar Bağdat'ta gizlendiği bilgisini vermektedir. Muhammed ve İbrahim'in kardeşi olan Mûsâ'nın, İsfahanî'nin verdiği bilgiler ışığında, isyan zamanlarında çocuk yaşta olduğu anlaşılmaktadır. Diğer iki ismin hapse atıldığını haber veren İsfahanî, bunlardan Ali'nin Mehdi döneminde serbest bırakıldığını, Hamzâ'nın ise Mansur döneminde hapisanede öldüğünü dile getirmektedir.

2.2. MUHAMMED EL-MEHDÎ DÖNEMİ

Ebû Ca'fer'den sonra hilafet makamına oturan Muhammed el-Mehdî döneminde (h. 158-169 / m. 775-785) de Tâlibîlere yönelik olumsuz siyaset devam etmiştir. Bu dönemde Bağdat'a gelerek biat almaya başlayan **Ali b. Abbas b. Hasan**, özellikle Zeydîlerden kendisine taraftar toplamış; bu haber halife Muhammed el-Mehdî'ye ulaşınca onun hapsedilmesini emretmiştir. Onun hapsedildiğini duyan Hüseyin b. Ali, halife Mehdi'ye gelerek onun serbest bırakılması için aracı olmuştur. Mehdi, onun salıverilmesine razı olmuş; ancak Ali b. Abbas, içeceğine konan zehir yüzünden kemikleri gözükecek kadar etleri lime lime olmuş halde Medine'ye ulaşabilmiştir. Dönüşünden birkaç gün sonra da ölmüştür.

İsfahanî, bu dönemle ilgili olarak **Îsâ b. Zeyd b. Ali**'den bahsetmekte; onun yaşadığı zorlukları zikretmektedir. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Îsâ'nın ölümü, doğrudan iktidar elinden olmamış; ancak kaçak yaşamak zorunda kaldığı için İsfahanî tarafından bahse değer görülmüştür. Îsâ, Muhammed el-Mehdî'nin (b. Abdullah) seferinde yer almıştır. Hatta Muhammed'in bu sefer sırasında "*Eğer bana ve kardeşim İbrahim'e bir şey olursa Îsâ b. Zeyd komutayı teslim alsın,*" dediği rivayet edilmektedir.¹⁵³ Girişilen mücadele sonrasında Îsâ, kaçarak Kûfe'de yaşayan Ali b. Sâlih b. Hayy'ın evinde saklanmış; daha sonra onun kızıyla evlenmiştir. İsfahanî, devamında Îsâ'nın kardeşi Hüseyin'in oğlu Yahyâ'nın, amcası Îsâ'yı görmek istemesinden, Kûfe'ye giderek onu ziyaret etmesinden, Îsâ'nın yaşadığı zorluklardan bahseder.

Her ne kadar Îsâ'ya gelip on bin kişinin arkasında olduğu söylene de, o muhtemel ki, atalarının tecrübelerinden hareketle, bu konuda kimseye güvenmediğini

¹⁵³ İsfahanî, s. 345.

belirterek bu tür beyanatlara itibar etmemiştir. Buna rağmen, halife Mehdî'nin Îsâ'nın potansiyel gücünün farkında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Îsâ için taraftar topladığı düşüncesiyle Hâdir'ı hapsedirip onun yerini öğrenmeye çalışmış; buna muvaffak olamayınca da Hâdir'ı öldürmüştür. Îsâ'nın taraftarı olduğu söylenen Sabah ez-Zefarânî, Mehdî'ye giderek Îsâ'nın saklandığı yerde öldüğünü söylemiş; bu haberi sevinçle karşılayan Mehdî, kendisinden bir talebi olup olmadığını sormuştur. Zefarânî, ondan Îsâ'nın yetimlerine sahip çıkmasını istemiştir. İsfahanî'nin aktardığına göre Mehdî bu talebi kabul ederek onun kızlarını sarayına almıştır. Kızların, burada halife Muhammed el-Emin'in ölümüne kadar kaldıkları belirtilmektedir.

2.3. MÛSÂ EL-HÂDÎ İLELHAK DÖNEMİ

Abbasi halifelerinden Hâdî-İlelhak'ın kısa halifelik zamanında (h. 169-170 / m. 785-786) Tâlibîlerin maruz kaldığı zorluklar devam etmiştir. İsfahanî'nin aktardığına göre, halife Mehdî ölünce Medine'deki valisi İshak b. Ali yeni halife Mûsâ tarafından Irak'a atanmış; onu yerine de Ömer b. Abdülaziz b. Abdullah b. Ömer el-Hattâb görevlendirilmişti. Vali Ömer, Tâlibîleri adeta sıkı denetim altına almak istemişti. Bunun için onların her gün kendilerine arzda bulunmalarını, şehirde bulunan akrabalarını kefil göstermelerini istedi. Bunun üzerine **Hüseyin b. Ali (Sâhibüfah)** ile Yahyâ b. Abdullah, Hasan b. Muhammed b. Abdullah b. Hasan'a kefil oldular.

Hasan b. Muhammed'in, İbni Cündeb el-Hezelî eş-Şâir ve Ömer b. Hattab'ın mevlası Ömer b. Sellâm ile içki içtikleri gerekçesiyle¹⁵⁴ vali tarafından her birine farklı kırbaç cezasıyla cezalandırılmaları, gerginliği arttırmıştı.¹⁵⁵ Buna göre Hasan'a 80, İbni Cündeb'e 15, Ömer'in mevlasına da 7 kırbaç vurulmuş; ayrıca bunlar, teşhir edilmeleri amacıyla sırtları açık şekilde şehirde dolaştırılmışlardı.¹⁵⁶

Bu olaydan ayrı, hac için gelen Şiilerden yetmiş kişinin Hüseyin'in evinde toplanması, valinin dikkatini çekmiş, onu işi araştırması için de Ebû Bekr b. Îsâ el-Hâik'i görevlendirmişti. Cuma günü Tâlibîlerin arzı sırasında Hasan b. Muhammed'in üç gündür ortada olmadığı anlaşılınca vali Ömer, kendisine kefil olan Hüseyin ve Yahyâ'yı çağırarak Hasan'ı bulup teslim etmelerini istemiştir. Karşılıklı tehdit ve

¹⁵⁴ İsfahanî, s. 373.

¹⁵⁵ İsfahanî, s. 373.

¹⁵⁶ İsfahanî, s. 373.

tahkirlerden sonra vali Hüseyin'e, eğer Hasan'ı bulup getirmediği takdirde bin kırbaç vurduracağını söylemiştir.¹⁵⁷

Bu olaydan sonra Hüseyin önderliğinde patlak veren isyan sonucu, şehri ele geçirerek beraberindeki üç yüz kişi ile Mekke'ye doğru yola çıkar; Medine'de ise Dinyâr el-Huzâî'yi vekil bırakır. Bu gelişmelerden haberdar olan halife Hâdî, Abbas b. Muhammed komutasındaki bir birliği acil olarak Mekke'ye sevk eder. Hüseyin ve beraberindekileri Fâh Vadisinde karşılayan Abbas b. Muhammed, Hüseyin'e emân ve sulh teklif etse de, o bu teklifi reddeder. Bunun üzerine başlayan çarpışmalarda Hüseyin taraftarları büyük kayıp verir. Zorda kalan Hüseyin'e tekrar emân teklif edilmesine rağmen, o bunu kabul etmez ve çarpışmaya devam eder. Nihayetinde Abbasi askerleri arasında yer alan Muhammed Türkî tarafından öldürülür (h. 169/786).¹⁵⁸ Bu olay üzerine Muhammed Türkî, yüz bin dirhem ile ödüllendirilir. Halifeye yüz elli kişinin kesik başının getirildiği, bunlar içerisinde Hüseyin'in Mûsâ b. Ca'fer tarafından teşhis edildiği, esirlerin ise halifeye sunulduğu rivayet edilmektedir.¹⁵⁹

İsfahanî, Fâh'ta öldürülen diğer Tâlibîler arasında **Süleyman b. Abdullah b. Hasan, Hasan b. Muhammed b. Abdullah b. Hasan** ve **Abdullah b. İshak b. İbrâhim b. Hasan**'ın da isimlerini zikretmektedir.¹⁶⁰

2.4. HÂRÛNÜRREŞİD DÖNEMİ

Abbasi halifeliğine geçen Hârûnürreşîd döneminde (h. 170-193 / m. 786-809) de önceki dönemlerden miras kalan olayların devam ettiği görülmektedir. Mûsâ el-Hâdî döneminde isyan eden ve Fâh'ta öldürülen Hüseyin b. Ali'nin yanında yer alan **Yahyâ b. Abdullâh b. Hasan**, şehirden şehire geçerek saklanmaya çalışmış; Deylem'e ulaştığını haber alan halife Hârûnürreşîd, onun ardından Fadl b. Yahyâ'yı görevlendirmişti. Fadl, Yahyâ'ya ulaşarak anlaşma yoluna gitti ve Yahyâ'ya emân vermesinin yanında, iki yüz bin dirhem ve bir koyun sürüsü verilmesi şartıyla barış tesis edildi. Halife, bir müddet sessiz sedasız yaşantısını devam ettiren Yahyâ'dan şüphelenmiş olmalı ki, ara sıra onun isyan edip etmeyeceğini yoklamaktaydı. Her ne

¹⁵⁷ İsfahanî, s. 374.

¹⁵⁸ İsfahanî, s. 379.

¹⁵⁹ İsfahanî, s. 380; İbn Sâd, 5/443.

¹⁶⁰ İsfahanî, s. 382; Selâhaddin Halîl b. Aybeg es-Safedî, **Kitâbü'l-Vâfi bi'l-vefeyât**, 1-29, (thk. Ahmed el-Arnâvudî ve Mustafa et-Türkî), Dâru İhyâü't-Tırâs, 2000 (1420), 12/282.

kadar İsfahanî somut bir olaydan bahsetmese de, anlaşıldığı kadarıyla halife, Yahyâ'nın bir isyan hazırlığı içerisinde olduğuna dair istihbarat almış ve onu bu yüzden hapsedirmiştir. İsfahanî, onun hücrede iken belli aralıklarla yüz sopayla cezalandırıldığını ve günler geçtikçe günlük azığının yarı yarıya azaltıldığını söylemektedir.¹⁶¹

Yahyâ'nın nasıl öldüğü kesin değildir. İsfahanî, farklı kişilerden bu konudaki rivayetleri sıralamaktadır. Buna göre İbn Ammâr, halife tarafından hücreye gönderilen bir kişinin onu boğarak öldürdüğünü söylemektedir. Muhammed b. Ebî Hansâ'ya göre o, aç aslanların önüne atılmıştır. Onun zehirlenerek öldürüldüğünü söyleyenlerin yanında, Yahyâ'nın torunu İdrîs, onun açlıktan zayıf düşüp hastalandığını ve bu yüzden öldüğünü—İsfahanî de aynı görüşü savunmaktadır—söylediğini rivayet etmektedir.¹⁶²

İsfahanî, ayrıca Yahyâ ile birlikte olanların isimlerini ve akıbetlerini de zikretmektedir. Buna göre **Yahyâ b. Müsâver, Muhammed b. İbrâhim, Sehl b. Âmir el-Becelî, Abdirabîh b. Alkame** ile **Mahvel b. İbrâhim en-Nehdî** de hapse atılmışlar ve on iki sene içeride kalmışlardır. Ölüm ölmedikleriyle ilgili İsfahanî tarafından bir ifade bulunmamaktadır.

Fâh Olayının (h. 169 / m. 786) etkilerinin Hârûnürreşîd dönemine sarktığını ifade etmiştik. Bununla ilgili başka bir olay da **İdrîs b. Abdullâh b. Hasan**'ın öldürülmesidir. Onun ölümüyle ilgili farklı rivayetler olduğunu söyleyen İsfahanî, bunların her birini zikretmektedir. Buna göre Nevfelî'den gelen haberde, İdrîs'in Fâh Vakasından sonra Mısırlı ve Afrikalı hacılarıyla Fas'taki Tanca şehrine kaçtığı ve burada ikamet ettiği söylenmektedir. Özellikle Berberîlerin kendisine katılmasıyla taraftar toplamaya başlamış ve bu halife tarafından duyulunca durumla ilgilenmesi için Yahyâ b. Hâlid'i görevlendirmiştir. Yahyâ b. Hâlid de Süleyman Cerîr el-Cezerî'yi bu işin halledilmesi için tayin etmiştir. Süleyman, Şii gibi davranarak Berberîler arasında İdrîs için taraftar toplamış, onun güvenini kazanmış, nihayet onu tuzağa düşürerek bayıtlmış ve Hârûnürreşîd'e teslim etmiştir.¹⁶³

¹⁶¹ İsfahanî, s. 402.

¹⁶² İsfahanî, s. 404.

¹⁶³ İsfahanî, s. 407. İbnü'l-Ebbâr Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî, **Kitâbü'l-Hulleti's-Siyerâ'**, I-II, (thk. Dr. Hüseyin Münis), Dârü'l-Maârif, Kahire, 1985, 1/52.

Ali b. İbrahim Muhammed b. Mûsâ'nın rivayet ettiği habere göre halife, Mehdî'nin mevlâsı Şemmâh'ı görevlendirmiş; o da İdrîs'e bir tabip olduğunu söyleyerek yaklaşmıştır. Hazırladığı zehirli macunu sürmesi için İdrîs'e verdiği, onun da bu macunu kullandıktan sonra zehirlenerek öldüğünü anlatmıştır.¹⁶⁴

İsfahanî, son olarak Süleyman b. Cerîr'in mangalda hazırlanmış bir balıkla İdrîs'i zehirlediği şeklinde bir rivayet sunmaktadır.¹⁶⁵ Bu farklı rivayetlerden hangisinin doğru olduğunu elimizdeki bilgiler ışığında tespit etmek mümkün görünmemektedir. Ancak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Tâlibîlerden İdrîs b. Abdullah, Berberîler arasından taraftar toplamaya başlamasıyla bir tehlike olarak algılanmış ve Abbasi iktidarı eliyle bertaraf edilmiştir.

Yine Fâh savaşına katılanlar arasında yer alan **Abdullah b. Hasan b. Hasan**, savaş sonrası halife tarafından Zeydîleri arkasında topladığı gerekçesiyle sorgulanmış; bu iddiayı reddeden Abdullah, çöllerde tek başına dolaşır Bâşık adında bir kuş türü avladığını söylemiştir. İsfahanî, onun halife ile aralarında geçen konuşma sonrasında hapsedildiğini ve hapisteyken halifeye küfür ve hakaret bir dolu mektup yazdığını bildirmektedir.¹⁶⁶ Halife, Ca'fer b. Yahyâ'yı çağırarak onu uyarmasını, onun yeme-içmesine özen göstermesini söylemiş, Nevruz'a denk gelen ertesi gün Ca'fer, Abdullah'ın başını vurdurmuştur. İsfahanî, sürecin niçin böyle geliştiğini, Ca'fer'in Abdullah'ı hangi gerekçeyle öldürdüğünü belirtmemektedir. Ancak, Abdullah'ın öldürülmesiyle ilgili bir arzu ve talebinin olmadığını, Ca'fer'in Abdullah'ı kendisinden habersiz öldürdüğü gerekçesiyle onun başını vurdurmasından anlamaktayız.¹⁶⁷

Bu dönemde Abbasi iktidarının Tâlibîlere yönelik tutumundan nasibini alan bir başka isim **Muhammed b. Yahyâ b. Abdullah**'tır. Fâh Vakasından Hüseyin'in yanında bulunan Yahyâ'nın oğlu olan Muhammed'in niçin tutuklandığı, İsfahanî tarafından belirtilmemektedir. Onun anlattığına göre o dönem Medine valisi olan Bekkâr b. Abdullah ez-Zübeyrî tarafından eli kolu bağlanılarak hapsedilmiştir. Uzunca bir süre hapiste kaldıktan sonra serbest bırakıldığını belirten İsfahanî, Bekkâr'ın ondan kefil istemesi üzerine, kendisine Ebû Tâlib'in hepsinin kefil olacağını; ancak Ebû

¹⁶⁴ İsfahanî, s. 408. Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire**, I-XI, Vizâretü's-Sekâfeti vel-İrşâdi'l-Kavmiyye, Dârü'l-Kütüb, Kahire, ty, 2/59.

¹⁶⁵ İsfahanî, s. 408; İbnü'l-Ebbâr, 1/52; Tağrîberdî, 2/59.

¹⁶⁶ İsfahanî, s. 410-411.

¹⁶⁷ İsfahanî, s. 411.

Tâlib’den bazılarının halifeye asi olana kefil olamayacaklarını söylediğini nakletmektedir. Beklemediği bu cevap karşısında, “*Ebû Sâlih’in yetiştirdiği fidanlar meyve vermeye başladı. Kim babalarına karşı iyi olursa, karşılığında saklanmış iyilik bulur. Benû Sâlih’in yaptığından daha da güzele ulaşır,*” deyince, Bekkâr onu tekrar hapse göndermiş ve burada ölmüştür.¹⁶⁸ Muhammed’in gördüğü muamele ve verdiği cevaptan, Tâlibîler arasında iktidar mücadelesi hırsının azaldığı, Tâlibîler arasında tefrikanın başladığı gibi sonuçlar çıkarılabilir.

Bekkâr’ın Medine valiliği döneminde **Hüseyn b. Abdullah b. İsmâil. b. Abdullâh b. Ca’fer b. Ebî Tâlib**’in de hapsedildiği ve burada kırbaçlanarak öldürüldükleri rivayet edilmektedir.¹⁶⁹

Hârûnürreşîd döneminde öldürülen bir başka Tâlibî, **Abbâs b. Muhammed b. Abdullah b. Ali**’dir. Onun halifeye yönelik, halifenin annesine hakaret ve galiz küfürler içeren, annesinin köle tacirleri ile birlikte düşüp kalktığına dair sözler söylediği; buna kızan halifenin de onu demir sopayla döverek öldürdüğü İsfahanî tarafından kaydedilmiştir.¹⁷⁰

Mûsâ b. Ca’fer b. Muhammed b. Ali de bu dönemde katledilen Tâlibîlerdendir. İsfahanî’nin naklettiğine göre halife, oğlu Muhammed’i, muhtemelen yetişmesi için Ca’fer b. Muhammed b. el-Eş’as’ın yanına göndermişti. Hârûnürreşîd’in veziri Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî bu duruma içerlemiş, Mûsâ b. Ca’fer b. Muhammed b. Ali ile ilgili aldığı bilgileri, içerisine aslı olmayan bilgiler de katarak halifeye onun bir kalkışmaya hazırlandığı şeklinde aktarmıştır.¹⁷¹ Muhtemelen bu davranışıyla, tekrar halifenin gözüne girmeyi amaçlamış olmalıdır. Vezirinin kendisine verdiği bilgilere dayanarak halife, Mûsâ’yı hapsedmeye karar vermiştir. Nitekim İsfahanî, bununla alakalı olarak halifenin hac yolculuğu sırasında Hz. Peygamber’in kabrine uğradığını ve orada şöyle dediğini aktarmaktadır: “*Ya Rasulallâh senden özür diliyorum, çünkü ben Mûsâ b. Ca’fer’i hapsedeceğim, o ümmeti dağıtıp kan dökmek istiyor.*”¹⁷²

Daha sonra halife, onu mescidden aldırması, getirttiği iki katırdan birine yükletmiş, diğer katırı boş bıraktırmış ve nereye gönderildiğinin belli olmaması için

¹⁶⁸ İsfahanî, s. 412.

¹⁶⁹ İsfahanî, s. 412.

¹⁷⁰ İsfahanî, s. 413.

¹⁷¹ İsfahanî, s. 414-415.

¹⁷² İsfahanî, s. 415.

bu iki katırın birini Kûfe'ye, diğeri Basra'ya göndertmiştir. Basra'ya gönderilen katırla ilgili olarak es-Sindî'ye verilen “*Bunun icabına bakın,*” emriyle Mûsâ'nın öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak, onun tam olarak nasıl öldüğü net değildir. Zira, es-Sindî'nin onu kilime sardırıldığı ve burada öldüğüne dair haberler vardır. Ancak bu ölümün havasızlıktan mı, yoksa birinin onu boğmasıyla mı gerçekleştiği belirsizdir. Daha sonra onun ölüsünün Bağdat'ta bir köprüye asıldığı ve böylece herhangi bir darp ve işkence izinin olmadığını teşhir edilmesi amacının taşındığı belirtilmektedir.¹⁷³

İsfahanî, Halife Hârûnürreşîd döneminde katledilen son isim olarak **İshâk b. Hasan b. Zeyd b. Hasan**'ın ismini zikretmekte, hapsedilip orada öldüğünü söylemekte ve başkaca bir bilgi vermemektedir.

2.5. ME'MÛN DÖNEMİ

Me'mûn dönemine (h. 198-218 / m. 813-833) geçmeden önce, halefi Emîn hakkında bir izahata ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz. İsfahanî, Abbasiler dönemi katledilen Tâlibîler konusuyla ilgili olarak ele alacağı Abbasi halifeleri hakkında bir değerlendirme yapmakta ve Hârûnürreşîd döneminden sonra halife olan Emîn ve dönemine (h. 193-198 / m. 809-813) değinmeyeceğini belirtmektedir. Bunun gerekçesi olarak da Emîn'in faydasız işlerle meşgul edip gününü boşa geçirdiğini, eğlence düşkünlüğü sebebiyle halkın işleriyle ilgilenmediğini, Me'mûn'la girdiği hilafet mücadelesinde katledildiğini ifade etmektedir.¹⁷⁴

Tâlibîler açısından Me'mûn dönemine damga vuran önemli olaylardan biri, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhim'in h. 199 (m. 815) yılında hilafetini ilan etmesi ve buna Ebü's-Serâyâ eş-Şeybânî'nin destek vermesidir. Bu dönemdeki diğer olaylar, ağırlıklı olarak bu konu etrafında dönmektedir.

2.5.1. Muhammed b. İbrahim ve Ebü's-Serâyâ eş-Şeybânî İsyanı

Muhammed b. İbrâhim (İbn Tabâtabâ), Medine'de mukim iken, hac için gelen Nasr b. Şübeyb ile karşılaşır. Asıl niyeti Abbasi hilafetine karşı isyan başlatmak

¹⁷³ İsfahanî, s. 415-417.

¹⁷⁴ İsfahanî, s. 420.

olan Nasr, Şiilere liderlik edeceği düşüncesiyle Muhammed'e ulaşır. Ehl-i Beyt'in nasıl öldürüldüğünden, mallarının nasıl gasp edildiğinden bahsederek ve Muhammed'in lider olması gerektiğini söyleyerek Cezîre'de buluşmak üzere Muhammed'le sözleşerek ayrılır. Cezîre'de bir araya gelen iki taraftan Nasr, ahalisinin desteğini alamadığını belirterek, isyan hareketinden çekildiği söyler. Karşılaştığı durum karşısında sinirlenen Muhammed, Medine'ye dönmek üzere yola çıkar; Rakka'ya geldiğinde ise Abbasi halifelerine muhalif ve Sevâd'da etkin bir güç haline gelen Ebü's-Serâyâ eş-Şeybânî ile karşılaşır. Başından geçenleri anlatan Muhammed'e destek vereceğini belirten Ebü's-Serâyâ, Muhammed'e Medine'ye dönmeyip Kûfe'ye gitmesini, kendisinin de destek kuvvetlerle Kûfe'de onunla buluşacağını söyler. Kerbelâ'da Hüseyin'in kabrini ziyaret ettikten sonra bir konuşma yapan Ebü's-Serâyâ, böylece taraftar toplamış olarak Kûfe'ye varır.

Muhammed, Ebü's-Serâyâ'nın kendisine katılmasıyla h. 199 (m. 815) yılında halifeliğini ilan ederek Abbasilerin Kûfe valisi Fadl b. Abbas b. Îsâ b. Mûsâ'ya biat etmesini söyledi. Fadl, bu çağrıya karşı koyarak gelişmeyi Irak ve Cezîre valisi Hasan b. Sehl'e ilettili. Vali, Züheyr b. Müseyyeb komutasında bir orduyu Muhammed üzerine gönderdi. Ebü's-Serâyâ komutasındaki Muhammed taraftarları Abbasi ordusunu bozguna uğrattı. Savaş esnasında ağır hasta olan Muhammed, Ebü's-Serâyâ'nın zaferle ve yağmaladığı mallarla huzuruna gelmesinden sonra, eman istemeden savaşa girdiği ve sonrasında mallarını yağmaladığı için ona kızdı.¹⁷⁵

İsfahanî, bu esnada Ebü's-Serâyâ'nın Muhammed'e vasiyetini sorduğunu, onun da içlerinden en hayırlısını seçmesini, ihtilaf olması durumunda Ali b. Ubeydullah'a uymalarını vasiyet ettiğini ifade etmektedir. Zaten ağır hasta olan Muhammed'in öldüğünü (h. 199)¹⁷⁶ söyleyen İsfahanî'nin aksine, Ebü's-Serâyâ'nın onu zehirlediğini belirten rivayetler de söz konusudur.¹⁷⁷

Onun ölümünden sonra vasiyeti üzerine Ali b. Ubeydullah halife ilan edilmek istense de Ali bunu kabul etmemiş; Ebü's-Serâyâ tarafından **Muhammed b. Muhammed b. Zeyd** halife ilan edilmiştir. Ebü's-Serâyâ ile hareket eden Muhammed b. Muhammed, Abbasilere karşı girişilen mücadelede öldürüldü. İsfahanî, Tâlibîlerden Ebü's-Serâyâ ile hareket edip Abbasi kuvvetleriyle yapılan mücadelelerde ölenlerin

¹⁷⁵ İsfahanî, s. 434.

¹⁷⁶ İsfahanî, s. 429

¹⁷⁷ Ali Öngül, "Ebü's-Serâyâ Eş-Şeybânî," **DİA**, Cilt: 10, İstanbul, 1994, s. 343.

isimlerini de zikretmektedir. **Hasan b. Hüseyin b. Zeyd, Hasan b. İshâk b. Alî, Muhammed b. Hüseyin b. Hasan** ve **Ali b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah** bunlardandır.¹⁷⁸

2.5.2. Diğer Gelişmeler

Muhammed b Ca'fer b. Muhammed b. Ali, h. 200 yılında Medine'de ortaya çıkarak halifeliğini ilan etmiş; Medine'den birkaç kişi ona biat etmiştir. Bazı kaynaklara göre ise ona Hüseyin b. Ali'den başka kimsenin biat etmediği belirtilmektedir.¹⁷⁹

Abdullah b. Ca'fer b. İbrâhim b. Ca'fer'in Fars yolculuğu sırasında Hâricîlerin saldırısıyla öldüğü belirtilmektedir.¹⁸⁰ Yine İsfahanî'nin Me'mun dönemiyle ilgil zikrettiği isimlerden biri de **Muhammd b. Abdullah b. Hasan**'dır. Me'mun'un ona Basra'nın yönetimini verdiğini ve görevi alması için onu Basra'ya gönderdiğini söyleyen İsfahanî, onun yolda yanına verilen zehirli suyu içmesiyle zehirlendiğini aktarmaktadır.¹⁸¹

Me'mun döneminde zikredeceğimiz son isim olan **Ali (er-Rıdâ) b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin** ile ilgili olay, son derece dikakt çekicidir. Halife Me'mun'un geçmişte, hilafeti kastederek "*Ben Allah'a ahdettim ki, gücümün yettiği zaman Ebû Tâlib'in en faziletlisine bu işi vereceğim*" dediğini nakleden İsfahanî, veziri Fazl b. Sehl'e de kardeşi Hasan ile onun etrafında toplanmalarını emrettiğini bildirmektedir.¹⁸²

Me'mun, bu vaadini h. 201 (m. 817) yılında halkı toplayarak Ali b. Mûsâ'yı veliaht olarak tayin ettiğini söyleyerek gerçekleştirdi ve ona *Ali er-Rıdâ* lakabını verdi. Burada Abbasilerin geleneksel kıyafeti olan siyah renkteki elbislerini yeşil renkli olanlarıyla değiştirdi. Rivayetlere göre Me'mun, kız kardeşi Ümm Habîbe'yi Ali er-Rıdâ ile kızını Ümm Sehl'i de Ali er-Rıdâ'nın oğlu ile evlendirdi. Para bastırıp onun adını yazdırdı; diğer vilayetlere dâiler göndererek veliahtlığı için biat aldırdı.¹⁸³

¹⁷⁸ İsfahanî, s. 422, 423, 435.

¹⁷⁹ İsfahanî, s. 438.

¹⁸⁰ İsfahanî, s. 453.

¹⁸¹ İsfahanî, s. 461.

¹⁸² İsfahanî, s. 454; Nahide Bozkurt, "Me'mun," **DİA**, Cilt: 29, İstanbul, 2004, s. 102.

¹⁸³ İsfahanî, s. 455-456.

Me'mun'un tepki çeken bu hareketi karşısında Bağdat'ta bulunan Abbasiler, Me'mun'u hilafetten azledip İbrahim b. Mehdî'ye biat ettiklerini açıklamışlardı.

Bu gelişmelerden sonra Me'mun'un yanına Ali er-Rıdâ'yı da alarak Merv'den Bağdat'a doğru yola çıktığı kaynaklarda bildirilmektedir. Bu yolculuk esnasında Ali er-Rıdâ'nın birden hastalanıp öldüğü rivayet edilmektedir. Onun ölümüyle ilgili farklı rivayetler söz konusudur. Muhammed b. Cehm'den nakledilen rivayette Ali er-Rıdâ'nın yaş üzümü çok sevdiği, yiyeceği üzüme zehir zerk edildiği ve kendisine ikram edilen bu üzümlerden yedikten sonra birkaç gün içinde zehirlenerek öldüğü söylenmektedir.¹⁸⁴ Şii kaynaklara göre Ali b. Hişam tarafından verilen zehirli bir narı yediği, başka bir rivayete göre ise hizmetçinin hazırladığı bir macundan yediği¹⁸⁵ ve bu yüzden öldüğü kaydedilmektedir. İsfahanî, Me'mun'un, onun cesedini bir gün süreyle bekletip ceset üzerinde oluşacak emaraların ortadan kalkmasını beklediğini, daha sonra da üzerinde herhangi bir darp izinin olmadığını göstermek için Tâlibîlere teşhir ettiğini söylemektedir. Bunun akabinde onu halife Hârûnürreşîd'in yanına defnettirdiği ve bu sırada yaptığı bir konuşmada *“Sevgili kardeşim yaşasaydın sana bir şeyler taktim edecektim, ama Allah'ın iradesi buna izin vermedi”* diyerek üzüntüsünü dile getirdiği de aktarılmaktadır.¹⁸⁶

2.6. MU'TASİM-BİLLÂH DÖNEMİ

İsfahanî, Mu'tasım-Billâh döneminde (h. 218-227 / m. 833-842) Tâlibîlere dair iki olay nakletmektedir. Bunlardan ilki, Abbasiler döneminde Cezîre, Şam, Mısır ve Horasan valilikleri de yapmış önemli bir devlet adamı olan **Muhammed b. Kâsım b. Ali b. Ömer b. Ali** ile ilgilidir. Muhammed b. Kasım'ın Talekan'da iken halkı Ali er-Rıdâ'ya biat için davet ettiği gerekçesiyle, Mu'tasım-Billâh'ın hilafeti zamanında yakalanarak Bağdat'ta hapsedildiği Taberî tarafından aktarılmaktadır.¹⁸⁷ Buradan h. 219 yılında firar eden Muhammed'in, sonraki dönem faaliyetleri ve akıbeti hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Bur görüşleri aktaran İsfahanî, onun kaçtıktan sonra Merv'e gidip taraftar topladığına ve Abbasilere karşı savaştığına, bu savaş sonucunda

¹⁸⁴ İsfahanî, s. 457.

¹⁸⁵ İsfahanî, s. 457.

¹⁸⁶ İsfahanî, s. 458.

¹⁸⁷ İsfahanî, s. 464.

yakalanıp öldürüldüğüne; veya Talekan'a geri döndüğüne ve burada öldüğüne; yahut da Vâsıt'a gittiğine ve orada zehirlendiğine dair farklı rivayetlerden söz etmektedir. Kûfe, Cebel, Taberistan, Deylem ve Horasanlılardan bir kısmına göre ise onun Mehdi olduğuna ve h. 332 yılına kadar hayatını devam ettirdiğine inanıldığını da eklemektedir.¹⁸⁸

İsfahanî'nin Mu'tasım-Billâh dönemine dair naklettiği diğer olay ise siyah giymek veya giydirilmekten nefret ettiği için bunu protesto eden **Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah b. İsmail b. Abdullah b. Ca'fer**'in yakalanması ve ölene kadar tutulmasıdır.¹⁸⁹

2.7. VÂSİK-BİLLÂH DÖNEMİ

İsfahanî, Vâsik-Billâh döneminde (h. 227-232 / m. 842-847) Tâlibîlerin öldürülmesiyle ilgili bir bilgiye rastlamadığını belirtmekte; ancak Ali b. Muhammed b. Hamza'dan gelen bir rivayette Amr b. Müni'in Ali b. Muhammed b. Îsâ b. Zeyd'i öldürdüğünü fakat niçin öldürdüğünden bahsetmediğini nakletmektedir. İsfahanî, Vâsik-Billâh'ın genel olarak yumuşak bir siyaset takip ettiğini ve bundan Tâlibîlerin de istifade ettiğini; Basra'da toplanan Tâlibîlerin kendisine biat ettiğini de belirtmektedir.¹⁹⁰

2.8. MÜTEVEKKİL-ALELLAH DÖNEMİ

Vâsik-Billâh döneminin aksine, Mütevekkil-Alellah döneminin (h. 232-247 / m. 847-861) Tâlibîlere yönelik daha şiddetli ve baskıcı geçtiğini söyleyen İsfahanî, bu dönemde onlara yönelik sistematik bir yıldırma siyasetinin örneklerini vermektedir.

Buna göre, Tâlibîlere şiddetli baskılar uyguandığını, veziri Ubeydullah b. Yahyâ b. el-Hâkânî'nin bu siyasete uygun hareket ettiğini, Hüseyin'in mezarının ortadan kaldırılarak tarla haline getirildiğini, buraya bekçiler koydurtup ziyarete gelenleri tutuklattığını ve kimisine işkence ettirdiğini ve öldürdüğünü zikretmektedir. Mekke ve Medine valisi olarak atadığı Ömer b. el-Ferec'in Tâlibîlerin

¹⁸⁸ İsfahanî, s. 466, 471.

¹⁸⁹ İsfahanî, s. 473.

¹⁹⁰ İsfahanî, s. 476.

meseleleriyle ilgilenilmesini ve halkın da onlara yardım etmesini yasakladığı da rivayet edilmektedir.¹⁹¹

İsfahanî'nin bu dönemde isimlerini zikrettiği kişilere bakacak olursak karşımıza çıkan ilk isim **Muhammed b. Sâlih b. Abdullâh b. Mûsâ b. Abdullah**'tır. Süveykâ'da isyan ettiği ve hapsedildiği söylenmektedir. Üç yıl süreyle hapiste kaldığı zamanda, Sâcoğullarının kurucusu ve ilk hükümdarı Muhammed b. Ebü's-Sâc'ın hacca geldiği ve burada Muhammed'in amcasının onunla görüşerek yeğeni için eman dilediği ve bu emanı aldığı aktarılmaktadır. Bunun neticesinde Muhammed ve arkadaşlarının serbest bırakıldığı bildirilmiştir.¹⁹²

Muhammed b. Ca'fer b. Hasan b. Ömer, bu dönemde halkı Ali b. Hüseyin'e davet ettiği gerekçesiyle Abdullah b. Tâhir tarafından tutuklanmış ve hapiste iken ölmüştür. İsfahanî, onunla birlikte hareket edenlerin ismini de vermektedir.¹⁹³

Kâsım b. Abdullah b. Hüseyin b. Ali b. Hüseyin'in hastalandığı, tedavisi için Sultan tarafından gönderilen hekimin, onun zehirlendiğinden şüphelendiğini ifade ettiği nakledilmektedir. Kâsım, bu hastalık nedeniyle ölmüştür.

Ahmed b. İsâ b. Zeyd, Hârûnürreşîd zamanında aranan bir şahıstı. Yakalanıp hapse atıldıktan sonra, Nevfelî'den gelen habere göre, Zeydiler onu tutan gardiyanların yemeklerine ilaç koyup bayıltarak Ahmed'i hapishaneden kaçırdılar. Ahmed, Basra'ya ulaşarak yaşamına burada devam etti. Halife, onun Basra'da olduğu haberini alınca, Ahmed'in yakın arkadaşı olduğu Hâdir'ı yakaltıp huzuruna çıkarttı. Bütün tehditlere rağmen onun yerini söylemeyen Hâdir, öldürüldü. Ahmed ise Basra'da gizli saklı h. 247 yılına kadar ömür sürdü ve orada vefat etti.¹⁹⁴

Bu dönemde **Abdullah b. Mûsâ b. Abdullah**, el-Me'mun'dan kendisine biat edilmesi yönünde gelen teklifleri kabul etmemiş; Ali er-Rıdâ'nın da böyle sözlerle öne sürüldüğünü söyleyerek bu tür faaliyetlerin Tâlibîlere zarar verdiğini dile getirmiştir. Abdullah, vefat edene dek, kaçak bir hayat yaşamıştır.¹⁹⁵

¹⁹¹ İsfahanî, s. 478-479.

¹⁹² İsfahanî, s. 480.

¹⁹³ İsfahanî, s. 490.

¹⁹⁴ İsfahanî, s. 496, 498.

¹⁹⁵ İsfahanî, s. 498.

2.9. MÜNTASIR-BİLLÂH DÖNEMİ

Kısa süren Müntasır-Billâh dönemi (h. 247-248 / m. 861-862) Tâlibîler açısından rahat bir dönem olmuştur. İsfahanî'nin söylediğine göre Müntasır-Billâh, Ehl-i Beyt'e karşı ılımlı ve meyilliydi. İlk icraat olarak Medine valisi Sâlih b. Ali'yi azledip yerine Ali b. Hüseyin b. İsmail b. Abbâs b. Muhammed'i atamış ve ona Tâlibîlere karşı iyi davranmasını emretmiştir.¹⁹⁶

2.10. MÜSTAİN-BİLLÂH DÖNEMİ

Müntasır-Billâh dönemi sonrası hilafet makamına geçen Müstaîn-Billâh döneminde (h. 248-252 / m. 862-866) İsfahanî, üç Tâlibî'nin akıbetine değinmektedir. **Yahyâ b. Ömer b. Hüseyin b. Zeyd**, Mütevekkil zamanında Horasan'da Abdullah b. Tâhir tarafından yakalanmış; halifenin talimatıyla Ömer b. el-Ferec er-Rahcî'ye teslim edilmiştir. Yahyâ'nın Ömer'e küfretmesi üzerine halife tarafından on sekiz kırbaç cezasına çarptırılmış, ardından Bağdat'ta zindana atılmıştır. Bir müddet burada kaldıktan sonra serbest bırakılan Yahyâ, Kûfe'ye giderek Ali er-Rıdâ için halkı davet etmiştir. Kûfe'de başlattığı isyanla beytülmalı ele geçiren Yahyâ'nın üzerine gönderilmek üzere Hüseyin b. İsmail görevlendirilmiş; o da Yahyâ'yı hezimete uğratarak başını kestirmiştir. Yahyâ'nın yanında hareket eden arkadaşları esir alınarak çeşitli işkencelere maruz bırakılmışlar, hatta öldürülmüşlerdir. Halife Müstaîn'in mektubunun ulaşmasıyla Yahyâ'nın şurta olarak atadığı İshâk b. Cenâhî hariç hepsi serbest bırakılmışlar; İshâk ise hapisnede ölmüştür. Cenazesinin kefenlenmeden Yahudi mezarlığına defnedildiği rivayet edilmektedir.¹⁹⁷

Bu dönemde Ali Evladından **Hüseyin b. Muhammed b. Hamzâ**'nın da bir isyan çıkardığı İsfahanî tarafından aktarılmaktadır. Halife tarafından gönderilen Müzâhim b. Hâkân'ın ordusu ile çarpışmayı göze alamayan Hüseyin, Rey'e kaçtı. Abbasi hilafeti içerisindeki karışıklıktan istifade ederek halef halife Mu'tez-Billâh'a biat etti. Tekrar isyan çıkartmak istese de destek bulamadı ve hapsedildi. Yaklaşık on yıl hapiste kalan Hüseyin, Mu'temid'in halifeliği döneminde h. 268'de serbest kaldı.

¹⁹⁶ İsfahanî, s. 504.

¹⁹⁷ İsfahanî, s. 506-510.

Tekrar Kûfe'ye dönerek bir yıl sonra yine bir isyan teşebbüsünde bulununca bu sefer öldüğü h. 271 yılına kadar Vâsıt'ta tutuklu kaldı.¹⁹⁸

Muhammed b. Ca'fer'in de Kûfe'de isyan çıkarttığını söyleyen İsfahanî, onun Ebü's-Sâc tarafından bastırıldığını, Muhammed'in ise yerini kimsenin bilmediği bir hapisanede tutulduğunu ve orada öldüğünü yazmaktadır.¹⁹⁹

2.11. MU'TEZ-BİLLAH DÖNEMİ

Mu'tez-Billâh döneminin (h. 252-255 / m. 866-869) hemen başında Mekke'de isyan eden **İsmail b. Yusuf b. İbrahim**, İsfahanî tarafından bozguncu olarak anılmaktadır. Onun hacılar için Mekke'ye gönderilen yiyeceklerini gasp ettiğini, Mekke âmili Ca'fer b. Fadl'ın kaçmasından sonra hem onun hem de diğer devlet görevlilerinin evlerine el koyduğunu, Mekke ehlinde de bir grubu öldürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca, su kaynağı için tahsis edilmiş malları, Kâbe'deki altınları, Kâbe'nin örtüsünü ve içindeki kokuları ele geçirmekle beraber, halktan da iki yüzer dinar aldığı rivayet edilmektedir.²⁰⁰

Yaklaşık elli yedi gün Mekke'de kaldıktan sonra önce Medine'ye, daha sonra Cidde'ye geçtiği ve burada benzer uygulamalara kalkıştığı; bu yüzden hayat pahalılığının çok arttığı söylenmektedir. Nihayet, Mu'tez'in gönderdiği kuvvetlerin İsmail'i ve kuvvetlerini bozguna uğratmasıyla bu isyan sona erdirilmiştir. Bu olay sonunda İsmail'in akıbetiyle ilgili bir yorum bulunmamaktadır. Bu dönemde 1100 hacının öldüğü, binlercesinin mallarının yağmalandığı, ne gece ne gündüz hacıların Arafat'ta vakfeye durabildikleri aktarılmıştır.²⁰¹

İsmail'in yanında yer alan **Ca'fer b. İsa b. İsmâil b. Ca'fer** de bu savaşta öldürülmüştür. **Ahmed b. Abdullâh b. Mûsâ**, Ebü's-Sâc'ın halefi Abdurrahman tarafından Mekke'de öldürülmüştür. **İsa b. İsmâil b. Câfer b. İbrâhim**, Ebü's-Sâc tarafından yakalanarak Kûfe'de hapsedilmiş ve burada ölmüştür. **Ca'fer b. Muhammed b. Ca'fer**'in Abdullâh b. Aziz ile Ahmed b. İsa b. Alî arasında cereyan eden olayda Rey âmili Muhammed b. Tâhir tarafından öldürüldüğü söylenmektedir.

¹⁹⁸ İsfahanî, s. 521.

¹⁹⁹ İsfahanî, s. 522.

²⁰⁰ İsfahanî, s. 524.

²⁰¹ İsfahanî, s. 524.

İsfahanî'nin Taberî'den naklettiğine göre İbrâhim b. Muhammed b. Abdullâh, el-Kevkebî isyanı sırasında Kazvin'de öldürülmüştür.²⁰²

Bu dönemle alakalı bir başka isim ise **Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ b. Abdullah**'tır. İsfahanî'ye göre Medine âmili Ebü's-Sâc zamanında, Hars b. Esed onu Mervan'ın evinde hapsetmiştir ve orada ölmüştür.²⁰³

2.12. MÜHTEDÎ-BİLLÂH DÖNEMİ

Mühtedî-Billâh dönemi (h. 255-256 / m. 869-870) olaylarına değinen İsfahanî, ilk olarak **Ali b. Zeyd b. Hüseyin**'in akıbetinden bahsetmektedir. Onun Kûfe'de isyan ettiği, kendisine sadece birkaç kişinin destek verdiği ve Zeydilerden kimsenin yanında yer almadığı söylenmektedir. Rivayete göre halife, Şâhi b. el-Mikyal komutasında büyük bir orduyu üzerine göndermiş; Ali, taraftarlarına seslenerek yanında kalmalarına gerek olmadığını, ordunun kendisi için geldiğini söylemiştir. Yanından ayrılmayan taraftarlarıyla savaşa giren Ali, öyle bir çarpışmıştır ki, düşman ordusunu tek başına baştan sona kılıcıyla katetmiş; hiçbir darbe almamıştır. Bunu birkaç kez yaptığı ve düşmanı hezimetle uğrattığı rivayet edilmektedir.²⁰⁴

Muhammed b. Kâsım b. Hamzâ'nın da bir isyan hareketinden söz eden İsfahanî, onun akıbetiyle ilgili bir bilgi vermemektedir. Bu dönemde öldürülen diğer isimlerden **Tâhir b. Ahmed b. Kâsım**, Ali b. Zeyd'in isyanına katılanlardan olup, en-Nâcim tarafından boynu vurdurularak öldürülmüştür. **Hüseyin b. Muhammed b. Hamza**, el-Kevkebî isyanında yer almış; Mûsâ b. Boğa'nın Kayıgık Bey komutasındaki gönderdiği ordu tarafından bu isyan sırasında öldürülmüştür. **Yahyâ b. Ali b. Abdurrahman**, Rey'de iken Abdullah b. Aziz'in emrindeki askerlerce öldürülmüştür. **Muhammed b. Hasan b. Muhammed**'in Harre'de Hars b. Esed tarafından yakalanarak Medine'ye götürüldüğü ve Bi's-Safrâ'da öldüğü kaydedilmektedir. Öyle ki, Medine'ye götürülürken bağlandığı zincirin verdiği hasarın görülmemesi için ayaklarının kesilip atıldığı söylenmektedir. Ca'fer b. İshak b. Mûsâ'nın Basra'da Saîd el-Hâcib tarafından öldürüldüğü rivayet edilmiştir.²⁰⁵

²⁰² İsfahanî, s. 525.

²⁰³ İsfahanî, s. 526.

²⁰⁴ İsfahanî, s. 528.

²⁰⁵ İsfahanî, s. 530.

Bir başka Tâlibî **Mûsâ b. Abdullâh b. Hasan**, yakınlarıyla birlikte Saîd el-Hâcib tarafından esir alınarak Bağdat'a götürülmek üzere yola çıkarılmışlar; yolda Benû Ferâza, kafilenin önünü keserek mahkûmları kurtarmıştır. İsfahanî'nin aktardığına göre Mûsâ, bu duruma razı olmayarak Saîd el-Hâcib ile Bağdat'a gitmeye karar vermiştir. Saîd, Mûsâ'yı Zübâle mevkiinde zehirleyip öldürmüştür; başını keserek halife Mühtedî-Billâh'a götürmüştür.²⁰⁶

Yine, Tâlibîlerden **İsâ b. İsmail b. Ca'fer**, Ebü's-Sâc'ın halefi Abdurrahman tarafından yakalanarak Kûfe'de hapsedilmiş, burada ölmüştür. **Muhammed b. Abdullâh b. İsmâil**, Abdullah b. Abdülaziz tarafından Kazvin-Rey arasında bir bölgede öldürülmüştür. **Ali b. Mûsâ b. Muhammed b. Kâsım**, Mekke'de İsâ b. Muhammed el-Hazûmî tarafından hapsedilmiş ve burada hayatını kaybetmiştir. **Muhammed b. Hüseyin b. Abdurrahmân** ve **Ali b. Mûsâ b. İsmâil b. Mûsâ**, Abdullâh b. Azîz tarafından kimsenin bilmediği bir yerde hapsedilmişler ve burada ölmüşlerdir. **İbrâhim b. Mûsâ b. Abdullâh b. Mûsâ**, Medîne âmili Muhammed b. Ahmed b. İsâ b. el-Mansûr tarafından; **Abdullâh b. Muhammed b. Yusuf** ise Medine valisi Ebü's-Sâc tarafından hapse gönderilmişlerdir. Her ikisi de hapisteyken ölmüşler ve Bâki mezarlığına defnedilmişlerdir.

2.13. MU'TEMİD-ALELLÂH DÖNEMİ

Abbasi halifelerinden Mu'temid-Alellah döneminde (h. 256-279 / m. 870-892) ölen Tâlibîlerle ilgili İsfahanî, ilk olarak **Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. İbrahim**'i zikretmektedir. Onun Ahmed b. Tûlûn tarafından Bâbü'l-Üsyan'da öldürülüp başının halife Mu'temid'e gönderildiğini kaydetmiştir. Belevî'den nakledilen rivayete göre Aleviler arasında *Boğa el-Kebir* lakabıyla meşhur birinin çıktığı ve onun Ahmed b. Muhammed olduğu, Tolunoğlu Ahmed'in onun üzerine Behham b. Hüseyin'i gönderdiği ve aralarındaki çatışmada Ahmed b. Muhammed'in öldürüldüğü anlatılmaktadır.²⁰⁷

Bu dönemde, **Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer** ve **babası**, Muhammed b. Mîkel tarafından Nişâbur'a götürülmüşler ve burada ölmüşlerdir. **Ubeydullâh b. Ali**

²⁰⁶ İsfahanî, s. 531.

²⁰⁷ İsfahanî, s. 536.

b. İ̇sâ'nın, Humâraveyh b. Ahmed b.Tolon ile Ahmed b. Muvaffak arasındaki olayda et-Tavvâhîn bölgesinde öldürüldüğünü söyleyen İ̇sfahanî, **Ali b. İ̇brâhim b. Hasan b. Ali**'nin ise Basra'da öldürüldüğünü belirtmektedir. **Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Hasan**'ın Abdülaziz b. Ebî Dalef tarafından boynu vurularak öldürüldüğü, diğere taraftan **Hamzâ b. Hasan b. Muhammed b. Ca'fer**'in ise Sallâbe et-Türkî tarafından işkenceyle öldürüldüğü rivayet edilmektedir.²⁰⁸

Abbasilerin iç karışıklık yaşadığı ve gücünü kaybettiğı bu dönemde Taberistan'da cereyan eden el-Hasan ve es-Saffâr arasındaki olayda **Hamza b. İ̇sâ b. Muhammed, Muhammed b. Hasan b. Abdullâh, İ̇brahim b. Hasan b. Abdullâh, Hasan b. Muhammed b. Zeyd, İ̇smâil b. Abdullâh b. Hüseyin** ve **Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed**'in öldürüldüğü nakledilmiştir.²⁰⁹

İ̇sfahanî, **Mûsâ b. Mûsâ b. Muhammed**'in Mısır'dan getirelerek Basra'da öldüğüne şahitlik edenler olduğunu zikretmektedir. **Muhammed b. Ahmed b. İ̇sâ b. Zeyd, Ahmed b. Muhammed** ve oğulları **Ali b. Ahmed** ile **Ahmed b. Ahmed**'in Saîd el-Hâcib tarafından alıkonularak hapse atıldığı, sadece Ali'nin serbest bırakıldığı, diğerelelerinin ise hapiste öldüğü rivayet edilmektedir.

Bu dönemin önemli isimlerinden ve Saffârîlerin kurucusu olan Ya'kûb b. Leys es-Saffâr, **Hüseyin b. İ̇brahim b. Ali b. Abdurrahman**'ı yenerek Nişâbur'da hapsetmiş, daha sonra Taberistan'a götürülürken, yolda vefat etmiştir. Muhammed b. Abdullah b. Zeyd ise henüz Nişâbur'da hapisteyken ölmüştür. Bunlarla birlikte **Mûsâ b. Abdullah b. Mûsâ**, onun iki oğlu **Ali b. Mûsâ** ve **Abdullah b. Mûsâ** ile **Ali b. Ca'fer b. Hârûn** ve **Muhammed b. Abdullâh b. Ca'fer** de Ya'kûb b. Leys es-Saffâr tarafından hapsedilmiştir; ancak İ̇sfahanî onların akıbeti hakkında bir bilgi vermemektedir.²¹⁰

2.14. MU'TAZİD-BİLLÂH DÖNEMİ

Mu'tazîd-Billâh dönemine (h. 279-289 / m. 892-902) bakıldığında, İ̇sfahanî, **Muhammed b. Zeyd b. Muhammed**'in Taberistan valisi olduğunu, diğere taraftan

²⁰⁸ İ̇sfahanî, s. 536, 537. Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, **el-Hitâtü'l-Makrîziyye**, Dârü'l-Kütübi'l-Alâmiyye, Bayrut, 1997 (1418), 2/133.

²⁰⁹ İ̇sfahanî, s. 538.

²¹⁰ İ̇sfahanî, s. 540.

Horasan'daki vali İsmail b. Ahmed'in Muhammed üzerine Muhammed b. Hârun komutasında bir ordu gönderdiğini ve Muhammed'in burada yaralandığını, sonrasında da öldüğünü, oğlu **Zeyd b. Muhammed**'in ise esir edildiğini söylemektedir.²¹¹ **Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed**, Basra valisi Ali b. Muhammed zamanında hapsedilmiş; Mu'tezid döneminde ise ölmüştür.²¹²

2.15. MÜKTEFÎ-BİLLÂH DÖNEMİ

İsfahanî, Muktefi-Billâh dönemi (h. 289-295 / m. 902-908) öldürülen Tâlibîlerden **Muhammed b. Ali b. İbrahim, Ali b. Muhammed b. Ali ve Zeyd b. Hüseyin b. Hüseyin**'i Karmâtîlerle ilişkili olarak zikretmekte ve bu dönemde öldürüldüklerini söylemektedir. Ayrıca **Muhammed b. Hamzâ b. Ubeydullah**'ın, Muhammed Tağci el-İhşidî tarafından—kendisini kıskandığı gerekçesiyle bir plan hazırlayarak—arkadaşlarına dövdürterek öldürdüğü anlatılmaktadır.²¹³

2.16. MUKTEDİR-BİLLÂH DÖNEMİ

Henüz on üç yaşındayken hilafet makamına geçen Muktedir-Billâh dönemi (h. 295-320 / m. 908-932), aynı zamanda İsfahanî'nin eseri *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*'de ele aldığı son dönemdir.

Abbâs b. İshâk (el-Mehlûs), İrmeniyeye'de Debîl bölgesi denilen yerde Ermeni tayflar tarafından öldürülmüştür. **Muhsin b. Ca'fer b. Ali**, kendini halife ilan etmiş; çöldeki bazı bedeviler onu öldürüp başını keserek halifeye getirmişlerdir.

Tâhir b. Yahyâ b. Hasan'ın akibeti konusunda İsfahanî, Medine'den gelen bir mektuba dayanarak, zehirlenerek öldürüldüğünü söylemektedir. **Hasan b. Muhammed b. Abdullâh el-Eşter**'in Mekke yolunda Tayy kabilesine mensup Benû Nebhân tarafından; **Abdullah b. Muhammed b. Süleyman**'ın ise es-Sedân tarafından Bi'l-Câr'da öldürüldüğünü ifade etmektedir. **Ali b. Ali b. Abdurrahmân**'ı Cüheyneli Benû Mâlik öldürmüştür; **Kâsım b. Zeyd b. Hasan**'ın ise el-Vâdi ile Zî'l-Merve arasındaki Ma'bel denilen yerde öldüğü belirtilmiştir. **Muhammed b. Abdullâh b.**

²¹¹ İsfahanî, s. 542.

²¹² İsfahanî, s. 543.

²¹³ İsfahanî, s. 545-548.

Hasan'ı Tayy kabilesinden birisinin Bi'r-Ruveydât'ta okla öldürdüğü kaydedilmiştir. İsfahanî, **Muhammed b. Ahmed b. Abdullâh**'ın Misver'de bir tâli yolda, **Ali b. Mûsâ b. Ali**'nin ise Medine'de öldürüldüğünü ifade eder. **Kâsım b. Ya'kub b. Ca'fer**'i Ziyâd b. Sevâr'ın öldürdüğünü söylemekle beraber, Benû Selim veya Benû Şeybân'ın öldürdüğünü söyleyenlerin olduğunu belirtmektedir.²¹⁴

Ca'fer b. Sâlih b. İbrâhim'i es-Sevdân'ın, **Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdullâh**'ı Süleymân b. Beşîr es-Sülemî'nin öldürdüğü, **Ahmed b. Kâsım b. Muhammed**'in eşkıyalar tarafından önce elleri, sonra ayakları ve sonra da başı kesilerek öldürüldüğü haber verilmektedir.²¹⁵

Hüseyn b. Ali b. Muhammed, Tiflis'te Saffârîler tarafından; **Muhammed b. Ahmed b. Hasan**, Şimşat'ta Ermeniler tarafından; **Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed**, Hâricîler tarafından öldürülmüş; **Kâsım b. Ahmed b. Abdullâh b. Kâsım** ise El-Becce'de ölmüştür. **Ca'fer b. Hüseyin b. Hasan** ile **Hüseyin b. Hüseyin b. Muhammed**'in de el-Becce'de öldüğünü söyleyen İsfahanî, bunları Abdullâh b. Abdülhamid el-Ömerî'nin askerlerinin öldürdüğünü belirtmektedir.²¹⁶

Ahmed b. Hasan b. Ali ve **Zeyd b. İsâ b. Abdullâh**'ın, Abdullah b. Abdülhamîd ile Melik Nevbe arasındaki savaşta öldüğü, **Ali b. Muhamed b. Abdullah**'ı ise Kays b. Ma'den adında Sa'lebeli birisinin en-Nahle'de öldürdüğü rivayet edilmiştir.²¹⁷

Ca'fer b. İshâk b. Abdullâh, el-Ömerî tarafından öldürülürken; **Muhammed b. Ali b. İshâk** ise el-Ömerî ile İbrahim b. Muhammed b. Yahyâ arasındaki savaş sırasında ölmüştür. **Ahmed b. Ali b. Muhammed**, Yenbu''da kardeşi İsâ tarafından öldürülmüştür. Yine Yenbu''da **Dâvûd b. Muhammed b. Abdullâh**'ı İdris b. Mûsâ b. Abdullah'ın öldürdüğünü söyleyen İsfahanî, **Eyyûb b. Kâsım b. Hasan**'ın Nübe beldesinde öldürüldüğünü; **Ca'fer b. Ali b. Hasan**'ın Nişâburlulara karşı girişilen savaşta öldürüldüğünü ifade etmektedir.²¹⁸

²¹⁴ İsfahanî, s. 554; Bağdâdî, 3/93;

²¹⁵ İsfahanî, s. 554.

²¹⁶ İsfahanî, s. 556.

²¹⁷ İsfahanî, s. 556.

²¹⁸ İsfahanî, s. 556-558. Taberî, Ca'fer b. Ali b. Hasan'ın katliyle alakalı olarak şunları söylemektedir: "Henî b. Sübeyd el-Hadramî, Abdullah b. Ali b. Ebî Tâlib'i öldürdü, sonra Ca'fer b. Ali'yi halletti." Taberî, 5/449.

Hüseyin b. Ahmed el-Kevkebî ve yakın arkadaşı **Ubeydullah b. Hasan**, hilafet istemek üzere toplantılar tertip edince Hasan b. Zeyd tarafından havuzda boğduruldu.²¹⁹

Hasan b. Muhammed el-Akikî'nin Hucistânî ile girdiği mücadelede öldürüldüğü rivayet edilmektedir. Yine **Hasan b. İsâ b. Zeyd** de, Hucistânî tarafından Cürcân'da öldürülmüştür. Hasan b. Zeyd'in bir başka Tâlibî **Muhammed b. Hamzâ b. Yahyâ**'yı zehirleyerek öldürdüğü söylenmektedir. **İbn Dâvûd b. İbrahim**'i İdris b. Mûsâ'nın çocukları, **İdris b. Ali b. Hasan**'ı ise Medine'de Ömerîlerden bir adamın cariyesi öldürmüştür.

Süleyman b. Ali'nin akıbeti hakkında onu Muhammed b. Ali b. Kâsım'ın kardeşi Süleyman'ın öldürdüğü, Taberistan'da ölü bulunduğu ve Hasan b. Ebî Tahir'in öldürdüğü şeklinde farklı rivayetler söz konusudur.²²⁰

İsfahanî, son olarak **Ahmed b. İsâ b. Abullah**'ın Aleviler ile Caferiler arasındaki rekabette öldürüldüğünü belirtmekle beraber, bu mücadelede öldürülen diğer Tâlibîlerin isimlerini zikretmektedir.²²¹

2.17. DEĞERLENDİRME

Böylece, Abbasi hilafetinin Muktedir-Billâh dönemini (h. 295-320 / m. 908-932) de kapsayan yaklaşık iki asırlık diliminde katledilen Tâlibîleri, İsfahanî'nin eseri *Mekâtilü't-Tâlibiyyîn*'i esas alarak burada zikrettik. Bu dönemde Tâlibîlerin öldürülmesinde öne çıkan gerekçenin, onların isyan ederek ve/veya hilafet iddiasında bulunarak ortaya çıkmaları olduğu görülmektedir. Bu dönemde nadir de olsa Vâsik-Billâh ve Müntasır-Billâh gibi Abbasi halifelerinin Ali Evladına hoşgörü ve hürmetle davrandığına şahit olduğumuz gibi, Mütevekkil-Alellah gibi bazılarının ise oldukça sert tavır takındığını, baskıcı bir siyaset izlediğini de gördük.

²¹⁹ İsfahanî, s. 558.

²²⁰ İsfahanî, s. 559-560.

²²¹ Bu isimler için bkz. İsfahanî, s. 560 -565.

SONUÇ

İsfahanî'nin Ca'fer b. Ebi Tâlib'in Mûte Savaşındaki şehadetin başlayarak Muktedir-Billâh döneminin (h. 295-320 / m. 908-932) sonuna kadar getirdiği zaman dilim içerisinde Tâlibîlerin kim tarafından, nerede, nasıl, ne zaman ve niçin katledildiklerini ele aldığı eseri *Mekâtilü't-Tâlibiyyîn*'i esas alarak yaptığımız bu çalışmayı iki ana bölümden oluşturduk. İlk bölümde Emevilerin sonuna kadar öldürülen Tâlibîleri ele alırken, ikinci bölümde Abbasilerin yaklaşık iki asırlık dönemini ele aldık. Çalışmamız boyunca, İsfahanî'ye göre Tâlibîlerin akıbetini ele alırken, onun verdiği bilgileri diğer klasik kaynaklardan teyit etmeye çalıştık. Şerh ve izahata muhtaç durumlarda, bütünlüğü bozmamak adına, bunları dipnotta göstermeyi tercih ettik. Bu noktada söylemeliyiz ki, rivayet geleneğini kullanan İsfahanî, dönemi itibariyle ulaşabildiği rivayetleri kullanmıştır. Dolayısıyla açıkça bir ihmal gördüğümüzü söylemek mümkün değildir. Böylece çalışmamız neticesinde elde ettiğimiz sonuçlardan biri olarak bunu ifade edebiliriz.

İsfahanî'nin yaşadığı zaman itibariyle yakın tarih sayılabilecek bir dönemi anlatıyor olması, olayların sıcaklığını koruyor olacağı anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla hafızaların ve bilgilerin taze olduğu kabul edilebilir. Konumuz itibariyle birçok hususta detaylara girmedik; ancak eserle ilgili son olarak şunu ifade etmemiz gerekir ki, siyasi hayatın yanında yer yer dönemin ekonomik durumu, kültürü, sosyal hayatı gibi gündelik hayatın izlerini de görmek mümkündür.

Siyasi tarihe döndüğümüzde, gerek Emeviler gerekse Abbasiler zamanında Tâlibîlere karşı yürütülen çoğunlukla olumsuz tutumu görmekteyiz. Tabii olarak Emevilerle özellikle Sıffîn Vakasında gerilen tansiyon ve sonrasında yaşanan olaylar, meşru kılmasa da bu siyasetin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Fakat, kanaatimizce daha ilgi çekici detay, soyları itibariyle amcaoğlu olan Talibîler ve Abbasîlerin içine düştükleri durumdur. Yine kanaatimizce bunu daha da ilginç kılan, yukarıda da aktardığımız üzere, henüz Emevi hilafeti sona ermeden Muhammed (el-Mehdi) b. Abdullah'ın hilafetine biat eden es-Seffâh ve Mansur'un durumlarıdır. Bu iki isim, henüz Abbasi hilafetinin esamesi okunmazken, gerek yaşantı, gerek ilim, gerek Hz. Peygamber'e yakınlık noktasında Tâlibîlerden Muhammed el-Mehdî'yi hilafete en layık kişi olarak görmüş olmalarına rağmen, Abbasi hilafeti neşet edince, hem bu

biatlerini unutmuşlar, hem de Muhammed el-Mehdî'yi meşru otoriteye isyan eden bir asi konumuna koymuşlar; katline ferman çıkarmışlardır. Öyle ki, bu siyasi mesele, Ebû Hanife ve Mâlik b. Enes gibi çağın ve sonraki asırların çok önemli iki fakihinin konuya dair görüş belirtmesini gerektirmiştir. Konumuz itibariyle, onların görüşlerini tartışma noktasında değiliz. Sadece, onların bu olaya müdahil olduklarını vurgulayarak, olayın önemini ve etkisini gösterme çabasındayız. Buradan, din ile siyasetin kesişmesinin, dahası din ile siyasetin birbirini belli amaçlar için kullanmasının ve birbirilerini kullanarak argümanlar üretmesinin o günlerde de örneklerini gördüğümüzü söylemek mümkündür.

Çalışmamız boyunca karşımıza çıkan bir nokta olarak ve tespitlerimize göre, Tâlibîlere yönelik siyasetin yahut tutumun en belirleyici unsuru, onların hilafet iddiasındaki tavırlarıyla yakından alakalı olduğudur. Birkaç münferit olay dışında, Tâlibîlerin katledilmelerinin neredeyse tamamının siyasi motivasyonla gerçekleştiğini görmekteyiz. Biz burada halifelerin veya halifelik iddiasıyla ortaya çıkanların meşruiyetini tartışacak durumda değiliz; ancak şunu söyleyebiliriz ki, güçlü olan/gücü elinde bulunduran ile güce talip olan/güce sahip olmaya çalışan arasında sürekli bir mücadele söz konusudur. Bu, Emeviler dönemindeki Tâlibîlerin durumu için geçerli olduğu kadar, Abbasi hilafeti zamanındaki Tâlibîler için de geçerlidir. Ne zaman Ali Evladından biri, hilafetin Ehl-i Beyt'in hakkı olduğu iddiasıyla ortaya çıkmışsa, karşısında, ismi fark etmeksizin, devletin imkân ve gücünü kullanan bir otoriteyle yüz yüze gelmiştir.

İsfahanî'nin sadece Tâlibîlerin akıbetini yazmış olması, aslında şöyle bir algıyı beslemektedir: *Mevcut iktidarlar, Tâlibîleri bir tehdit olarak gördükleri için, onlara yönelik yıldırma/baskılama politikasını bir devlet politikası haline getirmiştir.* Nitekim, yaklaşık üç asırlık dönemi ele alan eser, sürekli olarak Tâlibîlerin öldürüldüğünü zihinlere naksetmektedir. Elbette ki, eser, Ehl-i Beyt sevgisinden kaynaklı bir anlayışın ürünü olarak görülebilir. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken bir nokta olarak şunu belirtmeliyiz ki, öldürülen Tâlibîlerin neredeyse tamamı ya isyana kalkışmışlar, ya kalkışana destek olmuşlardır. İsfahanî, neredeyse bu tür olaylara karışmamış bir kimsenin ismini zikretmemektedir. Dolayısıyla, bunu devletin/iktidarın bir refleksi olarak okumanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Tabii ki bu, ne Emevilerin ne Abbasilerin Tâlibîleri katletmesini ve katletme yöntemlerini

meşrulaştırmaz. Ancak, olaya sadece Tâlibîler açısından bakarak ve onlara, taşıdıkları Ehl-i Beyt sıfatının gereği bir hürmetle yaklaşmak, onların haklı olduğu iddiasını da gerektirmez.

Bu iddiamızı temellendirecek bir husus olarak şu istatistiki bilgiyi verebiliriz. Bâzı hâlifeler döneminde Tâlibîlerden hiç öldürülen olmadığı gibi bazı halifeler döneminde ise oldukça fazla olduğunu yukarıda verdik. Örneğin Muaviye'nin yaklaşık 19 yıllık iktidarında, Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib dışında bir öldürülme hadisesinden bahsedilmemektedir. Ancak oğlu Yezîd'in 3 yıllık iktidarında Kerbelâ Vakasında 22 kişi hayatını kaybetmiştir. Yine Hişam b. Abdülmelik iktidarda otuz yıl kalmış; döneminde bir kişi öldürülmüştür. Ebû Ca'fer Mansûr, 21 yıllık iktidarı döneminde 18 kişi öldürmüş, el-Muhtedî'nin bir yıllık iktidarında 15 kişi öldürülürken, Vâsık-Billâh'm beş yıllık döneminde kimse öldürülmemiştir. Yani iktidar süreleri ile öldürülenler arasında doğru orantı olmadığı gibi, ne Emevilerin ne de Abbasilerin bu yönde bir devlet politikasından bahsedebiliriz. Dolayısıyla, kanaatimiz odur ki, münferit olaylar dışında, Tâlibîler isyan etmedikçe onlara yönelik bir teşebbüs olmamıştır.

Son olarak şunu belirtmek ve ifade etmek isteriz ki, bu çalışma, İsfahanî'nin eserini bir noktadan ele almaktadır: Tâlibîlerin akıbeti. Ancak bu olayın siyasi olduğu kadar dinî, sosyolojik ve hatta psikolojik vecheleri söz konusudur. Hilafetin meşruiyeti nasıl tespit edilir? Önce halifelik iddiasında bulunmak mı, yoksa gücü arkasına alarak iddia sahibi olmak mı gerçek halifeyi belirler? Başı keserek öldürmeyle zehirleyerek öldürmenin anlam farklılığı söz konusu mudur? Kesilen başın teşhir edilmesi, sadece güç gösterisinden mi ibarettir? Elbette ki bu konular ve bu konulara ilişkin sorular çoğaltılabilir. Dolayısıyla eser, farklı okumalarla farklı sonuçları da beraberinde getirecektir. Biz, bu çalışmayla, Emevi ve Abbasi iktidarlarına öldürülen Tâlibîlerin isimlerini ve nerede, nasıl ve niçin öldürüldüklerini ortaya koymaya çalışmakla yetindik. Bu haliyle çalışmamız, konunun farklı yönleriyle işlenmesine ön-ayak olacak bir çalışma olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

Ağırakça, Ahmed. **Emeviler Döneminde Kıyamlar**, 2. Baskı, Şafak Yayınları, İstanbul, 1994.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93). **Ensâbü'l-Eşraf**, (thk. Süheyl Zekkârî ve Varyâd ez-Zerkalî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996 (1417).

Bozkurt, Nahide. "Me'mun," **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 29, İstanbul, 2004, ss. 101-104.

Demircan, Adnan. **Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015.

Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend (ö. 282/895). **el-Ahbârü't-Tıvâl**, (thk. Abdülmennam Âmir), Daru İhyâi'l-Kitâbi'l-Arabî, Kâhire, 1960.

Ebû Mihnef, Lût b. Yahyâ b. Saîd b. Mihnef el-Ezdî el-Gâmidî (ö. 157/773-74). **Maktelü'l-İmam el-Hüseyn**, (thk. Hasen Abullah Ebû Salih), byy, 1997.

Ebü'l-Arab, Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî (ö. 333/945). **Kitâbü'l-Mihan**, (thk. Ömer Süleyman el-Ukaylî), Dâru'l-Ulûm, Riyad, 1984 (1404).

Fayda, Mustafa. "Abdullâh b. Hasan b. Hasan", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 1, s. 106.

Fığlalı, Ethem Rûhi. **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, Selçuk Yayınları, Ankara, 1980.

Hâtib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit (ö. 463/1071). **Târîhu Bağdâd**, Beyrut, 1987.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö. 571/1176). **Târîhu Medineti Dımaşk**, I-LXXX, (thk. Ömer b. Ğurâmî el-Ömeravî), Dârü'l-Fikr li't-Tıbâati ve't-Tevzîc, Beyrut, 1995 (1415).

İbn Ebû'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî (ö. 656/1258). **Şerhu Nehci'l-Belâga**, Beyrut, 1954 (1374).

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. **el-Muhabber**, (thk. Ilse Lichtenstadter), Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, Beyrut, ty.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö. 774/1373). **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I-XXI, 1. Baskı, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Dâru Hicr li't-Tabâkâti ve'n-Neşri ve't-Tevzî ve'l-İ'lem, Kâhire, 1997 (1418).

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889). **el-İmâme ve's-Siyâse**, (thk. Ali Şîrî), Dârü'l-Edvâ, Beyrut, 1990.

İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'küb el-Hazîn (ö. 421/1030). **Tecâribü'l-Ümem ve Te'âkibü'l-Himem**, (thk. Ebu'l-Kâsım İmamî), 2. Baskı, Serûş, Tahran, 2000.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî. **Kitâbü Tabâkâti'l-Kebîr (et-Tabâkâtü'l-Kübrâ)**, I-VIII, (thk. İhsan Abbâs), Dâru's-Sader, Beyrut, 1968 (1398)

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî. **Kitâbü Tabâkâti'l-Kebîr**, I-VIII, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Dârü'l-Kütübi'l-Alâmiyye, Beyrut, 1990 (1410).

İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî (ö. 874/1470). **en-Nücûmü'z-zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire**, I-XI, Vizâretü's-Sekâfeti vel-İrşâdî'l-Kavmiyye, Dârü'l-Kütüb, Kahire, ty.

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî. **Bugyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb**, (thk. Süheyl Zekkâr), Dârü'l-Fikr, Beyrut, ty.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201). **el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem**, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ), Dârü'l-Kütübî'l-Alâmiyye, Beyrut, 1992 (1412).

İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî (ö. 658/1260). **Kitâbü'l-Hulleti's-Siyerâ'**, I-II, (thk. Dr. Hüseyin Mûnis), Dârü'l-Maârif, Kahire, 1985.

İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233). **Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe**, I-VIII, (Ali Muhammed Meûd ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Dârü'l-Kütübî'l-Alâmiyye, Beyrut, 1994 (1415).

İbnü'l-Esir. **el-Kâmil fi't Târih**, I-X, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1997 (1417).

İsfahanî, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî. **Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn**, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), 3. Baskı, el-A'lâmî Neşriyat, Beyrut, 1998 (1419).

Köse, Saffet. "Zeyd b. Ali," **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 44, İstanbul, 2013, s. 313-316.

Makdîsî, Mutahhar b. Tâhir (ö. 355/966'dan sonra). **el-Bed' ve't-Târîh**, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kâhire, 1962.

Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed (ö. 845/1442). **el-Hıtatü'l-Makrîziyye**, Dâru'l-Kütübi'l-Alâmiyye, Beyrut, 1997 (1418).

Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr. (ö. 463/1071), **el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb**, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Beccâvi), Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1992 (1412).

Onat, Hasan. **Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

Öngül, Ali. "Ebû's-Serâyâ Eş-Şeybânî," **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 10, İstanbul, 1994, s. 343.

Önkal, Ahmet. "Akîl b. Ebû Tâlib," **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989 s. 264.

Öz, Mustafa. "Ali Evlâdı" **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 2, İstanbul, 1989, ss. 392-393.

Safedî, Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh (ö. 764/1363). **Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât**, 1-29, (thk. Ahmed el-Arnâvudî ve Mustafa et-Türkî), Dâru İhyâü't-Tırâs, 2000 (1420).

Sallabi, Ali Muhammed. **Doğuşundan Günümüze Hâriciler**, Ravza Yayınları, İstanbul, 2015.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, I-XI, 2. Baskı, Dârü't-Türâs, Beyrut, 1967 (1387).

Uyar, Gülgûn. **Ehl-i Beyt: İslam Tarihinde Ali-Fatıma Evladı (260/873'e kadar)**, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2004.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229). **Mu'cemü'l-büldân ve Mu'cemü'l-üdebâ'**, I-VII, Dârü's-Sâdır, Beyrut, 1995.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348). **Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm**, (thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmûrî), 2. Baskı, Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1993 (1413).

Zorlu, Cem. **Abbâsilere Yönelik Dînî ve Siyasî İsyânlar: Ebu Cafer el-Mansur Dönemi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.